

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Arap Dili Ve Belâgatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**‘İSÂMUDDİN EL-İSFERÂYİNİ’NİN
MÎZÂNU’L-EDEB’İ (NAHİV BAĞLAMINDA)**

Muhammed Faruk CULUM

18949035

Danışman

Prof. Dr. MEHMET CEVAT ERGİN

Diyarbakır 2022

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Arap Dili Ve Belâgatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**‘İSÂMUDDÎN EL-İSFERÂYÎNÎ’NİN MÎZÂNU’L-EDEB’İ
(NAHİV BAĞLAMINDA)**

Muhammed Faruk CULUM

18949035

Danışman

Prof. Dr. MEHMET CEVAT ERGİN

Diyarbakır 2022

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “isâmuddîn El-İsferâyînî'nin Mîzânu'l-Edeb'i (Nahiv Bağlamında)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

11/08/2022

Muhammed Faruk CULUM

ÖN SÖZ

İnsanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerin başında dil gelmektedir. Bu özellik, kendi başına bütün dillerin öğrenilip korunması için yeterli bir sebeptir. Arapça'nın ise bundan öte son ilahî mesaj Kur'an-ı Kerîm'in dili olması itibarıyla öğrenilip korunması daha büyük önem arz etmektedir. Bundan ötürü tarih boyunca hem Araplar hem de Arap olmayanlar arasında büyük ilgi görmüş ve görmeye devam etmektedir.

Arapça başta Arapların geneli tarafından düzgün ve fasih bir şekilde konuşulmaktaydı. Fasih Arapça, Araplar açısından önem arz etmekteydi. Fakat zamanla islamî fetihlerle birlikte yabancı dillerle iç içe giren bu dil, diğer dillerden doğal olarak etkilenmiştir. Bu dilin korunması için önemli adımların atılması gerekli bir hal almıştır. Bu doğrultuda Hazreti peygamber'in (s.a.s) de tavsiyeleri olmuştur. Sahabe ve tabiin nesli onun tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmiş ve bir takım önlemler almıştır.

Hz. Ali'nin (r.a) teşvikiyle Ebu'l-Esved ed-Duelî, bu dilin kurallarını sistematik bir şekilde ele aldı. Ondan sonrada Sîbeveyhî'ye kadar bazı çalışmalar yapıldı. Sibebeveyhi'nin el-Kitab adlı eseri ile bu dilin nahiv ve sarf kuralları mükemmelliğe yakın bir noktaya ulaştı. Ondan başlayarak nahiv ve sarf ilimleri alanlarında Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi birçok ekol ortaya çıktı. Bu iki alanda âlimler tarafından önemli eserler kaleme alındı.

Nahiv ilmi başta olmak üzere birçok alanda eser te'lif eden âlimlerden biri de 'İsâmuddîn el-İsferâyînî olmuştur. O, bu eserleri sayesinde bu ilim dallarına önemli katkılar sunmuştur. "*Mizânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab*" adlı eser, 'İsâmuddîn'in bu alana kazandırdığı önemli eserlerinden biri olmuştur. Bu eser, Sarf, nahiv ve belâgat olmak üzere üç ilim dalını kapsamıştır. Eserin nahiv kısmı, nahiv ilminin hemen hemen tüm meselelerini kısa ve öz bir üslup ile ele almıştır.

“*Mizânu ‘l-Edeb ‘in*” nahiv kısmını tahlil edip öne çıkan özelliklerini zikretmenin ve müellifinin özgün görüşlerini tespit edip değerlendirmeye tabi tutmanın, Arap dili alanında çalışma yapacak araştırmacılara katkı sunacağı düşüncesiyle böyle bir çalışma hazırlanmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın kavramsal çerçevesi genel olarak ele alınmış ve ‘İsâmuddîn’in yaşadığı dönemin siyasi ilmi yönüne dair kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur. Böylece esere giriş için bir zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde öncelikle ‘İsâmuddîn’in hayatı ve ilmî yönü tespit edilerek müellifin ilmî konumunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Sonra eserin genel yapısı incelenmiş, yazılış amacı ve ana bölümleri özet olarak verilip esere hâkimiyet sağlanması amaçlanmıştır.

İkinci bölümde ise eserin nahiv bölümündeki ıstılahları, tanımları, diğer eserlerle olan farklılıkları-benzerlikleri, istişadı, metodu vb. konulara değinilmiştir. Böylece eserin önemi ve bu alana sunduğu katkıların ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Bu çalışmada kıymetli tavsiyeleriyle usul ve içerik noktasında bana çok yardımcı dokunan değerli hocam, Prof. Dr. Mehmet Cevat ERGİN ve tezin tashihinde önemli katkılar sunan Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezimi okuyarak hataların giderilmesinde yardımcı olan kıymetli arkadaşım Basri ALAN’a, kardeşim Muhammed Sami CULUM’a ve yetişmemde katkısı bulunan bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed Faruk CULUM

ÖZET

Bu çalışmada, İsmâuddîn'nin “*Mîzânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab*” adlı eserinin mukaddime ve nahiv bölümleri incelenmiştir. Çalışmamız giriş ve İki bölümden oluşturulmuştur.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca ‘İsmâuddîn’nin yaşadığı dönemin siyasi ve ilmi yönü kısaca ele alınmıştır.

Birinci bölümde öncelikle İsmâuddîn'nin hayatı ve ilmi yönüne dair kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur. Sonrasında “*Mîzânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab*” adlı eser, genel olarak incelenmiş, ana bölümleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve eserde yer alan başlıklara değinilmiştir. ‘İsmâuddîn’in eseri yazmasındaki amacı, eserin girişindeki metodu ve üslubu belirtilmiştir.

İkinci bölümde eserin nahiv bölümü, içerik açısından tahlil edilmiştir. Bu bölümdeki tanımlar diğer kitaplarda getirilen tanımlarla karşılaştırılmış, aralarındaki farklılıklar ele alınmıştır. Tartışmalı meseleler incelenmiş, ‘İsmâuddîn’in konudaki görüşü belirtilmiş ve karşılaştırmaları yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde ‘İsmâuddîn’in eserde verdiği istişhadlar ve eserin ana kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Arap Dili, Nahiv, *Mîzânu'l-Edeb Fî Lisâni'l-'Arab*, ‘İsmâuddîn, Tanım, İstîşhad, İhtilaf

ABSTRACT

In this study, the foreword and syntax sections of the work of Isamuddin named "Mizanu'l-Edeb fi Lisani'l-Arab" were examined. Our study consists of an introduction and two parts.

In the introductory chapter, brief information is given about the birth of the Arabic language, its features, the beginning and development of grammar and rhetoric.

In the first chapter, firstly, a brief evaluation was made about the period in which Isamuddin lived. Afterwards, the work titled "Mizanu'l-Edeb fi Lisani'l-Arab" was examined in general, brief information was given about its main parts and the titles in the work were mentioned. Isamuddin's purpose in writing the work, his method and style in the introduction of the work are stated. In addition, the introduction part of the work is examined in detail in this section.

In the second part, the syntax of the work is analyzed in terms of content. The definitions in this section are compared with the definitions in other books, and the differences between them are discussed. Controversial issues were examined, and comparisons were made with the opinion of Isamuddin on the subject. In addition, in this section, information is given about the istiḥads given by Isamuddin in the work and the main sources of the work.

Key words

Arabic Language, Nahiv, Mizanu'l-Edeb Fi Lisani'l-Arab, Isamuddin, Definition, Istishad, Dispute

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANININ KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	2
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
4. ‘İSÂMUDDÎN’İN YAŞADIĞI DÖNEM	4
2.1. Siyasî Durum	4
2.2. İlmî ve Kültürel Durum	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
‘İSÂMUDDÎN’İN HAYATI VE MÎZÂNU’L-EDEB FÎ LİSÂNİ’L-ARAB’IN GENEL ÖZELLİKLERİ	8
1.1. HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ	8
1.2. MÎZÂNU’L-EDEB FÎ LİSÂNİ’L-‘ARAB’IN GENEL ÖZELLİKLERİ	20
1.2.1. Eserin İsmi Ve ‘İsâmuddîn’e Aidiyeti	20
1.2.2. Eserin Yazılış Sebebi	21
1.2.3. Muhtevası	22
1.2.4. Bölümleri	25
1.2.4. ‘İsâmuddîn’in Eserdeki Metodu	31

1.2.5. Eserin Nüshaları ve Baskıları	33
1.2.6. Şerh ve Tercümelere.....	35
İKİNCİ BÖLÜM.....	37
MÎZÂN-U'L-EDEB'İN NAHİV BÖLÜMÜ	37
2.1. İSTİLÂHLARI	37
2.2. TANIMLARI	38
2.2.1. Nahiv	39
2.2.2. Kelâm	40
2.2.3. Mu'rab	41
2.2.4. Mebnî.....	43
2.2.5. İ'râb	45
2.2.6. Gayr-ı Munsarif	46
2.2.7. 'Adl.....	48
2.2.8. Tenâzu'	49
2.2.9. İne'nin Haberi.....	50
2.2.10. Me'ûlun Fih.....	51
2.2.11. Me'ûlun Leh.....	52
2.2.12. Temyîz	53
2.2.13. Müstesnâ.....	54
2.3. İHTİLÂFLI KONULARA YAKLAŞIMI.....	55
2.4. İSTİŞHÂDI	85
2.5. VERDİĞİ ÖRNEKLER.....	91
2.6. KAYNAKLARI.....	93
2.6.1. el-Kitâb	93
2.6.2. el-Mufassal	95
2.6.3. el-Kâfiye	96
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	101

KISALTMALAR

- a.s.** Aleyhi selâm
b. *İbn*
Bkz. Bakınız
bs. Baskı
b.y. *Basım yeri yok*
c. Cilt
çev. Çeviren
DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed. Editör
Hz. Hazreti
No. Numara
ö. Ölümü
s. Sayfa/sayfalar
S. Sayı
S.a.s Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV Türkiye Diyanet Vakfı
thk. Tahkîk eden/Tahkîk edenler
ts. *Tarihsiz*
vb. Ve benzeri/Ve benzerleri
vr. Varak
Yay. Yayın evi/Yayınları

GİRİŞ

Bu başlık altında çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilmiş ve çalışma hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Aşağıda arştırmanın bu genel takdimi dört madde halinde yapılmıştır. Bu maddeler: a. Araştırmanın konusu ve amacı b. Araştırmanın kapsamı ve yöntemi c. Kaynakları d. ‘isâmuddîn’in yaşadığı dönemi şeklindedir.

1. ARAŞTIRMANININ KONUSU VE AMACI

Semavi dinlerin sonuncusu olan İslam’ın ana kaynağı şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm dir. Kur’ân-ı Kerîm’i sağlam ve doğru anlayabilmenin en önemli temel kaynağı Arapçadır. Dolayısıyla Arapçaya mükemmel bir şekilde hakim olmak gerekir. İslamiyet’ten önce Güney Arapça ve Kuzey Arapça olarak ikiye ayrılan bu dil, Arapların konuştuğu bir dil olmanın yanı sıra Belâgat ve Fesâhat açısından ulaşılabilecek en zirve seviyeye ulaşmış bir dil olarak diğer Sami diller arasında yer almaktadır.¹

Arap dili, İslamiyet’in doğuşundan sonra ayrı bir ehemmiyet elde etmiş, dünyanın her tarafına dağılan önemli bir dil haline gelmiştir. Bunun yanında farklı Arap ülkelerinde dilde görülen birtakım ihtilaflı noktalar olmuştur. Bu ihtilaflar, Kur’an gibi Edebiyat, Fesahat ve Belagatte en üst zirvedeki en mühim yazılı metin olan müşterek bir kitap sayesinde çözülmüştür.

Tezimizde ele aldığımız eser, Kur’ân-ı Kerîm’in dili olan sağlam Arapçaya ulaştıran önemli eserlerden biridir.

Bu çalışma ile birçok alanda metin, şerh ve hâşiye türü eserler telif eden ‘İsâmuddîn’nin hayatı ve ilmî şahsiyetinin doğru bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmamızın asıl amacı ise müellifin önemli eseri olan “*Mîzânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*” adlı eserini geniş bir şekilde inceleyerek, Arap diline ne tür

¹ Dayf, Şevkî, **el-Belâğa Tatavvur ve Târîh**, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1983, s.9.

katkılar sağladığını tespit etmek ve doğru bir şekilde ilim dünyasında tanıtımını yapmaktır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada önce konu hakkında bilgi toplamak ve sonra da bunların incelenmesi ve tahlil edilmesi şeklinde iki aşama takip edilmiştir. Konuyu bütüncül bir bakış açısıyla ele alma gayretinin yanı sıra, sadece var olan bilgileri aktarmanın ötesinde yaptığımız değerlendirmelerle konu daha anlaşılır bir şekle getirilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca ‘İsâmuddîn’nin yaşadığı dönemin siyasî, ilmî ve kültürel durumu ile ilgili bilgilere yer verilmesi uygun görülmüştür.

Birinci bölüm iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda ‘İsâmuddîn’nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinin tanıtılmış, ikinci kısımda “*Mizânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*” adlı eser genel olarak incelenerek değerlendirilmiştir. Birinci bölüm, ‘İsâmuddîn’nin yaşadığı döneme dair yazılan Arapça biyografik eserlerin yanı sıra modern dönemde yapılan bazı çalışmalara müracaat edilerek yazılmıştır. Müellifin eserlerinin tespit edilmesinde hem bibliyografik kaynaklardan hem de Türkiye’deki kütüphanelerin veri tabanlarından istifade edilmiştir. Eserler hakkında kısaca bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise “*Mizânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”ın sadece nahiv bölümü ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Zira eserin her biri bir tez konusu olabilecek kadar geniş bir şekilde değerlendirilebilecek “sarf”, “me’ânî”, “beyân” ve “bedî” bölümleri ayrıntılı bir şekilde incelenip tek bir bölüme sığdırmak mümkün görülmemiştir. Eserin nahiv bölümündeki tanımlar diğer eserlerdeki aynı konu hakkındaki tanımlarla karşılaştırılmış ve konuya dair kanaat belirtilmiştir. Ayrıca kaynaklarında bulunmayan bazı hükümleri “Esere Has Bazı Hükümler” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölüm, ‘İsâmuddîn’nin yaşadığı dönemden önce ve sonra

nahiv ilmi hakkında yazılan kaynak ve çalışmalara müracaat edilerek değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmada ‘İsâmuddîn’in hayatı ve “*Mîzânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-Arab’in Genel Özellikleri*”nin konu edinildiği birinci bölümün temel kaynakları biyografik, ansiklopedik eserler ve tarih eserleri olmuştur. İbnu’l-‘Îmâd’in (ö. 1089/1679) *Şezerâtu’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*’i, Kâtip Çelebi’nin (ö. 1067/1657) *Keşfu’z-zunûn*’u, İsmail Paşa el-Bağdâdî’nin (ö. 1920) *Hediyyetu’l-ârifîn*’i, Mahmûd Hasan Tûnkî’nin (ö. 1946) *Mu‘cemu’l-musannifîn*’i, C. Brockelmann’ın (ö. 1956) *Tarihu’l-edebi’l-Arabî*’si ve Hayruddîn ez-Ziriklî’nin (ö. 1976) *el-A‘lâm*’ı başlıca kaynaklar olarak zikredilebilir. Ayrıca müellifin ilmî ve ahlaki kişiliğinin tespit edilmesinde müellifin kendi eserlerine de müracaat edilmiştir. Bununla birlikte günümüzde müellifin eserleri üzerine yapılan tahkik çalışmalarından da yararlanılmıştır.

“Mîzânu’l-Edeb’in Nahiv Bölümü” başlığı altında işlenen ikinci bölümün kaynakları, çoğunlukla nahiv ilmine dair eserlerden oluşmaktadır. Bunlardan klasik ve modern dönemde yazılan birçok eserden istifade edilmiştir. Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) “*el-Kitâb*”ı, Zemahşerî’nin (ö.538/1144) “*el-Mufasssal*”ı, İbnu’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) “*el-Kâfiye*”si, es-Süyûtî’nin (ö. 911/1505) “*Hem’u’l-Hevâmi Şerhu Cem’i’l-Cevâmi*”i, es-Sabbân’ın (ö. 1206/1792) “*Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî (Menhecû’s-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Hâşiyetü’s-Sabbân)*”ı, el-Hudarî’nin (ö. 1345/1927) “*Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl*”i sık başvurulanlar arasında sıralanabilir. Bu bölümdeki nahiv terimlerinin anlaşılması noktasında da birçok klasik ve çağdaş kitaba başvurulmuştur. Sözlüklerden bazıları şunlardır: Halil b. Ahmed’in (ö. 175/791) *Kitâbu’l- ‘ayn*’ı, Seyyid Şerîf el-Curcânî’nin (ö. 816/1413) *et-Ta‘rifât*’ı, Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu’l-muhît*’i. Ayrıca bölümde incelenen tartışmalı konular hakkında yazılmış tezler, makaleler ve ansiklopedi maddelerine de sıklıkla başvurulmuştur.

4. ‘İSÂMUDDÎN’İN YAŞADIĞI DÖNEM

Âlim, yaşadığı zaman ve toplumunun bir parçasıdır. Bir âlimin hayatını onu dış etkenlere bakmaksızın öğrenmek mümkün değildir. Zira dış etkiler toplumun her seviyesindeki kişilere siyasi, ekonomi ve toplumsal alanlara olumlu veya olumsuz etki etmektedir. ‘İsâmuddîn’in (ö. 945/1538) daha iyi anlaşılması için yaşadığı bölgede toplumun siyasî ve ilmî koşullarının nasıl geliştiği önem arz etmektedir. Dolayısıyla yaşadığı bölgedeki toplumun siyaset ve ilim alanlarında geçirdikleri değişimleri kısaca gözden geçirmek gerekmektedir. Bununla birlikte yaşadığı Horasan bölgesinin coğrafi ve siyasi durumunu da incelemek gerekmektedir.

2.1. Siyasî Durum

‘İsâmuddîn’in nisbet edildiği şehir olan İsferyân, Horasan’ın Nîşâbur ile Cürcân şehirleri arasındadır. Horasan ismi, Eski Farsça’da “hur” (güneş) ve “âsân” (âyân “gelen, doğan”) kelimelerinden meydana gelmiştir ve “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamını taşımaktadır. Horasan, tarihte İran’ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adıdır. Günümüzde ise bu bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesâ ve Serahs yöreleri Türkmenistan; Belh ve Herat yöreleri ise Afganistan; kalan kısmı da İran sınırları içinde yer almaktadır.² Şimdi ise bu isim, İranın doğusunda bulunan bir eyaletin adıdır, başkenti de “Meşhed” şehridir.

Horasan, coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olması hasebiyle, tarihte çeşitli yönetimlerin hükmü altına girmiştir. İslami yönetimle ilk tanışması Hz. Ömer’in (r.a) hilafetinde olmuştur. Halifenin emriyle Abdullah b. Budeyl el-Huzâî’nin komutasındaki islam ordusu Basra’dan yola çıkmış, Horasan’ın kapısı denilen Tabeseyn’e kadar ilerlemiştir. Tabeseyndeki yönetimin altmış bin veya yetmiş bin dirhem ödemek suretiyle Hz. Ömer’le anlaşma yaptıklarını tarihi

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün‘im es-Sanhâcî el-Himyerî, **er-Ravzu’l-Mî târ fi haberi’l-Aktâr**, İhsan Abbas (thk.) , Metabi‘u Dari’s-Sirac, Beyrut 1980, c. 1, s. 57; Yavuz, İsferyânî, **DİA**, c. 22, s. 515; Osman Çetin, “Horasan”, **DİA**, İstanbul 1998, 18, s. 234

kaynaklarda geçmiştir.³ Horasan'a sürekli ve etkili akınlar Hz. Osman devrinde başlamıştır. Yeni halifenin Basra'ya vali olarak tayin ettiği Abdullah b. Âmir, yerine Ziyâd b. Ebîh'i vekil bırakarak doğuya doğru yürümüştür. (652) yılında Abdullah'ın kumandanlarından Ahnef b. Kays, Kirman ve Tabeseyn yolu ile girdiği Horasan'da Tohâristan'a kadar uzanan toprakları zaptetmiştir. Kendisi de Nîşâbur'u ele geçirmiş ve bu şehirde Horasan'ın ilk mescidini yaptırmıştır.⁴ Abdullah b. Âmir ve Ahnef b. Kays'ın hoşgörülü tutumları, Horasan'ın diğer şehirlerdeki Sâsânî valilerinin ve mahallî hükümdarların İslâm hâkimiyetini kabul etmelerini sağlamıştır. Ahnef b. Kays ve Abdullah b. Âmir'in gayretleriyle Horasan, süratle fethedilmiş ve Makdisî'ye göre halkı da aynı süratle müslüman olmuştur.⁵

Tez konumuz olan “*Mizânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab*” adlı eserin müellifi 'Îsâmuddîn'nin çocukluk ve gençlik dönemi, Timurluların son dönemine rastlamaktadır. Bu dönemin hükümdarları Hüseyin Baykara (ö. 911/1506) dır. Bu hükümdar, saltanatının son yıllarında çocuklarının ayaklanmaları ile uğraşmış ve İran'ı bir iç karışıklığa sürüklemiştir.

Özbek Hanı olan Şeybânî Han, Ceyhun'u geçmiş art arda çeşitli kaleleri zapt etmiştir. Bundan rahatsız olan Hüseyin Baykara, Bâbü ve Hüsrev Şah'la ittifak yapmıştır. Ancak bu ona bir yarar sağlamamıştır. Şeybânî Han 910 (1504-1505) yılında Fergana, Hisar ve Kunduz'u zaptetmiştir. Ertesi yıl Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Sultan Kulıçak'ın elinde bulunan Belh'i kuşatıp teslim almıştır. Hüseyin Baykara, Şeybânî Han'ı durdurmak için oğlu Bedüzzaman'ı göndermiş, ardından kendisi de hareket etmiştir. Hüseyin Baykara'nın Herat'tan ayrıldıktan kısa bir süre sonra vefat etmesi (911/1506) Şeybânî Han'ın Mâverâünnehir'deki durumunu sağlamlaştırmıştır. Timurlular'ın ikinci başşehri Herat üzerine sefere çıkan Şeybânî Han, Ceyhun'u geçip Endehuy'u Şah Mansûr Bahşî'dan teslim almış

³ el-Belâzürî Ahmed b. Yahyâ, **Fütûhu'l-büldân**, Mevsû'ât Matbaası, Mısır 1901, s. 410

⁴ el-Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 411; Çetin, “**Horasan**”, **DİA**, c.18, s.214.

⁵ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, **Ahsenu't-Tekasîm fî Ma'rifeti'l-Ekalîm** (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1877, s.293.

ve 913'te (1507) Herat'ı zaptetmiştir. Halka yüksek miktarda vergi yüklemiş ve yakaladığı Timurlu hânedanı mensuplarını öldürmüştür. Böylece Horasan'daki Timurlu hânedanına son vermiştir.⁶

Şeybânî Han, hâkimiyetini Meşhed ve Horasan'a kadar genişletmiş, Kirman'a akınlar düzenlemeye başlamıştır. Bunun üzerine Şah İsmâil, ona elçiler göndererek akınlar düzenlemesinden vazgeçmesini ve kendisine ait topraklardan çekilmesini istemiştir. Şeybânî Han ise hacca gitmek niyetinde olduğunu ve İran topraklarını geçmek istediğini bildiren mektuplar göndermiştir. Şah İsmâil, bunun bir tehdit olduğunu, zira amacının İran'ı ele geçirmek olduğunu anlamıştır. Bundan dolayı Şeybânî Han'ın üzerine akın etmiş; önüne çıkan şehirlerini kolaylıkla zaptetmiştir. Nitekim 916 (1510) yılında Şeybânî Han'ın ordusuyla karşılaşmış ve onunla yaptığı savaşta onu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Yaralı olarak kaçan Şeybânî Han'ı yakalamış ve onu 29 Şâban 916 (1 Aralık 1510) tarihinde öldürmüştür. Onun öldürülmesinden sonra Özbekler'in başına Ubeydullah Han geçmiştir. Ubeydullah Han 918/1512'de Horasan'a akın ederek Herat'a kadar olan yerleri ele geçirmiştir. Bunu duyan Şah İsmâil, üzerine ordusunu sevk etmiş ele geçirdiği yerleri geri almıştır. Dönüşte de Safevîler'e karşı isyan halinde olan Nesâ ve Ebîverd'i itaati altına almıştır.⁷

2.2. İlmî ve Kültürel Durum

'İsâmuddîn'in yaşadığı dönemi ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi Hüseyin Baykara ve Şeybânîler dönemi, İkincisi Safevîler dönemi. Birinci dönemde ilmî tetkikler yapılmış, İlim ve sanat alanlarında büyük gelişmeler yaşanmış ve özellikle edebiyat alanında önemli mesafeler katedilmiştir. Başta şair ve edipler olmak üzere birçok âlim himaye edilmiştir. İkinci dönemde ehli sünnet inancını benimseyen

⁶ Ahmed Şelebi, *Mevsuatu't-tarihi'l-İslâmî ve'l-hadareti'l-İslamiyye*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, Kahire 1983, c.8, s.134-136; İsmail Türkoğlu, Şeybânî Han, *DİA*, İstanbul 2010, c.39,s.44.

⁷Muhammed Süheyl Takkûş, *Tarihü'd-Devleti's-Safeviyye fi İran*, Darü'n-Nefais, 2009, s. 35-38; Tufan Gündüz, Şah İsmail, *DİA*, İstanbul 2010, c.38,s.254.

âlimler üzerinde, baskı ve zulümlerin yaşandığı aktarılır. Bu baskıların o zamandaki âlimlerin eserlerine olumsuz etki ettiği de düşünülebilir.⁸ Bu etki, ‘İsâmuddîn’in Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî adlı eserinin önsözünden açıkça anlaşılmaktadır. Zira o zamanda meydana gelen felaket ve endişelerin zihnini dağıttığını ve eser telifinde olumsuz etki ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

وَلَكِنَّ أَيْنَ الصَّبْرِ وَالْجُلْدِ أَنْ أُعْلِقَ عَلَيْهِ مِنْ نَفَائِسِ الْفَوَائِدِ وَعَرَائِيسِ الْفَرَائِدِ مَا تَمِيلُ إِلَيْهِ النُّفُوسُ وَتَجَنُّحُ بِهِ

جُنُوحِ الْفِرْدَوْسِ، لَكِنَّ طَوَارِقَ الْحَدَثَانِ وَالْعُمُومِ فَرَّقَتِ الْبَالَ وَقَوَارِعَ الزَّمَانِ وَالْهُمُومِ أُورَثَتِ الْبَلْبَالَ

“Fakat bu eser üzerinde, gönüllere hoş gelecek ve Firdevs cennetine duyulan özlem gibi özlem duyulacak değerli konuları ve pırlanta gibi meseleleri yazmak için gerekli olan sabır ve azim nerde? Bununla birlikte olaylar ve dertler karabasan gibi zihnini(mi) darmadağan etmiştir. Zamanın zorlukları ve kederleri de (beni) huzursuz etmiştir.”

⁸Şelebi, *Mevsuatü't-tarihi'l-İslâmî*, c. 8, s. 827-829.

BİRİNCİ BÖLÜM

‘İSÂMUDDÎN’NİN HAYATI VE MÎZÂNU’L-EDEB FÎ LİSÂNİ‘L-ARAB’IN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

1.1.1. Adı, Doğumu ve Ailesi

Tam adı, Ebû İshak ‘İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşah el-Hanefî el-İsferâyînî’dir. (873/1468) tarihinde Horasan bölgesi şehirlerinden olan İsferâyîn’de dünyaya gelmiştir. Yetiştığı aileden çok sayıda âlim ve devlet adamı yetişmiştir. Babası İsferâyîn kadılığı yapmıştır.⁹ Dedesi de babasından önce Timur oğulları zamanında İsferâyîn kadılığı yapmıştır.¹⁰ Annesinin babasının, âllame Dâvûd el-Havâfî en-Nisâbûrî (ö. VIII./XV.) olduğunu bizzat kendisi eserlerinde söylemiştir. İmam Eş‘arî’nin (ö. 324/935-36) talebesi Ebü’l-Hasan el-Bâhilî el-Basrî (ö. 370/980)’den fıkıh usûlü ve kelâm dersleri alan, Eş‘arî kelâmcısı, Şâfî fakîhî ve usul âlimi Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâyînî’nin (ö. 418/1027)¹¹ neslinden gelmiştir. Neslinde Timur’a başvezirlik edenler de olmuştur.¹²

‘İsâmuddîn’in hayatını ele alan tezlerde her ne kadar onun için “İsferâyînî” nisbesi kullanılmışsa da biz “İsâmuddîn” lakabının kullanılmasını daha uygun olacağına kanaat getirdik. Zira kendisi eserlerinde lakabını “İsâmuddîn” olarak vermiş ve bu lakabla şöhret bulduğunu belirtmiştir.¹³ Bazı eserlerde ismi yerine sadece bu lakabı zikredilmiştir. Ayrıca ilim ehli arasında bu lakab daha yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin öğrencisi Tâşkendî ele aldığımız eserin şerhinde müellifin

⁹ Mahmud Hasan et-Tûnekî, “**Mu‘ce mu‘l-Musannifin**”, Beyrut 1344, c.4, s.376; İsmail Durmuş, “İsferâyînî”, **DİA**, İstanbul 2000, c. 22, s. 516.

¹⁰ İbnu’l-‘Îmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammad, **Şezerâtu’z-Zeheb Fî Ahbâri Men Zeheb**, Dîmaşk 1986, bab.8, s. 288

¹¹ İbnu’l-‘Îmâd, **Şezerâtu’z-Zeheb**, s. 287; Salih Sabri Yavuz, “İsferâyînî, Ebû İshak”, **DİA**, İstanbul 2000, c. 22, s. 515

¹² İbnu’l-‘Îmâd, **Şezerâtu’z-Zeheb**, s. 287; Durmuş, “İsferâyînî”, **DİA**, c. 22, s. 516.

¹³ Bkz. ‘İsâm ‘ale’l-Câmî, **Şerhu’l-Kâfiye fi’n-Nahv** gibi eserler.

sadece “İsâmuđđîn” lakabını zikretmiştir. Bununla birlikte “İsferâyîn” nisbesinin ‘İsâmuđđîn’in dedelerinden Eş‘arî kelâmcısı, Ebû İshak el-İsferâyînî ile karıştırılma ihtimali de vardır.

1.1.2. Vefatı

“İsâmuđđîn’in vefat tarihinde ihtilaf edilmiştir. Kaynaklarda bu tarihin 943 (1536),¹⁴ 944,¹⁵ 950 (1543)¹⁶ ve 951¹⁷ olduğu kaydedilmiştir. Nerede öldüğüne dair bazı kaynaklarda şöyle bir bilgi geçmektedir: Ömrünün son yılında, Hace eş-Şeyh Ubeydullah Ahrâr’ın mezarını ziyaret için Buhara’dan, Semerkant’a gitmiştir. Orada hastalanmış ve 22 gün devam eden hastalığından sonra 72 yaşında en son Allah diyerek vefat etmiştir. Büyük bir kalabalık cenaze namazını kıldıktan sonra şeyhin kabri yakınına defnedilmiştir.¹⁸

Bazı kaynaklarda ise hayatının son yıllarında Anadolu’ya geçtiği ve vefatına kadar da orada kaldığı zikredilmiştir.¹⁹

Beydâvî’nin tefsirine yazdığı haşiyeyi Kanuni Sultan Süleyman’a ithaf etmesi ikinci görüşü teyid etmekle birlikte Anadolu’ya geçmeden eseri göndermiş olması da mümkündür.

1.1.3. Mezhebi ve Şahsiyeti

‘İsâmuđđîn, İtikadî meselelerde Eş‘arî ekolünü, ameli meselelerde de Hanefî mezhebini benimsemiştir. Yüce ahlak sahibi ve güçlü karakterli olup insanlar onu çok sevmiştir. Daha gençliğinde namı Horasan şehrinde yayılmış ve ders vermeye başlamıştır. ‘İsâmuđđîn’in yanında birçok talebe yetişmiştir. Sarf, nahiv, me‘ânî,

¹⁴ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî, **Keşfu’z-zunûn ‘an esâmî’l-kutub ve’l-funûn**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut c. 1, s. 39.

¹⁵ Çelebî, **Keşfu’z-zunûn**, c. 5, s. 321; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyetu’l-‘Ârifîn Esmâu’l-Müellifîn ve Âsâru’l-Musannifîn**, Müessesu Tarihi’l-Arabi, İstanbul 1951, c. 1, s. 26.

¹⁶ Çelebî, **Keşfu’z-zunûn**, c. 2, s. 1259.

¹⁷ İbnu’l-‘İmâd, **Şezerâtu’z-zeheb**, c.8, s. 291.

¹⁸ İbnu’l-‘İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb**, c.10, s.417.

¹⁹ et-Tûnekî, **Mu‘ce mu’l-Musannifîn**, c.4, s. 379.

beyân, bedî', felsefe ve kelâm gibi çeşitli ilimlere merak duyan 'İsâmuddîn, bu ilimlerde önemli başarı elde etmiştir.²⁰

Yazdığı kitaplarda taklitçilikten uzak, incelemeci bir ruh yansıttı. Farklı düşünceleri değer biçip eleştirdi. Karışık meseleleri ele alıp çözüme kavuşturdu. Bu gibi özellikleri nedeniyle kaynaklar onu "imam, allâme, muhakkik, müdekkik, evhadü'l-muhakkikîn" gibi vasıflarla andı.²¹

Medrese usulü sıra kitapları üzerine kaleme aldığı şerh ve hâşiyeler, müderris ve öğrenciler arasında çok alaka görmüştür. el-Leysî es-Semerkandî'nin (ö. 888/1483) "*el-Ferîde*" eserine kaleme aldığı "*Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde*" adlı şerhi, şeyhi el-Câmî'nin, İbn Hâcib'in "*el-Kâfiye*" metnine kaleme aldığı "*el-Fevâ'idü'z-Ziyâ*"'ıyeye adlı şerhe yaptığı hâşiyeye ve Kazvî'nin (ö. 739/1338)'nin "*Telhîsü'l-Miftâh*"'ı eserine yazdığı "*el-Atvel*" adlı şerhi bunlar arasında sayılabilir.²²

1.1.4. Hocaları

Önceden belirtildiği gibi 'İsâmuddîn, bir ilim yuvasında doğup büyümüştür. Doğal olarak ilk tahsilini o ilim yuvasından almıştır. Bu da demektir ki 'İsâmuddîn, eğitime beşikten başlamıştır. Temel eğitimini İsferyân kadısı büyük 'âlim babası Muhammed b. Arabşah'ın yanında almıştır.²³ 'İsâmuddîn'in bir çok ilimde eser kaleme alması elbette bir çok âlimden ders almış olmasını da gerektirir. Fakat kaynaklarda babasından başka ulaştığımız sadece iki isim vardır.

1. Dâvûd el-Havâfi

'İsâmuddîn'in Anne tarafından dedesidir. Üstad ve allame unvanlarıyla zikredilmiş olan Şeyh Hüsâmuddîn Dâvûd el-Havâfi'dir. Havâf, Horasan

²⁰Çelebî, *Keşfu'z-zunûn* c.2, s. 1915

²¹İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, s. 288.

²²İsmail Durmuş, "İsferyânî", *DİA*, c.22, s.516.

²³İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. 8, s. 291.

bölgesindeki Nîşâbur şehrine bağlı bir köydür. Birçok âlim bu köye nisbet edilmiştir. Bunlardan en meşhuru İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî'in öğrencisi Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer el-Havâfi'dir.²⁴ Kaynaklarda Dâvûd el-Havâfi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak 'İsâmuddîn, onu Câmî'nin "*el-Fevâ'idü'z-Ziyâ*" iyye" adlı şerhi üzerine olan haşiyesinde şu şekilde zikretmiştir: "Öğretmenim, aynı zamanda dedem ve samimiyetle itimat ettiğim, zamanındaki imamların hocası, Hüsâmü'l-Milleti ve'd-Dîn Dâvûd el-Havâfi -Allah üzerine bol mağfîret yağmurlarını yağdırsın- açık bir dille bana ifade etti ki...".²⁵ 'İsâmuddîn'in eserlerinde dedesi Dâvûd el-Havâfi'den övgüyle söz edip üstadım demesinden ondan ilim tasıl ettiği anlaşılmaktadır.

2. Molla Câmî

"Nürüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492)," 23 Şâban 817'de (7 Kasım 1414) Horasan bölgesindeki Câm şehrinin Harcird kasabasında dünyaya gelmiştir. Molla Câmî lakabıyla meşhur olmuştur.

Keskin zekâsı, yeteneği, ilmî meseleleri anlatma gücü ve görüşünü çok açık olarak ortaya koyabilme kabiliyeti sayesinde herkesin hayranlığını kazandı. Kâşifi, Reşehât'ta Câmî'nin tahsiliyle ilgili hayret verici hâtıralar nakleder. Ünlü astronomi ve matematik âlimi Ali Kuşçu, Herat'a gittiğinde Câmî'ye astronomiyle ilgili zor sorular sormuş, cevabını hemen alınca hayranlığını gizleyememiştir. Onunla riyâzî meseleler üzerinde çalışmalar yapmış ve kendisini takdir etmiştir.²⁶

'İsâmuddîn'in hayatını inceleyen çoğu kaynaklarda, 'İsâmuddîn'in hocası olarak sadece Molla Câmî'den söz edilmiştir.²⁷ Bunun sebebi muhtemelen Molla

²⁴Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî (ö. 748/1348), **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm**, Ömer Abdüsselam Tedmûrî (thk.) Daru'l Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1987, c. 34, s. 312; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, c. 3, s. 410.

²⁵el-İsferâyînî Ebû İshâk İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh, **Hâşiyetü'l-'İsâm 'ale'l-Câmî el-Fevâ'idü'z-Ziyâ' iyye**, c.1, s.181.

²⁶Ömer Okumuş, **CÂMÎ**, Abdurrahman, **DİA**, İstanbul 1993, c.7, s. 94.

²⁷İbn-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, c. 3, s. 410.

Câmî'nin şöhretinden ötürü diğer hocalarının zikredilmesine yer bırakmamış olmasıdır.

1.1.5. Öğrencileri

Ömrünün çoğunu öğrencileri eğitmek ve eser telif etmekle geçirdiği anlaşılan 'İsâmuddîn'in talebeleri arasında "es-Seyyid eş-Şerîf"ın torunu "Ebu'l-Feth eş-Şerîfî (ö. 976/1568)"²⁸, Muhammed et-Tâşkendî (ö. 980/1572)²⁹, oğlu Sadreddin İsmâil (ö. 963/1555) ile torunları Ali (ö. 1007/1599), Muhammed ve Ahmed zikredilmektedir.³⁰ Kanaatimizce 'İsâmuddîn gibi hayatını medreselerde ilim tahsiliyle geçiren bir zatın öğrencilerinin çok daha fazla olması gerekir. Fakat kaynaklarda genelde meşhur olanlar zikredildiğinden muhtemel birçok öğrencisinin isimleri kaydedilmemiştir.

1.1.6. Eserleri

'İsâmuddîn, döneminde bilinen ilimlerin tamamında olmasa da birçok ilim alanında eser kaleme almıştır. Bu durum 'İsâmuddîn'e has olmayıp birçok âlimde görülmüştür. İslam kütüphanesine değerli eserler kazandıran 'İsâmuddîn'in eserlerinin pekçoğu ilim çevrelerince kabul görmüştür. Çoğu eserleri üzerine hâşiye ve şerhlerin yazılması buna şahitlik etmektedir.

'İsâmuddîn'in günümüze ulaşmış eserleri; müstakil risaleler, şerhler ve hâşiyeler olmak üzere üç kısımda ele alınabilir. Aşağıda 'İsâmuddîn'in günümüze ulaşmış eserleri, ait oldukları ilimlere göre ayrılıp zikredilecektir.

1.1.6.1. Sarf, Nahiv, Belâgat

²⁸Mirzâ Abdullah Efendi el-İsfehânî, **Riyâdu'l-'ulemâ ve hıyâzu'l-fudelâ'**, Ahmed el-Huseynî (ed.), Matbaa Hiyam, Kum 1401/1980, c. 5, s. 492

²⁹Abdulkadir Bedâyûnî, **Muntehabu't-tevârîh**, Encumen-i âsâr ve mefâhir ferhengî (nşr), Merkez-i tahkîkât râyâne, İsfahan ty., c. 3, s. 104.

³⁰Durmuş, "İsferâyîni", **DİA**, c. 22, s. 516.

1. Hâşiye ‘ale’l-Çârperdî.

Ahmed el-Çârperdî (ö. 746/1346)’nin İbn-Hâcib’in “eş-Şâfiye”si üzerine yazdığı şerhe haşiyedir.³¹

2. Hâşiye ‘ale’ş-Şâfiye fi’t-tasrîf

İbn-Hâcib (ö. 646/1249)’in, sarf ilmine dair yazdığı “eş-Şâfiye” metni üzerine yazılan bir haşiyedir. Bazı çalışmalarda “Şerhu’ş-Şâfiye” olarak geçmektedir. Fakat eseri incelediğimizde bunun haşiye olduğunu tesbit ettik. Zaten yazma nüshasında da eserin ismi haşiye olarak geçmektedir eserin sonunda da “Allah’ın tevfiğiyle haşiye bitti” ifadesi yer almaktadır.³²

3. Şerhu’l-Kusârâ

Bazı kaynaklarda, bu şerhin İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449), sarf ilmine dair “Kusârâ” adında yazdığı esere ‘İsâmuddîn’in yazdığı bir şerh olduğu belirtilmiştir.³³ Diğer bazı kaynaklarda ise ‘İsâmuddîn’in “Kusârâ” adındaki bir eser üzerine yazdığı bir şerhi olduğu ifade edilmekte fakat bu “Kusârâ” adındaki eserin kime ait olduğu belirtilmemektedir.³⁴

4. Şerhu’l-Kâfiye fi’n-Nahv

İbn-Hâcib’in nahiv ilmine dair telif ettiği “el-Kâfiye” adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. “İsâm ‘ale’l-Kâfiye” ya da “Şerhu’l-İsâm” adlarıyla da bilinir. Bu şerh, nahiv ehli insanların ilgisini çekmiş ve bir çok baskısı yapılmıştır. ‘İsâmuddîn bu şerhinde, Şeyh Radî (ö. 406/1015) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi âlimlere eleştiriler yönelmiştir. Şerh üzerine bir çok hâşiye yazılmıştır.³⁵

³¹ Carl Brockelmann, **Tarihu’l-edebi’l-‘arabî**, Dr. Abdulhalim en-Neccar (Arapçaya çev.), Daru’l-Mearif, 5 bs., Kahire, c. 5, 329;

³² Yazma nüshası için bkz. Câmi’atu’l-Melik Suud el-Mahtûtât, No. 7903, vrk. 1711; Çelebî, **Keşfu’z-zunûn**, c.2, s. 1022

³³ Çelebî, **Keşfu’z-zunûn**, c.2, s. 1327; et-Tûneki, **Mu‘ce mu’l-Musannifin**, c. 4, s. 377.

³⁴ Bağdâdî, **Hediyetu’l-Ârifin**, c. 1, s. 26.

³⁵ Çelebî, **Keşfu’z-zunûn**, c.2, s. 1372; Bağdâdî, **Hediyetu’l-Ârifin**, c. 1, s. 27; Brockelmann, **Tarihu’l-edebi’l-‘arabî**, c. 5, s. 321.

5. ‘İsâm ‘ale’l-Câmî

Bu eser, ‘İsâmuddîn’in hocası Câmî’nin, evladı Ziyâeddîn’in eğitimi için İbn-Hâcib’in nahiv ilmindeki eseri “*el-Kâfiye*”yi açıklamak için kaleme aldığı Molla Cami diye bilinen “*el-Fevâ’idü’z-Ziyâiyye*” isimli şerhin hâşiyesidir. ‘İsâmuddîn, bu eserde şeyhi Câmî’nin bazı görüşlerini kabul etmeyip red etmiştir.³⁶ Bazı takrirlerini eleştirmiş ve kendisine göre daha güzel bir şekilde takrir etmiştir.³⁷ Zaman zaman hocası Câmî’nin diğer talebesi Abdülgafûr-i Lârî’nin “*Hâşiyetu’l-Cami*” adlı eserindeki takrirlerine ağır eleştiriler yöneltmiştir.³⁸ ‘İsâmuddîn’in bu hâşiyesi âlimler arasında büyük ilgi gördüğünden dolayı birçok baskısı yapılmış ve üzerine birçok hâşiye yazılmıştır.³⁹

6. el-Ferîd fi’n-Nahiv ve Şerhi

‘İsâmuddîn, bu şerhin giriş bölümünde kargaşa ve felaketlerin özellikle âlimler ve salihler üzerinde şiddetlenmesinden dolayı zorunlu olarak Herât’tan ayrıldığını ve civarında bulunan bir köyde ikamet ettiğini ifade etmiştir. Bu köyde Ahmet adında bir zatın kendisine çok yardımı dokunduğunu bunun için de torunlarının eğitiminde kullanacağı bu eşsiz muhtasarı telif ettiğini ve sonra da şerh ettiğini belirtmiştir.⁴⁰ ‘İsâmuddîn’in nahiv ilminde yazdığı bu metnin ve şerhinin yazma nüshaları olduğu gibi tahkîk edilmiş baskıları da mevcuttur.⁴¹

7. Şerhu’l-‘Avâmil

Bu eser bazı kaynaklarda *Şerhu ‘Avâmilî’l-Curcânî* (ö. 471/1078-79) adıyla geçmektedir.⁴² Ancak bu konuda yaptığımız incelemeler sonucunda ‘İsâmuddîn’e ait böyle bir şerhe ulaşamadık. Araştırmalarımızda, “*Mecmû’u Şurûhi’l-‘Avâmil*” adındaki derleme bir eserde, “*Şerhu’l-‘İsâm ‘alâ ‘Avâmil-i Birgivî*” (ö. 981/1573)

³⁶Bkz. el-İsferâyînî, *Hâşiyetü’l-‘İsâm ‘ale’l-Câmî*, s.25-28-36...

³⁷Bkz. el-İsferâyînî, *Hâşiyetü’l-‘İsâm ‘ale’l-Câmî*, s.21-33-35...

³⁸Bkz. el-İsferâyînî, *Hâşiyetü’l-‘İsâm ‘ale’l-Câmî*, s.16-46-50...

³⁹Çelebî, *Keşfu’z-zunûn*, c.2, s. 1373; Bağdâdî, *Hediyetu’l-Ârifîn*, c. 1, s. 26.

⁴⁰İsferâyînî, *Şerhu’l-Ferîd*, s. 107-109.

⁴¹Çelebî, *Keşfu’z-zunûn*, c.2, s. 1259; et-Tûnekî, *Mu‘ce mu’l-Musannifîn*, c. 4, s. 377.

⁴²Bağdâdî, *Hediyetu’l-Ârifîn*, c. 1, s. 26.

adında bir kısım olduğunu tespit ettik.⁴³ Fakat bunu teyid edecek herhangi bir kaynağa rastlayamadık. Ayrıca Birgivî'nin 929/1523 tarihinde doğmuş olması⁴⁴ 'İsâmuddîn'in de 943/1536 yılında vefat etmiş olması⁴⁵ bu şerhin 'İsâmuddîn'e aidiyetinin çok zayıf bir ihtimal olduğunu göstermektedir. Zira Birgivî'nin o sırada ondört yaşlarında olması gerekir.

8. Mîzânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab

Sarf, nahiv, me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerini ele aldığı müstakil bir eserdir. Çalışmamızın konusu olan bu kitap hakkında gelecek bölümde etraflıca bilgi verilecektir.

9. el-Atvel

Sekkâkî (ö. 626/1229), "*Miftâhu'l-'ulûm*" adlı eserinin üçüncü bölümünde belâgat ilimlerini ele almıştır. Hatîb el-Kazvînî, bu bölümü kendine özgü derleyip ihtisar etmiş, adını da "*Telhîsü'l-Miftâh*" koymuştur. "*el-Atvel*", 'İsâmuddîn'in Hatîb'in bu eseri üzerine kaleme aldığı uzun bir şerhtir. Şerhin girişinde bu eserin adını zikretmemiştir. Fakat sonraki âlimlerin eserlerinde "*el-Atvel*" olarak geçmiştir.⁴⁶ Bu eserde "*el-Mutavvel*" adlı şerhin müellifi Teftâzânî'ye sıkça eleştiriler yöneltmiştir.⁴⁷ Kütüphanelerde yazma nüshaları çokça bulunan bu eserin çeşitli baskıları da yapılmıştır. Ayrıca Nihat Tarı tarafından üzerinde tez çalışması da yapılmıştır.⁴⁸

⁴³İlyas Kaplan (thk.) **Şurûhu'l-'avâmil**, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Lübnan 2010, s. 331-380.

⁴⁴Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, **el-A'lâm Kamûsu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-mustarebîn ve'l-musteşrikîn**, 15. bs., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, c.6, s.61.

⁴⁵Çelebî, **Keşfu'z-zunûn**, c. 1, s. 39.

⁴⁶Mustafa b. Muhammed b. Abdulhalik el-Bennânî, **Tecrîdü'l-Bennânî 'alâ Muhtaşsari't-Teftâzânî**, el-Mektebetu'l-Mahmûdiyye, İstanbul ty., c.1, s. 107; Muhammed b. Muhammed el-Enbâbî, **Takrîrun 'alâ şerhi't-Teftâzânî ve Haşiyetihî et-Tecrîd**, el-Mektebetu'l-Mahmudiyye, Fatih İstanbul ts., c.1, s. 129.

⁴⁷Çelebî, **Keşfu'z-zunûn**, c. 1, s. 477; Ziriklî, **el-A'lâm**, c.1, s.66; Brockelmann, **Tarihu'l-edebi'l-'arabî**, c. 5, s. 264; Durmuş, "*İsferâyînî*", **DİA**, c. 22, s. 516.

⁴⁸Nihat Tarı, *İsâmuddîn El-İsferâyînî Ve El-Atvel Adlı Şerhinin Belâgat Açısından Değerlendirilmesi (Mukaddime ve Me'ânî Bölümleri)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2021).

10. Hâşiyetu ‘İsâm ‘ale’l-Muhtasar fî’l-Me‘ânî

Teftâzânî, Kazvînî’nin belâgat ilimlerini ele aldığı “*Telhîsü’l-Miftâh*”na” “*el-Mutavvel*” adında uzun bir şerh yazmıştır. Gördüğü ihtiyaç üzerine o şerhi ihtisar etmiş ve “*Muhtasarü’l-Me‘ânî*” adını vermiştir. ‘İsâmuddîn, bu muhtasar şerh üzerine söz konusu haşiyeyi telif etmiştir.⁴⁹

11. Hâşiyetu ‘İsâm ‘alâ Hâşiyeti Semerkandî ‘ale’l-Mutavvel

Bu hâşiyeye, Ebu’l-Leys es-Semerkandî (ö. 888/1483)’nin belâgate dair yazılan *el-Mutavvel* adlı şerhe yazdığı hâşiyesinin hâşiyesidir. Bu hâşiyeye üzerine bir çok ta‘likât yazılmıştır. Hem bu hâşiyeye hem de üzerinde yazılan ta‘likât’ların yazma nüshaları mevcuttur.⁵⁰

12. Şerhu Risâleti Semerkandî fi’l-İsti‘ârât

Muhammed b. Ebî Bekir es-Semerkandî’nin Beyân ilminde yazdığı “*Risâletün fi’l-İsti‘ârât*” eserinin şerhidir. “*‘İsâm ‘ale’l-Ferîde ve Şerhu’r-Risâleti’t-Terşihîyye*” adları ile de bilinmektedir. Bu, ‘İsâmuddîn’in en çok şöhret bulmuş eseridir. Üzerine çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır.⁵¹ Günümüzde eski medrese usulünde eğitim veren çevrelerde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Birden fazla basılmış nüshaları vardır. Ayrıca Fadıl Ünsal tarafından tez çalışması yapılmıştır.⁵²

13. er-Risâletü’l-Fârisiyye fi’l-İsti‘ârât

‘İsâmuddîn’in beyân ilmine dair Farsça telif ettiği bir risaledir. ‘İsâmuddîn, yukarıda zikrettiğimiz Semerkandî’nin “*Risâletü’l-İsti‘ârâ*”sinin üzerine yazdığı şerhinde bu farsça risalesinden bahsetmiş ve okuyucularını ona yönlendirmiştir.⁵³

⁴⁹ Brockelmann, *Tarihu’l-edebi’l-‘arabî*, c. 5, 262.

⁵⁰ Brockelmann, *Tarihu’l-edebi’l-‘arabî*, c. 5, 256.

⁵¹ et-Tûnekî, *Mu‘ce mu’l-Musannifîn*, c. 4, s. 376.

⁵² Fadıl Ünsal, *‘İsâmuddîn el-İsferâyînî’nin Şerhu’l-‘İsâm li’l-Ferîde Adlı Eserinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015), s. 1-136.

⁵³ el-İsferâyînî, *Şerhu’l-‘İsâm ‘alâ metni’s-Semerkandiyye*, , Mektebe İslamiyye, İslami Kitalar Naşiri Mehmet Nuri Nas Midyat, s.144.

Âlimler arasında çok ilgi görmüş ve çok kişi tarafından Arapçaya tercümesi yapılmıştır.

14. Şerhu'r-Risâleti'l- 'Adudiyye Fî'l-Vaz'

“eş-Şerhu'l- 'Îsâmî li'r-Risâleti'l-Vaz'iyye” adıyla da anılan bu eser, Adudüddîn'in (ö. 756/1355) vaz' ilminde telif ettiği risâlesinin şerhidir. Eski medrese usulünde eğitim veren bazı çevrelerde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Üzerinde hâşiyeler yazılmış olan bu şerhin birden fazla baskısı vardır.⁵⁴

1.1.6.2. Kelâm, Mantık, Tartışma Âdâbı

Bu ilim dallarında telif etmiş olduğu eserler şunlardır:

1. Hâşiyetü'l-'Îsâm 'alâ Şerhi's-Sa'd 'ale'l-'Akâ'idi'n-Nesefiyye

Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) muhtasar akaid kitabına Teftâzânî'nin “Şerhu'l-'Akâ'id” ismiyle kaleme aldığı şerhin hâşiyesidir.⁵⁵

2. Şerhu'l-'Akâ'idi'l-'Adudiyye

Adudüddin el-Îcî'nin 'akâid ilminde telif ettiği risâlesinin şerhidir. Söz konusu eser ve şerhi birçok kaynakta geçmiştir.⁵⁶

3. Hâşiyetu 'Îsâm 'alâ Şerhi's-Şemsiyye

el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) risâlesine er-Râzî'nin (ö. 766/1365) yazdığı “Tahrîrû'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîyye fî Şerhi's-Şemsiyye” isimli şerhe hâşiyedir.⁵⁷

4. Şerhu'l-'Âdâbi'l-'Adudiyye

Adudüddin'nin tartışma âdâbı ilminde telif ettiği risâlesinin şerhidir. Söz konusu eser ve şerhin yazma nushası günümüzde mevcuttur.⁵⁸

⁵⁴et-Tûnekî, **Mu'ce mu'1-Musannifin**, c. 4, s. 376.

⁵⁵Çelebî, **Keşfu'z-zunûn**, c. 2, s. 1146; Bağdâdî, **Hediyyetu'l-Ârifin**, c. 1, s. 26; et-Tûnekî, **Mu'ce mu'1-Musannifin**, c. 4, s. 376.

⁵⁶Çelebî, **Keşfu'z-zunûn**, c. 2, s. 1114; et-Tûnekî, **Mu'ce mu'1-Musannifin**, c. 4, s. 377.

⁵⁷Bağdâdî, **Hediyyetu'l-Ârifin**, c. 1, s. 26.

5. er-Risâle fi'n-Nisebi'l-Erba'

'Îsâmuddîn, bu eserinde kavramların çelişikileri arasındaki bağıntıyı merkeze alarak kavramlar arası dört bağıntıyı işlemiştir.

6. Hâşiyetu 'Îsâm 'ale'l-Mevâkîf

"*el-Mevâkîf*", Adudüddin'nin kelâm ilminde yazdığı bir risaledir. Bu risale Seyyid Şerîf (ö. 816/1413) tarafından şerh edilmiştir. Söz konusu eser 'Îsâmuddîn'in bu şerhe yazdığı bir hâşiyedir.⁵⁹

7. Şerhu Tehzîbi'l-Mantık

Teftezânî'nin meşhûr "*Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm*" isimli risalesi üzerine 'Îsâmuddîn'in kaleme aldığı bir şerhtir.⁶⁰

8. Şerhu Muhassali Efkâri'l-Mutekaddimin ve'l-Muteahhirîn mine'l-Hukemâi ve'l-Mutekellimîn

er-Râzî'nin felsefe ve mantığa dair kaleme aldığı "*el-Muhassal*" adlı eserinin şerhidir.⁶¹

9. Hâşiyetu'l-Kubrâ Fi'l-Mantık

Seyyid Şerîf el-Curcânî'nin Farsça yazdığı "*Risâletü'l-Kubrâ fi'l-Mantık*" isimli risaleye bir hâşiyedir.⁶²

⁵⁸ Mahtût Merkezi'l-Melik Faysal, Riyad, vr., 03895-5.

⁵⁹ Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 26.

⁶⁰ Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, c. 1, s. 516; Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 26.

⁶¹ Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, c. 2, s. 1614; et-Tûnekî, *Mu'ce mu'l-Musannifîn*, c. 4, s. 377.

⁶² et-Tûnekî, *Mu'ce mu'l-Musannifîn*, c. 4, s. 377.

10. Şerhu Risaleti Mantıkı'ş-Şerî'a

11. Risâle fî'l-Mahsûrâti'l-Erbe'i

12. Risâle fî Beyâni'n-Nisebi Beyne'l-Kazâyâ

13. er-Risâle fî Mebhasi Taksîmi'l-Kaziyye

14. Şerhu Tavâli'i'l-Envâr min Metâli'i'l-Enzâr

15. Hâşiye 'ale'l-Huseyniyye fî Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara

1.1.6.3. Tefsir, Şemâil, Fıkıh

1. Hâşiye 'ala Envârit'Tenzîl li'l-Beyzâvî

2. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

3. Ta'likât 'ale't-Telvîh

4. Şerhu'ş-Şemâ'il

1.2. MÎZÂNU'L-EDEB FÎ LISÂNI'L-'ARAB'IN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Eserin İsmi Ve 'İsâmuddîn'e Aidiyeti

'İsâmuddîn, eserinde, "Bu kitap "*Mîzânu'l-Edeb Fî Lisâni'l-'Arab*" ifadesiyle kitabının ismini belirtmiştir.⁶³ Eser üzerine yazılmış bir şerhin kapak kısmında "*Şerh'u Mîzâni'l-Edeb*" yer almaktadır. Fakat aynı şerhin iç kısmında "Bu kitap "*Ucâletu'l-Beyân Fi Şerhi'l-Mîzân*" ibaresi yer almıştır.⁶⁴ Ayrıca eser bazı kaynaklarda "*Mîzânu'l-edeb (fi'l-'Ulûmi's-Selâse: es-Sarf ve'n-Nahiv ve'l-Belâga)*" ve "*Mîzânu'l-edeb*" olarak da geçmektedir.⁶⁵

Görüldüğü üzere kaynaklarda eserin ismi farklı verilmiştir. Kanaatimizce bu isimler arasında "*Mîzânu'l-Edeb Fî Lisâni'l-'Arab*" ifadesi daha doğru görünmektedir. Zira 'İsâmuddîn bizzat, eserin ismini bu ifadeyle belirtmiştir. "*Ucâletu'l-Beyân Fi Şerhi'l-Mîzân*" ifadesinde ise şarih tarafından metnin ismindeki (Mîzân) kelimesine "el" takısı getirilerek kısaltma yapılmıştır. Zira "el" takısı belirli bir şeye işaret ettiği için, burada belirli olan o şey, 'İsâmuddîn'in eserinde belirttiği "*Mîzânu'l-Edeb Fî Lisâni'l-'Arab*" isimdir. Şerhin kapak kısmında ve diğer kaynaklarda geçen "*Mîzânu'l-Edeb*" ifadesi ise asıl ismin farklı bir ihtisarıdır. Bazı yerlerde bulunan (*fi'l-'Ulûmi's-Selâse: es-Sarf ve'n-Nahiv ve'l-Belâga*) kısmı ise 'İsâmuddîn'in eserinde yazdığı ismin son kısmı olan "*Lisâni'l-'Arab*" kelimesinin açıklaması olarak görünmektedir.

Sonuç olarak eserin isminde önemli bir ihtilaf olmadığı ve farklılıkların ihtisar ve açıklamalardan ibaret olduğu düşünülebilir.

⁶³ Ebû İshâk İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb Fî Lisâni'l-'Arab*, Tasvir Efkâr, İstanbul 1286.h, s.2.

⁶⁴ Fâzıl Muhammed Mîrek et-Taşkendi, *Ucâletü'l-Beyân Fi Şerhi'l-Mîzân*, Tasvîru Efkâr, İstanbul 1286.h, s.2.

⁶⁵ Kazım Yetiş, "Belâgat, Türk Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 1992, c.5, s. 385.

Eserin ‘İsâmuddîn’e aidiyeti konusunda ise herhangi bir ihtilaf ve şüphe bulunmamaktadır. Zira ‘İsâmuddîn’in talebesi Muhammed et-Tâşkendî’nin “‘Ucâletu’l-beyân fî Şerhi’l-Mîzân” isimli şerhin giriş bölümünde şöyle bir ifade kullanmıştır:

“...أَمَّا بَعْدُ فَهَذِهِ عُجَالَةُ الْبَيَانِ فِي شَرْحِ الْمِيزَانِ لِلْأُسْتَاذِ الْأَدِيبِ الْأَرْنَبِ اللَّيْبِ عِصَامِ الدِّينِ”

“Hamd ve salattan sonra bu kitab üstad, edebiyatçı, dahi ve zeki olan ‘İsâmuddîn’in eseri “*el-Mîzân*”ın şerhi “‘Ucâletu’l-beyân”dır”.⁶⁶

Burada açık bir şekilde eserin ‘İsâmuddîn’e ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca birçok biyografi kitabında bu eserin ‘İsâmuddîn’e aidiyeti yer almaktadır. Örneğin; Kâtip Çelebi’nin “*Keşfu’z-Zunûn*”da⁶⁷ et-Tûnekî’nin “*Mu’cemu’l-musannifîn*”inde⁶⁸ ve Ziriklî’nin “*el-A’lâm*”ında⁶⁹ bu eserin ‘İsâmuddîn’e ait olduğu zikredilmektedir.

1.2.2. Eserin Yazılış Sebebi

Müellifler, kitaplarının lüzumsuz olmadığını, belki önemli bir açığı kapatacak ya da ilim halkalarına bir halka daha ekleyerek, çitayı yükseltecek nitelikte olduğunu beyan etmek istediklerinden dolayı, çoğunlukla kitaplarını, ne tür bir amaç için telif ettikleri ile alakalı belirli açıklamalar yapmışlardır.

‘İsâmuddîn eserin yazılış gayesini, akla gelen iki sorunun cevabını zikretmekle beyan etmiştir.

1. Neden bu eseri yazmıştır?

⁶⁶ et-Tâşkendî, ‘*Ucâletu’l-Beyân Fî Şerhi’l-Mîzân*, Osman 1318, s.2.

⁶⁷ Çelebî, *Keşfu’z-zunûn*, c.2, s. 1916

⁶⁸ et-Tûnkî, “*Mu’cemu’l-musannifîn*”, c.4, s.377.

⁸³ Ziriklî, *el-A’lâm* 15. bs., c.1, s.66.

2. Neden mufassal bir eser değil de muhtasar bir eser yazmıştır?⁷⁰

‘İsâmuddîn, ilk sorunun cevabını müellifler arasında bir gelenek haline dönüştüğü üzere, eserin önsöz kısmında şu şekilde vermiştir:

"عَمَلُهُ عَمَلٌ مَنْ طَبَّ لِمَنْ حَبَّ , بِالتَّمَّاسِ ذَكِيٍّ أَدِيبٍ وَالْمَعِيَّ أَرِيْبٍ " ,

“Bu kitabı, Akıllı, kültürlü, zeki ve dahi bir şahsın ricada bulunmasından dolayı, mahir bir âlimin sevdiğine yazdığı gibi (önem gösterip) yazdım.”

Yukarıdaki ifadeden ‘İsâmuddîn’in, değer verdiği önemli bir şahsın ricasına karşılık, bu kitabı elinden geldiğince özen göstererek yazdığı anlaşılmaktadır.

İkinci soruya da şöyle cevap verilebilir: ‘İsâmuddîn’in, bu kitabı muhtasar olarak yazmasındaki gayesi, öğrencilerin belâgatın önemli kurallarını, bu kitab sayesinde kolayca ezberleyip, zihinlerinde tutabilmelerini sağlamaktır. Çünkü ezberlenilmeyen kurallar unutulmakta ve ihtiyaç duyulduğunda onlardan istifade edilememektedir. Zira ‘İsâmuddîn’in belâgat ilimlerinin kurallarını kısa ve öz bir şekilde yazması, basit örneklerle hükümleri ifade etmesi, ihtilaflara değinmemesi, karşılaştırmalardan ve şiirlerle istişhad getirmekten uzak durması gibi sebepler bunu açık şekilde göstermektedir.

Sonuç olarak ‘İsâmuddîn’in temel amacı eğitime yeni başlayanların, bu kitabı anlayıp ezberlemekle mezkûr ilimler hakkında yeterli bilgi ve birikime, ulaşmalarıdır.

1.2.3. Muhtevası

Arap gramerine dair eser yazan âlimlerin her birisi kendine göre, bir hedef belirtmektedir. Bu hedef doğrultusunda muhteva açısından bakıldığında bazılarının eserleri özet şeklinde, bazılarının orta ve diğer bir kısmının ise detaylı olduğu

⁷⁰ Muharrem Çelebi, **Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sy.5, İzmir 1989, s.3.

görülmektedir. Özet şeklindeki eser yazan âlimlerin hedefi, zorunlu bilgileri kısa ve öz ifadelerle muhataba anlatmaktır. Aynı zamanda bu sayede öğrencinin bu ilimde bir temel almasını sağlamaktır. Bu özet mahiyetindeki eserlere *el-'Avâmil*, *el-Unmûzec*, *el-Elfiyye*, *el-Kâfiye*, *el-Lubâb*, *el-Cumel*, *el-Katur'n-Nedâ* ve *el-Muğni* gibi eserler örnek verilebilir. Bu eserler muhteva açısından çok kısa, veciz ve temel bilgiler içermektedir. Bunların bir diğer özelliği de, ihtilaflı konulara ya hiç değinilmemiş ya da çok kısa veya dolaylı bir şekilde işaret edilmesidir.

Ele aldığımız eser, “sarf, nahiv, me’ânî, beyân ve bedî” ilimlerini beraber ele almıştır. Üslup bakımından Sekkâkî'nin “*Miftâhu'l-'Ulûm*”u ile neredeyse aynı olduğu söylenebilir.

Bu eserde ilk olarak “Mukaddime” başlığı verilmiş ve müellif bu başlık altında belâgatın tarifini, belâgatın kaynağını, fesâhatın tarifini ve fasih kelamın kaynağının beş ilim olan sarf, nahiv, meani, beyan ve bedî ilimleri olduğunu zikretmiştir.

Eserin birinci babı olan sarf bölümünün İbn Hacib'in “*eş-Şâfiye*”si ile muhteva bakımından neredeyse aynı olduğu söylenebilir. İkinci babı olan nahiv bölümü de İbn Hacib'in “*el-Kâfiye*”si ile neredeyse aynı olduğu söylenebilir. Eserin üçüncü babı olan me’ânî, dördüncü babı olan beyân ve beşinci babı olan bedî bölümlerinin ise el-Kazvîni'nin (ö. 675/1277) “*Telhîsu'l-Miftâh*”ı ile içerik bakımından neredeyse aynı olduğu söylenebilir.

Eserin nahiv bölümü, içerik bakımından bu alanda genel olarak yazılmış eserlerdeki: Babu'l-İsm, Babu'l-Fiil, Babu'l-Harf diye üç ana bölüme ayrılmış eserlerle hemen hemen aynıdır. Lakin bu eserde, eserin “metodu” kısmında zikredildiği gibi “bab” başlığı daha kapsamlı tutulmuştur. Zira bu eserde “bab”, Nahiv ilminin geneli için kullanılmıştır. ‘İsâmuddîn, bu eserinde nahiv bölümünün konularını işlerken genellikle doğrudan konuların isimlerini başlık yapmıştır. Bazılarına ise başlık vermeye gerek duymamıştır.

Nahiv bölümü, temelde üç kısma ayrılmış görünmektedir. İlk kısım, isim başlığıdır. Bu başlık altında 6 alt başlık yapılmıştır. Bu alt başlıklara geçilmeden önce mu‘rab ve mebni isimlerin tanımları yapılmış, i‘râbın kısımları, her bir kısmın hangi yerlerde geldiği açıklanmış ve gayr-ı munsarif konusu detaylı incelenmiştir. Sonra merfu‘ât kapsamına giren kavramlar, ilk başlık olan المَرْفُوعَات başlığı altında ele alınmıştır. Ele alınan merfû‘ kavramların sayısı 7’dir. İkinci alt başlık, المَنْصُوبَات başlığıdır. Bu başlık altında 20 nasb konusu ele alınmış ve her bir konu örneklerle açıklanmıştır. Üçüncü alt başlık, المَجْرُورَات başlığıdır. Bu başlık altında harfle mecrur, isimle mecrur kavramları ele alınmış ve her bir konu örneklerle izah edilmiştir. Dördüncü alt başlık, التَّوَابِع başlığıdır. Bu başlık altında tevâbi‘’in 5 kavramı yer almaktadır. Beşinci alt başlık, المَعَارِف başlığıdır. Bu başlık altında marife ve nekire kavramlarının konuları ele alınmış ve örneklerle beyan edilmiştir. Burada ele alınan başlık sayısı 3’tür. Altıncı alt başlık, الأَسْمَاءُ الْعَامِلَةُ başlığıdır. Bu başlık altında 8 amil isim konusu ele alınmış ve her bir konu örneklerle açıklanmıştır. Yedinci alt başlık, المَبْنِيَّات başlığıdır. Bu başlık altında 10 mebni isim konusu ele alınmış ve her bir konu örneklerle izah edilmiştir.

Nahiv bölümünün ikinci kısmı, fiil başlığıdır. Bu kısma, her hangi bir alt başlık yapılmamıştır. Fiil kavramı altındaki tüm konular doğrudan ele alınmış ve örneklerle açıklanmıştır.

Nahiv bölümünün üçüncü kısmı ise harf başlığıdır. Bu kısma da her hangi bir alt başlık yapılmamış olup harf kavramı altındaki tüm konular doğrudan ele alınmış ve örneklerle açıklanmıştır.

Nahiv bölümünün son kısmı hatime (sonuç) başlığıdır. Cümle ve zarf kavramları altındaki konular bu başlık altında ele alınmıştır. Bu kısma da her hangi bir alt başlık yapılmamıştır.

1.2.4. Bölümleri

Müellifler, doğru ve kolay anlaşılabilirliği ve rahatça ezberlenebilmeleri için eserlerini belirli bölümlere ayırmışlardır. Her bir bölüm için bir başlık oluşturmuş ve bu bölümleri sistematik olarak dizmişlerdir. Bu konu başlıklarının dizilişinde kullanılan en eski ve genel olarak kabul görmüş sistem, bâb sistemidir.

Bâb sistemini ilk kullanan Sîbeveyhi, el-Kitâb’ında nahiv ilminin konularını farklı başlıklar altında incelemiştir. Bâb lafzını ise tüm başlıklarda tekrarlamıştır.⁷¹

Örnek;

“هَذَا بَابُ الْمُسْتَدِّ وَالْمُسْتَدِّ إِلَيْهِ, هَذَا بَابُ الْفَاعِلِ, هَذَا بَابُ الْمَفْعُولِ, هَذَا بَابُ تَحْيِيرِ فِيهِ التَّكْرَهُ بِتَكْرِهِ”

Sîbeveyhi’den sonra nahiv ilminin önemli isimlerinden olan Zemahşeri de *el-Mufasssal*’ında bab sistemini kullanmıştır. Ancak Zemahşeri *el-Mufasssal*’da nahiv ilminin bütün konularını üç bölümde incelemiştir. Bu bölümlerin her birine bâb ismini vermiştir. Daha sonra her bölümün içerdiği konuları o bâb altında işlemiştir. Böylelikle nahiv konularının hepsini bu üç bâb kapsamında ele almıştır.

Zemahşeri’den sonra ‘Îsâmuddîn de, tez konumuz olan *Mizânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab* adlı eserinde yukarıda zikrettiğimiz sınıflandırma sistemini kullanmıştır. Fakat “*Mizânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”daki sınıflandırma sistemi, “*el-Mufasssal*”daki sınıflandırma sisteminden biraz farklı yapılmıştır. Zira ‘Îsâmuddîn, bu eserinde Zemahşeri’ye göre mevzuları, çok daha geniş kapsayan bir bâb sistemini kullanmıştır. Çünkü o, her bir babı farklı bir ilim için başlık olarak kullanmıştır. Ayrıca eserin ilk bölümü için “mukaddime” ifadesini ve eserin ilk iki babının son konuları için “hatime” ifadesini başlık olarak kullanmıştır. Bu başlıklar şunlardır:

⁷¹Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, **el-Kitâb**, Abdusselam Muhammed Harun (thk), Mektebetu’l- Hâncî, Kahire 1988; Hacı Yılmaz, “**Ali b. Mes‘ud b. Mahmûd el-Fergânî’nin el-Mustevfâ fi’n-Nahv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları**”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.82.

مُقَدِّمَةٌ

‘Îsâmuddîn, “Mukaddime” başlığı altında ilk olarak söz ve yazının doğru ve güzel anlaşılmasına ilişkin kurallar koyan belâgat ve ona bağlı bir disiplin olan fasâhat’ın tanımlarını yapmıştır. Bu iki hususu sağlamak anlatımdaki kelime veya cümleyi zaafa uğratacak birtakım kusurlardan arındırılmış olmasına bağlı olduğunu belirtir. Sonra bu kusurlardan olan kıyasa muhalefet (kurala aykırılık)’in sarf ve nahiv ilimleriyle bilinebildiğini söyler. Ta’kîd (söz diziminde anlaşılma güçlüğü)’in lafzi ve manevi olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtir. Ta’kîd-i lafzinin, nahiv ilmi ile bilindiğini ve ta’kîd-i manevinin, beyân ilmi ile bilindiğini belirtir. Hâl’e muvâfakat’ın me’ânî ilmi ile bilindiğini ifade etmiştir.

‘Îsâmuddîn, belâgat ilminin asıl itibariyle beyan ve me’ânî ilimleri için kullanıldığını⁷² Sonradan bedî’ ilminin de bunlara tabi bir ilim olarak ele alındığını ve belâgat ilminden sayıldığını söylemiş ve bunlardan ötürü kitabını; Birinci babı sarf, ikinci babı nahiv, üçüncü babı me’ânî, dördüncü babı beyân, beşinci babı bedî’ olmak üzere beş babta (kısımda) derlediğini belirtmiştir.

بَابُ الصَّرْفِ

Bu başlık altında yaklaşık 106 sarf konusunu ele almış ve her bir konuyu örneklerle açıklamıştır. Bu bölümde konu başlıklarına geçmeden önce sarfın tanımını yapmıştır. Ele aldığı ilk konu ise kelimenin tarifi, kısımları, bu kısımların tarifleri ve özellikleri olmuştur. Son olarak “hatime” başlığı altında yazım kurallarını zikretmiştir.

بَابُ النَّحْوِ

⁷² Aslında, beyan ve me’ânî ilimlerinden başka ilimlerinde belagata etkisi vardır. Fakat belagat ilminin temeli bunlar olduğu için ikisine has kılınmıştır. Bkz. ‘Ucâletu’l-beyân fi Şerhi’l-Mîzân, s.4.

Bu bölümde de konu başlıklarına geçmeden önce nahvin tanımını yapmıştır. Bu başlık altında yaklaşık 113 nahiv konusunu ele almış ve her bir konuyu örneklerle açıklamıştır. Bu bölümde istişhad ettiği Kur'an ayetleri, iki elin parmaklarını geçmeyecek derecede azdır. Şiirle ise hiç istişhad etmemiştir. Ele aldığı ilk konu kelâmın tanımıdır. Sonra ismin kısımlarından olan mu'rabın tarifini ve i'râbın kısımlarını zikretmiştir. Daha sonra merfû', mansûb ve mecrûr isimleri zikretmiştir. Sonra fiil ve harf kısımlarını zikrettikten sonra hatime başlığı altında cümlenin ve zarfın kısımlarını zikretmiştir.

باب المعاني

Bu bölümde de konu başlıklarına geçmeden önce me'ânî'nin tanımını yapmıştır. Bu başlık altında yaklaşık 74 me'ânî konusunu ele almış ve her bir konuyu örneklerle açıklamıştır. Bu bölümde İstişhad ettiği Kur'an ayetleri, çoktur. Bu başlık altında ilk olarak me'ânî ilminin tanımını, haberî isnâdın durumlarını; isim, fiil, zarf, ve şart cümlelerin durumlarını incelemiştir. Sonra musnedun ileyh ve musnedin zikri, hazfî; takdimi, te'hîri; ta'rîfi, tenkîri; takyidi, itlakı gibi durumları ele almıştır. Son olarak fasl, vasl; îcâz, itnâb ve müsâvât konularını açıklamıştır.

باب البيان

Bu bölümde de konu başlıklarına geçmeden önce beyân ilminin tanımını yapmıştır. Bu başlık altında yaklaşık 35 beyân konusunu ele almış ve her bir konuyu örneklerle açıklamıştır. İlk başta delaletin kısımlarını zikretmiştir. Daha sonra hakikat, mecâz, isti'âre ve kinaye konularını detaylı bir şekilde ele almıştır.

باب البدع

Bu bölümde de konu başlıklarına geçmeden önce bedî' ilminin tanımını yapmıştır. Bu başlık altında yaklaşık 48 bedî' konusu ele almış ve her bir konuyu

örneklerle açıklamıştır. Bu bölümde bedî‘in lafzi ve manevi kısımlarını detaylı olarak incelemiştir.

“*Mîzânu ‘l-Edeb*”de yer alan bölümler ve tüm konu başlıkları şu şekilde sıralanabilir:

المجموع	مقدمة
الوقف وأحواله	باب الصرف
التقاء الساكنين	تعريف الكلمة
الإدغام	أنواع الأبنية
مخارج الحروف	الاشتقاق
صفات الحروف	أبنية الأفعال
الإعلال	الماضي
خاتمة الخط	المضارع
باب النحو	فعل الأمر
الاسم	أبنية المشتقات
غير المنصرف	المصدر
المرفوعات	اسما الزمان والمكان
المنصوبات	اسم الآلة
المجرورات	المصغر
التوابع	المنسوب
المعارف	المنثى

الإهداء	الأسماء العاملة
خلاف الظاهر	المبنيات
الفصل والوصل	الأفعال
الإيجاز والإطناب	الحروف
الإطناب	خاتمة أنواع الجملة
باب: البيان	باب المعاني
التشبيه	أحوال الإسناد الخبري
المجاز	الذكر والحذف
الاستعارة	التقديم
الكناية	التعريف
باب البديع	التنكير
المحسنات المعنوية	التقييد
المحسنات اللفظية	القصر

Besmele, konusu her ne olursa olsun şiirler dahil bütün dini eserlerin başında yer almıştır. Fakihler, şiirlerin besmele ile başlamasına cevaz vermemişlerse de dini içerikli manzumelerin ve bilimsel şiirlerin besmele ile başlamasına sessiz kalmışlardır.

Hamdele ve Salvele konusunda ise metin kitaplarında Besmeleden sonra kitabın girişinde yer alıp almamaları bakımından iki üslup kullanılmıştır. Birinci

üslup Besmeleden sonra Hamdele ve Salvele ifadesine yer verilmesidir. İkincisi yer verilmemesidir.

Birinci üsluba, Çârperdi'nin "*el-Muğni fî 'İlmi'n-Nahiv*", İbn-Hâcib'in "*el-Kâfiye*"si, İbn Hişâm el-Ensârî'nin (ö. 761/1360) "*el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb*"ı gibi eserler örnek olarak verilebilir.

Bu eserleri açıklayan şarihler, eserlerin girişlerinde Hamdele ve Salvelenin yer almamasının nedenleri arasında ihtisarı ve tevazuyu zikretmişlerdir. Zira bu müellifler, tevazularından dolayı kitaplarını kendilerinden önceki salih âlimlerin kitaplarının seviyelerinde görmemişlerdir. Böylece Hamdele ve Salvele gibi yüce bir kelamı kitaplarının başlarında yer vermemişlerdir.⁷³

İkinci üsluba örnek olarak, Sekkâkî'nin "*Miftâhu'l-'Ulûm*"u es-Semerkandî'nin "*Risâletü'l-isti'âre*"si ve araştırmamızın konusu olan 'İsâmuddîn'in "*Mizânu'l-Edeb Fî Lisani'l-'Arab*"ı verilebilir.

İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed (s.a.s) ve halifelerinin İslami temalarla örülü hutbeleri, İslam kültürünün yazılı dönemindeki inşâ düzeninin özünü oluşturmuştur. Bu gün yazma eserlerin başında gördüğümüz Hamdele sözlü hitabetten kitabete girmiştir.⁷⁴ Sadru'l-İslam dönemi vasiyetleri yine besmeleyle başlamış, Hamdele ve Salvele ile devam etmiştir.⁷⁵

'İsâmuddîn, eserinin girişinde kendinden önceki âlimlerin adet edindiği; Besmele, Hamdele ve Salveleyi eserlerinin başlarında yazma adetlerini uygulamıştır.

'İsâmuddîn, bu kitabı okuyup öğrenmek isteyeninin zihninde kitap hakkında bir ön bilgi oluşması, kitabın daha iyi anlaşılması ve yapılan çalışmaların boşa

⁷³ Nûrûddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, Rıza Efendi, İstanbul 1290. h, s.2; Ebü's-Senâ Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî, *Hallu me'âkdi'l-Kavâ'id*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1311.h, s.4.

⁷⁴ Muhammed Selim İpek, *Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s.92.

⁷⁵ İpek, *Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*, s.93

gitmemesi için⁷⁶ on kavramdan olan eserin ismini, gayesini ve içinde topladığı meseleleri gibi ilkeleri⁷⁷ kısa ve öz bir şekilde zikretmiştir.⁷⁸

‘İsâmuddîn, eserinin ismini, telif gayesini ve önemli meseleleri ihtiva ettiğini şöyle kaleme almıştır:

”وَبَعْدُ فَهَذَا مِيزَانُ الْأَدَبِ فِي لِسَانِ الْعَرَبِ يَجْوِي عَلَيَّ أُمَّهَاتِ الْمَسَائِلِ وَيَهْدِي إِلَى مُهِمَّاتِ الْمَسَائِلِ بِمَا

يُنَبِّئُنِي عَلَيْهِ الْبَلَاغَةُ وَيُنْتَمِي إِلَيْهِ الْبِرَاعَةُ”⁷⁹

“(Besmele, Hamdele ve salvele’den sonra) Bu kitab(ın adı) “*Mîzânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”dır. Belâgat ilmlerinin (sarf, nahiv, me‘ânî ve beyân)⁸⁰ temelini oluşturan ve kelamın güzelliği olan bedî’ ilminin⁸¹ bağlı olduğu temel konuları içerir ve önemli meselelere ulaştırır”.

1.2.4. ‘İsâmuddîn’in Eserdeki Metodu

Şüphesiz yazılan gramer kitaplarının temel gayesi dil öğrenimini sağlamak veya ona yardımcı olmaktır. Bunu sağlayabilmek için konuları, meseleleri, doğru ve kolay bir biçimde öğrencinin bilgisine kazandırmalıdır. Bu bakımdan müellifler, kitaplarını temel bölümlere ve alt kısımlara ayırmanın daha isabetli olacağını düşünmüşlerdir. Bundan dolayı bize ulaşan eski eserlerden günümüz eserlerine kadar hepsinde bölümler, bulunmaktadır.

⁷⁶ ez-Zilî, **Hallu me‘âkidi’l-Kavâ‘id**, s.8.

⁷⁷Bu ilkelere mebâdî denir. Mebâdî, mebdê kelimesinin çoğulu olup lugatta başlangıçlar, temeller, esaslar, anlamına gelir., Türkçede “ilke” terimine karşılık gelir. İslâm felsefesinde genelde “ilimlerin ilkeleri” anlamında kullanılır. Bu ilkeler on kavramdır. Bunlar tanım (tarif), konu (mevzu), amaç (gaye-semere), mesele, kurucu (vâzî), dinî hüküm (hüküm), yardım alınan ilimler (istimdat), fazilet, ait olunan ilim taksimindeki yer (nisbet) ve isimdir. Ders kitaplarının girişinde genel olarak ilimlerin tanımı, konusu ve gayesine değinilmektedir. Bkz. **Tuhfetü’l-mürîd ‘alâ Cevhereti’t-tevhîd**, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2013 s.51-55.

⁷⁸ Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî, **el-Fevâ’idu’l-Fenâriyye a’la İsâgucî**, Hâşimî Kitapları:47, İstanbul 2013, s.16.

⁷⁹ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.1.

⁸⁰ et-Tâşkendî, **‘Ucâletü’l-Beyân Fi Şerhi’l-Mîzân**, s. 2.

⁸¹ et-Tâşkendî **‘Ucâletü’l-Beyân Fi Şerhi’l-Mîzân**, s. 3.

Gramerle ilgili eserler, içerdikleri konuların taksimi bakımından, genel olarak iki kısma ayrılır

1. Bablara ayırarak özetleyenler: İlk eser yazarlarının, kitaplarındaki konuları, bablara ayırarak özetledikleri görülmüştür. Günümüze kadar gelen genel eserler bu grupta yer alır.⁸²

2. ‘Amil, ma‘mul ve i‘rab açısından inceleyenler: İlk eserlerden bir kaç asır sonra eserlerini ‘amil, ma‘mul ve i‘rab açısından inceleyenler ortaya çıkmış ve gramere, öncelikle ‘amil, ma‘mul ve i‘rab açısından sınıflandırmada bulunmuşlardır.⁸³

Ele aldığımız eserin yazarı ‘İsâmuddin, ilk kısımdaki taksimi tercih etmiş ve eserini bablara ve alt kısımlara ayırmıştır.

Gramerle ilgili eserler, ihtiva ettikleri ilimler bakımından da, iki kısma ayrılabiliriz

1. Kısım: Sadece bir ilmi ele alan eserler. Çoğu eserin, böyle olduğu görülmektedir. ez-Zemahşerî'nin “*el-Unmûzec*”i, İbn Hâcib'in “*el-Kâfiye*” ve “*eş-Şâfiye*”si, Çârperdî'nin “*el-Muğnî fi ‘ilmi’n-nahv*”i, İbn Hişâm el-Ensârî'nin “*Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*” ve “*el-Câmi‘u's-Sağîr fi'n-nahv*” gibi eserleri örnek olarak verebiliriz. Bunlardan İbn Hâcib'in *eş-Şâfiye*'si sadece sarf ilmini ele almıştır. diğerleri ise yalnızca nahiv ilmini ele almıştır.

2. Kısım: Birden fazla ilmi ele alan eserler. Bu gruptaki eserler de üç kısma ayrılabilir

Birinci kısım: Sarf ve nahiv ilimlerini beraber ele alan eserler. Bu tür eserler daha yaygındır. İbn Mâlik (ö.672/1274) et-Tâî'nin “*el-Kâfiyetu's-Şâfiye* ve *el-*

⁸² ÇELEBİ, *Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış*, s.2.

⁸³ ÇELEBİ, *Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış*, s.3.

Elfiyye”si es-Suyûtî’nin “*Cem‘u’l-Cevâmi ve el-Ferîde fi’n-Nahv*”i, İbn Mu‘tî’nin “*ed-Durretu’l-Elfiyye fi ‘İlmi’l-‘Arabiyye*”si gibi eserler örnek verilebilir.

İkinci kısım: me‘âni, beyân, bedî’ ilimlerini ele alan eserler. es-Suyûtî’nin “*‘Ukûdu’l-Cumân fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân*”ı, Hatîb el-Kazvî’nin “*Telhîsu’l-Miftâh*”ı gibi eserler örnek verilebilir.

Üçüncü kısım: Zikredilen beş ilmi ele alan eserler. Bu kısım nadir bulunan eserlerdir. Ebû Ya‘kûb es-Sekkâkî’nin “*Miftâhu’l-‘Ulûm*”u gibi.

Ele aldığımız eser bu kısımdandır. Zira bu eser, “sarf, nahiv, me‘âni, beyân, bedî’” ilimlerini beraber ele almıştır.

1.2.5. Eserin Nüshaları ve Baskıları

Ele aldığımız “*Mîzânü’l-edeb fî Lisâni’l-‘Arab*” adlı eserin yazma nüshaları, ülkemizin birçok kütüphanesinde vardır. Buların çoğuna Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının web sayfasından erişilebilmektedir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda Arşiv No: 06 Hk 2587. Bu eseri istinsah edenin ismi bilinmemektedir. Bu eser, 1165 (1751) yılı istinsah tarihi ile “*Mîzânü’l-edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”ın web sayfasından erişebildiğimiz yazma nüshalarının en eskisidir. Bu yazma nüshanın DVD nr. 1349’dır.

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonunda Arşiv No: 34 Sü-Hü 458/1, Müstensih: Muhammed Feyzîzade ve İstinsah tarihi olmayan bir yazma nüshası bulunmaktadır.

Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonunda Arşiv No: 45 Ak Ze 643/1, Müstensih: Ahmed Rüşdi b. Mehmed Karabagi, istinsah tarihi olmayan bir yazma nüshası bulunmaktadır.

Bu eserin web sayfasında daha birçok yazma nüshaları vardır.⁸⁴

Araştırmalarımız neticesinde günümüze ulaşan “*Mîzânü’l-edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”, adlı eserin en eski tarihli nüshası yukarıda zikrettiğimiz Ankara Milli Kütüphanesindeki 1165 (1751) tarihinde istinsah edilen yazma nüshasıdır.

“*Mîzânü’l-edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”ın en eski tarihli Matbaa neşri ise Fâzıl Muhammed Mîrek et-Taşkendî’nin “*‘Ucâletü’l-Beyân fî Şerhi’l-Mîzân*” adlı şerhiyle, H.1286 (M.1870) senesinde Zilkade ayının onunda Tasvir-i Efkâr Matbaasında tahkiksiz olarak basılmış nüshasıdır. Bir nüshası elimizde mevcuttur. Bu nüshanın ilk bölümü şerh, son bölümü ise metin şeklindedir.

Eserin sadece sarf kısmı, Bâbü’s-Sarf min Metni “*Mîzânü’l-Edeb*” adıyla Ebu’s-Su’ûd Efendinin tashihiyle Mısır Vadi’n-Nîl Matbaasında (h.1290-M.1874) yılında tahkiksiz olarak basılmıştır. Bu nüshanın ilk bölümü metin, son bölümü ise Şerhu Bâbi’s-Sarf şeklindedir.

Eserin diğer bir nüshası ise Abdullah Hulûsi Güzelyazıcı tarafından derlenmiş ve 1964 yılında İstanbul Çelikkilt Matbaasında basılmıştır. Sadece metin kısmından ibaret olan bu nüshanın aslı T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesinde nr. 01326099 de mevcuttur. Bizde de fotokopisi vardır.

“*Mîzânü’l-edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*”, adlı esere dair yapılan ilk akademik çalışma, Mahmud Fethi Sufûr tarafından yapılmıştır. Sufûr, bu çalışmasında eseri başından sonuna kadar tahkîk etmiştir. Bu çalışmasını Cinan Üniversite’sinde Yüksek Lisans tezi olarak sunmuştur.⁸⁵ Bu tahkikli çalışmayı yoğun çabalar sonucunda tez bitirme aşamasında elektronik ortamda elde edebildik.

Biz bu çalışmamızda Taşkendî’nin şerhiyle beraber basılmış nüshasını ele aldık.

⁸⁴ www.yazmalar.gov.tr

⁸⁵Bkz. Mahmud Fethi Sufûr, **Mîzânü’l-edeb fî Lisâni’l-Arab Dirâseten ve Tahkîken**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmî’atu Cinan, Trablûs, Beyrut) www.alukah.net.

1.2.6. Şerh ve Tercümelere

Arap dili gramerinde önemli bir yere sahip olan muhtasar metinler, şerh olmadan anlaşılması zor olduğundan, üzerine şerh yazmak geleneksel bir hal almıştır. ‘İsâmuddîn’in “*Mîzânü’l-edeb fî Lisâni’l-‘Arab*” adlı eseri de muhtasar olma sebebiyle şerh olmadan anlaşılması zor bir kitaptır. Bu nedenle öncelikle bir öğrencisi tarafından şerh edilmiştir.

Araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız sadece bir şerhi ve bir de tercümesi vardır.

1. “*Ucâletü’l-beyân Fi Şerhi’l-Mîzân*”: Muhammed Mîrek et-Taşkendî tarafından kaleme alınmıştır. “*Şerhu Mîzâni’l-Edeb*” ismiyle İstanbul’da 1286, 1289 yılları arasında basılmıştır.

2. “*Tercüme-i Mîzâni’l-Edeb*”: Mehmed Tâhir Selâm tarafından Arapçadan Osmanlıcaya tercüme edilmiştir. İstanbul’da 1257/1841 yılında basılmıştır. Tanzimat’tan sonra yenileşme çabaları içinde yeni eğitim kurumları meydana getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda batılı anlamda yeni mektepler açılmıştır ve bunların ders programlarına belâgatın da alınması bu konuda yeni arayışlar doğurmuştur. Zira bu okullardaki öğrencilerin belâgatı aslından okuyacak kadar Arapça bilmedikleri tespit edilmiştir. Bunun için Türkçe belâgat kitabı telifinde bir artış görülmüştür. Önce İsâmüddîn’in “*Mîzânü’l-Edeb fî Lisâni’l-‘Arab*”ı tercüme edilmiştir.⁸⁶

DİA’nın ‘İsâmuddîn maddesinde ise ‘İsâmuddîn’in eserleri sayılırken, “*Mîzânü’l-edeb*”in iki şerhinden bahsedilmiştir. İlki yukarıda zikrettiğimiz et-Taşkendî’nin “*Ucâletü’l-beyân Fi Şerhi’l-Mîzân*”ıdır. İkincisi hakkında şöyle bir ifade geçmektedir: “Eserin sarf kısmını da “*Şerhu Bâbi’s-sarf min Mîzâni’l-edeb*”

⁸⁶Kazım Yetiş, **Belâgat Ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası**, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 35 (1987) , 367-406. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43883/540015>; Kazım Yetiş, “Belâgat, Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul 1992, c.5, s. 385.

adıyla Taşkendi (Kemâleddin Mehmed Efendi) şerhetmiştir (Kahire 1290).⁸⁷ Ancak Yaptığımız araştırmalarda, DİA'nın zikrettiği “*Şerhu Bâbi's-Sarf min Metni Mîzânî'l-Edeb*” adındaki nüshanın yukarıda zikrettiğimiz “*Ucâletü'l-beyân Fi Şerhi'l-Mîzân*” adlı nüshanın içindeki sarf bölümünün şerhiyle aynı olduğunu tesbit ettik. Zira her iki nüsha, hem içerik hem de baskı tarihi ve yayınevi bakımından aynı olduklarını gördük. DİA'daki karışıklığın muhtemelen sarf kısmının metin ve şerhinin müstakil olarak basılmasından kaynaklanmış olabileceği kanaatine vardık.

‘İsâmuddîn’in “*Şerhu'l-Ferîd*” isimli kitabını tahkîk eden Yasin Huseyin, Kamçizade Küçük Seyyid Mustafa b. Ahmed’in “*Mîzânü'l-Edeb*” üzerine yazdığı bir şerhten söz etmiştir.⁸⁸ Söz konusu eserin Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye’de yazma nüshasının mevcut olduğunu ve bu şerhi incelediğini belirtmiştir. Araştırmalarımız neticesinde söz konusu şerh hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁸⁷Durmuş, “İsferâyîni”, **DİA**, c.22, s.516.

⁸⁸İsferâyîni, **Şerhu'l-Ferîd**, Nûrî Yâsîn Huseyn (thk.), el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekke 1985, s. 55-56

İKİNCİ BÖLÜM

MÎZÂNU'L-EDEB'İN NAHİV BÖLÜMÜ

2.1. İSTİLÂHLARI

Tâbiîn döneminde Kur'an ayetlerindeki hareketlerin yanlış okunması üzerine Hz. Ali'nin (ö. 40/661) öncülüğünde Ebu'l Esved ed-Düeli (ö. 69/688) tarafından ilk nahiv terimleri, isimlendirme yapılmadan anlatılmaya başlanmıştır. Onun talebelerinin yaptığı çalışmalarla gelişme sağlanmıştır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) döneminde nahiv terimleri istikrar bulmuştur. Bunlar Basralı olduklarından denilebilir ki nahiv ıstılahları, ilk olarak Basra'da tesbit edilmiştir.

Basra ve Kûfe âlimleri arasında daha sonra ortaya çıkan ihtilaflar nahivde kullanılan ıstılahlara da sirayet etmiş ve baştan beri Basra âlimlerinden bağımsız bir ekol oluşturmaya gayret eden Kûfeli âlimler Basralıların kullandıkları ıstılahlardan farklı nahiv ıstılahları ihdas etmeye çalışmışlardır. Ancak temelde Basralılara ait olan nahiv ıstılahları yaygın olarak kullanılırken Kûfelilerin vazı' ettikleri ıstılahlar, bir ikisi dışında pek fazla yaygınlık kazanmamıştır.⁸⁹

İsâmuddîn'in çalışma konumuz olan eserinde, nahiv görüşlerinde daha çok Basralıların etkisi görüldüğü gibi kullandığı nahiv ıstılahlarında da aynı durum söz konusudur. İsâmuddîn Basralıların kullandığı bedel,⁹⁰ te'kîd, ism-i fâil, zarf, zamir,

⁸⁹Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 2019, s. 167; Mehmet Cevat Ergin, *el-Ukberî ve el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb'ı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.137.

⁹⁰Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'*, Matba'a Emir, Kum 2000. c.2, s.125.

nefiy, istifham, gibi daha birçok ıstılahı kullanmıştır.⁹¹ Ancak bazen de na't gibi küfelilere ait bazı nahiv ıstılahlarını tercih etmiştir.⁹²

2.2. TANIMLARI

Tanımlar, diğer ilimlerde büyük önem arz ettiği gibi nahiv ilminde de büyük önem arz eder. Çünkü tanımlar, öğrencilerin lüzumsuz ve her hangi bir yarar sağlamayan şeylerle, değerli zamanlarını heba etmesini önlemektedir. Ayrıca tanımlar, öğrencilerin amaçlarına daha rahat ve daha hızlı erişmelerini de sağlamaktadır. Bundan dolayı nahiv ilmi ve konuları için Âlimler, eserlerinde kısa ve kapsayıcı ifadelerle tanımlar yapmışlardır. Bu ifadelerin anlaşılması için daha sonra telif edilen şerh ve haşiyelerde beyanatlarda bulunmuşlardır.⁹³

Nahiv âlimlerine göre tanımın, efradını câmi ve ağıyarını mani olması yeterlidir. Yani tanımın, tanımı yapılanı doğruluk bakımından eşit olması gerekir. Dolayısıyla daha genel veya daha özel olmamalıdır. Nahiv kitaplarında tarifin nasıl olması gerektiği, مُطَّرِدٌ وَمُنْعَكِسٌ⁹⁴ tabiriyle belirtilmektedir.⁹⁵

⁹¹ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 165-167.

⁹² Süyûtî *Hem'u'l-Hevâmi'*, c.2, s.116.

⁹³ el-Fenârî, *el-Fevâ'idu'l-Fenâriyye 'ala Îsâgûcî*, s.12; Ahmed b. Muhammed b. Ömer İbn Hıdır, **Kul (Kavil) Ahmed Haşiyetun 'ale'l-Fevâidi'l-Fenâriyye a'la Îsâgûcî**, Hâşimî Kitapları:48, İstanbul 2013, s.45-46.

⁹⁴“Muttarid olmak (مطرِد) ağıyarını mânî; tard edici olmak demektir. Tanımın muttarid olması; onun tanımlanandan başkasını akla getirmemesidir. Tarifin kendisi üzerine yüklendiği her şeyin, tanımlananın mahiyetinin de yüklenmesidir. Yani ne zaman tarif bulunursa tanımlananın mahiyeti de bulunur. Bu sayede tarife, tanımlananın dışındakiler giremez ve böylece tarif mânî olur. Münâkis olmak (منعكس) efrâdını câmî; târif edilenin fertlerini aksettirici olmaktır. Her ne zaman târif edilen mevcut olsa, târifin de mevcut olması manasında efrâdını câmî olması demektir. Tarifin mün'akis olması ise tanımlananın mahiyetinin kendisi üzerine yüklendiği her şey üzerine tarifin de yüklenmesidir. Yani tarif ortadan kalktığında tanımlananın mahiyeti de ortadan kalkar ve bu şekilde tarif, mahiyetin tüm fertlerini içererek câmi olur.” Bkz. Ahmed b. Abdulfettah el-Mellevî, **Şerhi'l-Mellevî 'ale's-Sullem li'l-Ahdarî**, Matba'ati'l-Meymeniye, Mısır tsz, s. 75-76.

⁹⁵Ebu'l-Hasen Nüreddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yusuf el-Uşmûnî, “**Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik**,” el-Mektebetu'l-İslamiyye, Midyat ts., c.1, s. 46-47; Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân el-Mısırî, **Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî (Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Hâşiyetü's-Sabbân)**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Midyat, c.1, s. 46-47.

Âlimer, tarifleri kendi öngörü ve eğilimlerine göre yapmaktadırlar. ‘İsâmuddîn de “*Mîzânu’l-Edeb Fî Lisâni’l-‘Arab*” adlı eserinin nahiv babında kendi öngörü ve yeteneğiyle tarifler yapmaktadır. Konulara yaptığı tarifler, aynı konulara önceki âlimlerin yapmış oldukları tariflerden daha kısa ve daha kapsayıcıdır. O bu tarifleriyle, -zikredeceğimiz gibi- önemli itirazları red etmeyi başarmış ve diğer ilimler gibi bu ilimde de âlimlerin övgü ve kabullerini elde etmiş büyük bir âlimdir. ‘İsâmuddîn’in tanımladığı kavramlar şu şekilde sıralanabilir:

2.2.1. Nahiv

Nahiv’in tanımı noktasında ihtilaflar ortaya çıkmış ve bu hususta çeşitli tarifler yapılmıştır. Gramercilerin belli bir tarif üzerinde ittifak edememelerinin sebebi nahiv ilminin muhtevasına giren konularda ihtilaf etmelerinden kaynaklanmıştır.

İbn Usfûr (ö. 669/1270) gibi bazı âlimler; nahiv ilminin muhtevasına, i‘rab ve binâ’ konularının yanında sarf ilminin konularını da almışlardır. Bunlar nahiv ilmini şöyle tarif etmişlerdir: Nahiv ilmi, Arap dilinin araştırılmasıyla tesbit edilen kurallardan ibarettir. Bu kurallar aracılığıyla kelimelerin öğelerine ait hükümler bilinir.⁹⁶

Bazı muteahhir âlimler ise nahiv ilminin muhtevasına, sadece i‘rab ve binâ’ konularını almış ve bu ilmin sarf ilmine mukabil olduğunu iddia etmiştir. Bunlar nahiv ilmini şöyle tarif etmişlerdir:

وَهُوَ عِلْمٌ بِأَصُولِ يُعْرَفُ بِهَا أَحْوَالُ أَوَاخِرِ الْكَلِمَةِ فِي التَّرَكِيبِ

“Nahiv ilmi: Cümle içerisinde kelimelerin son harfinin (aldığı değişik) durumların bilindiği kaideler ile ilgili ilimdir.”⁹⁷

Ele aldığımız “*Mîzânu’l-Edeb*” de de bu tanım kullanılmıştır.

⁹⁶Ebu’l-Hasen İbn Usfûr Alî b. Mü’mîn b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbilî en-Nahvî, **el-Mukarrib fi’n-nahv**, Adil Ahmed Abdu’l-Mevcûd (thk.), Daru’-Kutubu’l-İlmiyye, Lubnan 1998, s.67.

⁹⁷el-Uşmûnî, “Menhecü’s-sâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik,” c.1, s.15; es-Sabbân, **Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî**, c.1, s.15-16.

Bu tariftten, 'İsâmuddîn'in nahiv ilmini tanımlarken, mutaahhirin âlimlerin benimsediği tanımı kabul ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre nahiv ilmi ,sarf ilminden tamamen ayrılmaktadır. Zira sarf ilmi kelime sonlarının durumlarını ele almamakta aksine kelimenin yapısını ele almaktadır.

2.2.2. Kelâm

Kelâm'ın yönden tanımı konusunda âlimler arasında ihtilaflar ortaya çıkmış ve bu hususta çeşitli tarifler yapılmıştır. Bu durum büyük ölçüde cümle teriminin tam olarak neyi kapsadığından ve cümle teriminin kelâm terimi ile olan ilişkisinden kaynaklanmıştır. Zira bazı klasik dilciler cümle terimi ve kelâm terimini eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Diğer bir kısmı ise bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu ve aralarında umûm-husûs ilişkisi bulunduğunu savunmuşlardır.

İbn Mâlik öncesi nahivciler, kelâm ve cümleyi aynı manada kullanıp aralarında bir fark görmezken; İbn Mâlik ve sonraki nahivcilerin çoğu, kelâm ve cümlelerin birbirinden farklı olduğunu savunmuşlardır.⁹⁸

Kelâm ile cümlelerin eş anlamlı olduğunu savunanlarından Zemahşerî'nin konuyla alakalı açıklamaları ise şöyledir: "Kelâm, biri diğerine isnad edilmiş iki kelimedden oluşan terkiptir. Bu terkip ya iki isimden veyahut da bir isim ve bir fiilden oluşur. Buna cümle de denilir".⁹⁹

Kelâm ile cümlelerin eş anlamlı olmadığını savunanlardan İbn Mâlik, "*Teshîlu'l-Fevâid*" adlı eserinde şöyle demektedir: "Kelâm tam bir anlam ifade edip bizzat kendisi için kastedilen ve aralarında isnad bağı bulunan terkiplerdir."¹⁰⁰ İbn Mâlik, tanımda geçen "(isnadı) bizzat kendisi için kastedilen" ifadesini şu şekilde açıklamıştır: "Bizzat kendisi için kastedilen kaydıyla, sıla veya muzafun ileyh olan

⁹⁸ Şimşek Şahin, "Arap Gramerinde Terim Sorunu: Cümle-Kelâm Örneği", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12,(December 2018), s. 287.

⁹⁹ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi sen'ati'l-i'râb*, Ali Bûmelham (thk.), Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut 1993, s. 23.

¹⁰⁰ Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîli'l-makâsid*, Muhammed Kâmil Berekât (thk.), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1967, s. 3; Şimşek Şahin, "Arap Gramerinde Terim Sorunu, s.288 .

cümleler gibi, isnadı başkası için kastedilen terkipler tanımın kapsamından çıkmış olur. Zira bu tip cümlelerdeki isnad bizzat kendisi için kastedilmemiştir. Aksine başka bir unsur için kastedilmiştir. Örneğin *الَّذِي جَاءَ مِنْ بَعْدَادٍ أَمْسَ رَجُلٌ عَالِمٌ* burada (الَّذِي) mübteda, (جَاءَ) fiil, faili gizli zamir olup mevsûla dönmeindedir. (رَجُلٌ) mübtedanın haberidir. Dolayısıyla burada iki isnad vardır. Birincisi mübteda ve haber arasındaki isnaddır. İkincisi ise sıladaki fiil ve fail arasındaki isnaddır. Bu söz ile ifade edilmek istenen aslında mübteda ile haber arasındaki isnaddır. Fakat mübteda mevsûl olunca anlamı kapalıdır. Onu tanıtmak içinde sıla cümlesi getirilmiştir. Dolayısıyla sıladaki isnad mevsûl olan mübtedayı açıklamak için getirilmiştir. Demekki burada ifade edilmek istenen anlam dün Bağdattan gelen kişinin alim bir adam olduğudur. Dün Bağdattan birinin gelmiş olması değildir.

‘İsâmuddîn, mürekkebin kısımlarını zikrederken cümle ve kelam’ın tanımlarını birbirinden ayırarak şu şekilde yapmaktadır:

Cümle, aralarında isnad bağı olan mürekkebin sözdür. Bu terkip ya mufiddir ya da gayr-ı mufiddir. Mufid olana kelam da denir. Gayr-ı mufid olan ise, sıla ve şart cümleleri gibi, kelam değil sadece cümledir.

Sonuç olarak ‘İsâmuddîn, kelâm ile cümlenin birbirinden farklı olduğunu ve aralarında umûm-husûs ilişkisi bulunduğunu savunmaktadır.

Müellif, daha sonra cümlenin iki isim ya da bir fiil ve bir isimden türediğini söylemekte ve isim faslına geçmektedir.

2.2.3. Mu’rab

Bir nahiv terimi olarak mu’rabın tanımı konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır.

Zemahşerî’nin başını çektiği bir grup âlim mu’rabın tanımını şu şekilde yapmıştır:

الإِسْمُ الْمُعْرَبُ، مَا اِخْتَلَفَ آخِرُهُ بِاِخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ لَفْظًا بِحَرَكَةٍ أَوْ بِحَرْفٍ أَوْ مَحَلًّا

“Mu’rab isim, âmillerin değişmesi sebebiyle son harfinin harekesinin veya harfin lafzen ya da mahallen değiştiği isimdir.”¹⁰¹ Örneğin جَاءَنِي زَيْدًا، مَرَرْتُ بِزَيْدٍ جَاءَنِي أَبُوهُ، زَأَيْتُ أَبَاهُ، مَرَرْتُ بِأَبِيهِ misallerindeki (زَيْد) zkelimesinin son harfinin harekesinin ve جَاءَنِي أَبُوهُ، زَأَيْتُ أَبَاهُ، مَرَرْتُ بِأَبِيهِ misallerindeki (أَب) ’in, son harfinin (جَاءَ), (زَأَى) ve (ب) amilleri sebebiyle değiştiği için bunlar mu’rab isim kabul edilmiştir.

İbn Hâcib’in yukarıda mu’rabın tanımı olarak verilen ifadenin aslında mu’rabın tanımı değil de hükmü olduğunu savunmuştur. Tanımı ise şu şekilde olması gerektiğini belirtmiştir:

الإِسْمُ الْمُعْرَبُ، الْمَرْكَبُ الَّذِي لَمْ يُشْبِهْ مَبْنِي الْأَصْلِ¹⁰²

“Mu’rab isim, aslî olarak mebni olanlara benzerliği¹⁰³ bulunmayan isimdir.”

Aslında İbn Hâcib’in bu konuda Zemahşerî’den ayrılmasındaki sebep, nahiv ilminin, hangi maksatla tedvin edildiğinin cevabında gizlidir. Zira İbn Hâcib, bu maksadın Arap olmayanların nahiv ilmi aracılığıyla kelime sonlarının doğru okumayı öğrenmeleri olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴ Zemahşerî’nin tarifinin ise bu duruma uygun olmadığını söylemiştir. Çünkü Arap olmayanların, Arapçayı öğrenmelerinin yolu, mu’arraf (Mu’rab)’ı öğrenmeleriyle olur. Mu’arraf’i bilmenin yolu tarifinin bilinmesi ile olur. Tarifindeki, “amille olan ihtilafi” bilmenin yolu Arap lügatının bilinmesi ile olur. Bu da tarifin kusurlarından sayılan kısır döngüyü gerektirmiştir.¹⁰⁵ Bundan ötürü Zemahşerî’nin başını çektiği âlimlerin tarifi nahiv ilminin amacına uygun olmamıştır.¹⁰⁶ Örneğin Ali, isimlerin cümlede son harfinin nasıl okunacağını

¹⁰¹ ez-Zemahşerî, **el-Mufasssal**, s. 33.

¹⁰² Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbn-Hâcib, **el-Kâfiye**, Tahkik Hacı Tahir Efendi, Mahmud Bek, İstanbul 1322.h, s.12.

¹⁰³ el-Câmî, **el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye**, s.12.

¹⁰⁴ el-Câmî, **el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye**, s.12; el-İsferâyînî, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh, **Şerhu'l-Kâfiye fi'n-Nahv (li'bni'l-Hâcib)**, Darus-Saltanatı-Seniyye, b.y, ts., s.4.

¹⁰⁵ el-İsferâyînî, **Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî**, s.53.

¹⁰⁶ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) el-Esterâbâdî **Şerhu Radî 'ale-Kâfiye**, Murtazavi, Tebriz 1344, c.1, s.17; el-Câmî, **el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye**, s.12.

öğrenmek istemektedir. Bunun için mu‘rabı tanınması lazımdır. Bunu tanımak için de Ahmet hocadan mu‘rabı tanıttırmasını istemektedir. Ahmet hoca mu‘rabın, cümlede son harfinin âmîlinden ötürü değişkenlik gösteren isim olduğunu söyler. Bunu duyan Ali, iyi de ben de zaten bunu öğrenmek istiyorum der. Görüldüğü gibi burada başa dönüldüğünden kısır döngü olmuştur.¹⁰⁷

Zemahşerî ise bu maksadın Arapçayı bilenlerin, bu ilim aracılığıyla, kelimelerin cümledeki pozisyonları bakımından verilen ıstılâhî adları da öğrenmeleri olduğunu belirtmiştir. İsmâuddîn de bu görüşü desteklemiş ve bu doğrultuda hocası Davut el-Havâfi’den şunu öğrendiğini söylemiştir: İbn Hâcib’in nahiv ilminin Araplar için olmadığı görüşü kabul edilemez. Çünkü Arapça bilen birisi mu‘rab’ın konularından olan ihtilâfı bilse de başka bir hükümünü mesela merfu‘ mu mansub mu veya mecrur mu olduğunu bilmeyebilir. Bilmediği bu hükümleri, bildiği bir hüküm aracılığıyla bilebilir. Buna göre cumhurun tanımını yerinde bir tanım olmuştur.¹⁰⁸

‘İsmâuddîn, mu‘rabın tarifini şu şekilde yapmıştır:

الإِسْمُ مُعْرَبٌ لَوْ اِخْتَلَفَ آخِرُهُ بِالْعَامِلِ وَلَوْ تَقْدِيرًا

“Mu‘rab, farazi dahi olsa ‘amil’den dolayı sonu değişen isimdir.¹⁰⁹” Görüldüğü gibi ‘İsmâuddîn de mu‘rabın tarifinde Zemahşerî gibi düşünmüş ve bu yönde mu‘rabın tanımını yapmıştır.

Şuan ki duruma bakıldığında nahiv ilminin her iki amaç için öğretilip öğrenildiği müşahede edilmektedir. Zira bu ilim lüzumuna binaen hem Arap ülkelerinde hem de Arap olmayanların ülkelerinde öğretilip öğrenilmektedir.

2.2.4. Mebnî

Bir nahiv terimi olarak mebnî kelimesinin tanımını Zemahşerî’nin başını çektiği bir grup âlim şu şekilde yapmıştır:

¹⁰⁷ el-Câmî, **el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye**, s.13.

¹⁰⁸ Ebû İshâk İsmâuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, **Hâşiyetü’l-‘İsmâ ‘ale’l-Câmî el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye**, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2014., c.1, s.181.

¹⁰⁹ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.2.

وَهُوَ الَّذِي سُكُونُ آخِرِهِ وَحَرَكَتُهُ لَا يَعْمَلُ

“Mebnî, sonundaki hareke ve sükûnu âmil sebebiyle olmayan kelimedir.”
Örneğin: جَاءَ هَوْلًا، رَأَيْتُ هَوْلًا، مَرَرْتُ بِهَوْلًا cümlelerindeki (هَوْلًا) kelimesinin başına farklı âmiller geldiği halde bu kelimenin son harfinin harekesi olan kesre hep aynı kalmıştır.

İbn Hâcib ise tanımını şu şekilde yapmıştır:

الْمَبْنِيُّ: مَا نَاسَبَ مَبْنِيَّ الْأَصْلِ، أَوْ وَقَعَ غَيْرَ مُرَكَّبٍ

“Mebnî, aslî olarak mebni olanlara münasebeti bulunan ya da amiliyle birlikte gelmeyen kelimedir.” Görüldüğü gibi İbn Hâcib mebnîyi iki kısma ayırmıştır. İlki aslî olarak mebni olana münasebeti bulunan kelimelerdir. Yukarıda geçen (هَوْلًا) kelimesi gibi. Zira bu aslî olarak mebni olan harfe benzerdir. Çünkü bu bir anlam ifade etmek için harf gibi başkasına muhtaçtır. ikincisine ise amiliyle birlikte terkiib oluşturmayan sayılar örnek verilebilir.

‘İsâmuddîn, mu’rab ismin tanımını verdikten sonra mebni olan ismin tanımını, şu şekilde vermiştir:

وَالْأَفْمَنْيُّ

“Öyle değilse (farazi dahi olsa ‘amil’den dolayı sonu değişmeyen bir isim ise) mebnidir.”¹¹⁰ Görüldüğü gibi ‘İsâmuddîn, burada da Zemahşerî gibi düşünmüş ve bu yönde mebnînin tanımını yapmıştır.

Ayrıca ‘İsâmuddîn, burada ismi sadece iki kısımda ele almakla üçüncü bir kısmın olmadığını da belirtmiştir. Bazı âlimler ise mütekellim ya’sına izafe edilmiş

¹¹⁰ el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.2.

ismin ne mu‘rab ne de mebni olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun, ismin üçüncü bir kısmı olduğunu savunmuş ve kendisine Hasîy (حَصِي) adını vermişlerdir.¹¹¹

2.2.5. İ‘râb

Nahiv âlimleri, i‘râb’ın tanımı konusunda iki farklı görüş belirtmişlerdir. Bazıları i‘râb’ın, mana ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar i‘râb’ı şu şekilde tanımlamışlardır: “İ‘râb, (mu‘rab kelimenin başına gelen) âmillerin değişmesiyle, kelimenin sonunun değişmesidir.”¹¹² Bir kısmı ise lafz ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar ise i‘râb’ı şu şekilde tanımlamışlardır: “İ‘râb, (Mu‘rab bir kelimenin başına gelen) âmillerin değişmesiyle, kelime sonunda değişen harf veya harekedir.”¹¹³ Görüldüğü gibi birinci kısımda i‘râb’ın manevi bir değişiklikten ibaret olduğu, harf ve hareketlerin ise bunun alameti olduğu kabul edilmiştir. İkinci kısımda ise i‘râb’ın harf ve hareke gibi bir söylenişten ibaret olduğu ifade edilmiştir.

‘Îsâmuddîn, i‘râb’ın, yukarıda zikrettiğimiz gibi bir tanımını yapmamıştır. Fakat i‘râb’ın, kısımları olan lafzî ve takdîrî tam hareketlileri, eksik hareketlileri, ve lafzî tam harflileri, eksik harflileri örneklerle zikretmiştir. Sonra i‘râb’ın hangi isimde gizli ve hangi isimde görünür olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴ Bunların bilinmesiyle i‘râb’ın yeterli derecede bilinebildiğini savunmuştur.

Bu kısımda ‘Îsâmuddîn’in dikkat çektiği bir husus da şudur: Mahkê bir lafız, ister müfred ister mürekkeb olsun; ister cümle ister gayri cümle olsun ”¹¹⁵ ve raf haletindeki müsenna, esmai sitte ve cem’i müzekeri salimden sonra Sakin bir harf geldiğinde bunların i‘râb’ları takdiridir. Bu hükme, incelediğimiz diğer nahiv kitaplarında rastlamadığımızı ve bunun bu eserin yeniliklerinden biri sayılabileceğini belirtmek isteriz.

¹¹¹ el-Hudârî, **Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl**, c.1, s.31.

¹¹² Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çârperdî (ö. 746/1346), **el-Muğnî fîn-nahvi**, Mektebe Seyda, Diyarbakır, s. 12; Bkz. Ergin, **el-‘Ukberî ve el-Lubâb fî ‘ileli’l-binâ’i ve’l-i‘râb’ı**, s.155.

¹¹³ İbn Hâcib, **el-Kâfiye**, s.3. Câmî, **el-Fevâ’idu’z-Ziyâ’iyye**, s.14.

¹¹⁴ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.2.

¹¹⁵ et-Tâşkendî, **‘Ucâletü’l-Beyân**, s.5.

2.2.6. Gayr-ı Munsarif

Nahiv ilmi kaynaklarında genellikle مَا لَا يَنْصَرِفُ , عَيْزُ الْمُنْصَرِفِ (munsarif olmayan isim) ya da الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ (sarftan alıkonulmuş) şeklinde ifade edilen gayr-ı munsarif konusunun anlaşılabilmesinin “sarf” kavramının anlaşılması ile paralel olduğu kanaatindeyiz.

Bazı nahivcilerin tarifine göre sarf, tenvîndir. Dolayısıyla memnû'un minesarf, tenvînden men edilen, gayr-ı munsarif ise tenvîn almayan demektir. Nahiv âlimlerinden İbn Mâlik, “*Elfiyye*” adlı eserinde sarfı şöyle tarif etmektedir.

الصَّرْفُ تَنْوِينٌ أَتَى مُبَيَّنًا * مَعْنَى بِهِ يَكُونُ الْإِسْمُ أَمْكَنًا

“Sarf, ismin her yönüyle isim özelliğini taşıdığını belirten tenvîndir.”¹¹⁶ Bu görüşe göre tenvîn kabul etmeyen isim, kesreyi de kabul etmemektedir. Çünkü Kesre, tenvîn alabilecek durumda olan (muzâf ya da el takısı olmayan) isimlerde tenvîne bağlı olarak gelmemektedir. Tenvin alamayan isimlerde ise kesrenin gelmemesi söz konusu olmamaktadır. Bu görüşü benimseyenlere göre الْأَحْمَرُ ve أَحْمَرُكُمْ gibi isimler kesreyi kabul ettikleri halde gayr-ı munsariftir.¹¹⁷ Bu durum ise sarf kavramı ile kastedilenin tenvîn olduğunu göstermektedir.

Dilcilerden bazıları ise kesrenin tenvîne tâbî olarak değil de, gayr-ı munsarif ismin fiile benzediğinden dolayı ikisinin birden düştüğünü iddia etmektedirler. Çünkü kesre ve tenvin ismin özelliklerinden oldukları için fiilde gelmeleri mümkün değildir, buna bağlı olarak fiile benzeyen isimlerde de gelmezler. Bu isimler ismin özelliklerinden olan izafe ve el takısı durumlarında fiile olan benzerlikten

¹¹⁶1 Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Ebû Hayyân, *el-Elfiyye*, el-Mektebetü'sh-Şa'biyye, Beyrut s.43.

¹¹⁷Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.1, s.44. Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.1, s.96. el-Hudârî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.62.

uzaklaşmaktadırlar. Böylece kesreyi kabul ederler. Bu görüşte olanlara göre الْأَحْمَرُ ve أَحْمَرُكُمْ gibi isimler munsariftir.¹¹⁸

Üçüncü bir görüşe göre ise dokuz illetten ikisinin veya iki illetin yerine geçen bir illetin bulunduğu isim gayr-ı munsariftir. Böyle olmayan bir isim de munsariftir. Bu görüşü benimseyenlere göre الْأَحْمَرُ ve أَحْمَرُكُمْ gibi isimlerde izafe ve el takısına rağmen iki illet (vasfiyet, fiil vezni) bulunduğu için bunlar gayr-ı munsariftir. الْبَرِيدُ ve أَحْمَدُنَا gibi isimler, harf-i tarif ve izafeden dolayı iki illetten ('alem, fiil vezni) biri olan 'alemiyyet ortadan kalktığı için munsariftir. Çünkü 'alem olan isim nekra yapılmadan el takısını ve izafeyi kabul etmez.¹¹⁹

'İsâmuddîn'in ele aldığımız eserinde üçüncü görüşü tercih ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Zira o, gayr-ı munsarifin tanımını şöyle yapmaktadır:

غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ : مَا فِيهِ عِلَّةٌ مُتَكَرِّرَةٌ أَوْ عِلَّتَانِ

"Gayri munsarif, iki illeti veya tekrar edilmiş bir illeti barındıran isimdir."¹²⁰

Bu demektir ki dokuz illetten ikisinin veya iki illet yerine geçen bir illetin bulunduğu isim gayr-ı munsariftir. Bunların bulunmadığı isim de munsariftir.

'İsâmuddîn, tekrar edilmiş illetleri şöyle açıklamaktadır:

فَالْمُتَكَرِّرَةُ : أَلْفَا التَّائِيثِ وَالْجَمْعُ وَلَوْ فِي الْأَصْلِ كَحَضَّاجِرٍ أَوْ التَّقْدِيرِ كَسَرَاوَيْلٍ

¹¹⁸ Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.1, s.44; Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.1, s.97; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.62.

¹³⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Behcetü'l-merdıyye fi şerhi'l-Elfiyye*, İntişaratu Me'ârifî İslâmî 1368.h, s.35; es-Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.1, s.97; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.62.

¹¹⁹ el-İsferâyînî, *Mizânu'l-Edeb*, s.2.

Tekrar edilmiş illetler, her iki te'nis elifi (maksure ve memdude)¹²¹ ve cemi'dir. Bu cem'in asıl itibarıyla olması ya da takdîrî olması yeterlidir.¹²²

'Îsâmuddîn, kullandığı bu kısa ve öz ifadesiyle bu konuyu açıklığa kavuşturmuştur. İbn Hâcib ise konuyu daha uzun ifadelerle açıklamıştır.¹²³ Burada 'Îsâmuddîn'in meramını ifade etme kabiliyetinin ne derece güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.7. 'Adl

'Îsâmuddîn, adl'in tanımını şu şekilde yapmaktadır:

الْعَدْلُ وَهُوَ خُرُوجُهُ عَنِ الْأَصْلِ بِإِلَاقَةِ قِيَاسٍ وَلَوْ تَقْدِيرًا

'Adl, ismin kurala bağlı olmadan takdîrî de olsa asıldan ayrılmasıdır.¹²⁴

Kanaatimizce 'Îsâmuddîn'in bu tanımında zikrettiği (kaide ve kurallara bağlı kalmaksızın) kaydı, İbn Hâcib'in "adl" için getirdiği tarife yapılan itirazı gidermek içindir. Zira İbn Hâcib, 'adl'ı şöyle açıklamaktadır:

الْعَدْلُ خُرُوجُهُ عَنْ صِيغَتِهِ الْأَصْلِيَّةِ تَحْقِيقًا أَوْ تَقْدِيرًا

'Adl, ismin hakiki ya da takdîrî olarak asıl kalıbından çıkmasıdır.¹²⁵ Bu tanıma göre (أَفْوَسٌ وَأَنْيَبٌ) gibi muğayyerat-i şâzze denilen kural dışı cemiler hakiki 'adl'in tanımına girmektedir. Zira bunlar asıl kalıpları olan (أَفْوَسٌ وَأَنْيَبٌ) dan çıkmış (أَفْوَسٌ وَأَنْيَبٌ) kalıbına girmişlerdir. Hâlbuki onlar tahkîkî 'adl'den sayılmamaktadırlar. Bu durumda İbn Hâcib'in tanımı, 'adl'den olmayan kelimeleri de kapsadığı için yerinde bir tanım olmamaktadır.

¹²¹ et-Tâşkendi, 'Ucâletü'l-Beyân, s.5; el-Uşmûnî, Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik, c.3, s.230.

¹²² el-İsferâyînî, Mîzânu'l-Edeb, s.2.

¹²³ Daha geniş bilgi için bkz. İbn-Hâcib, el-Kâfiye, s.6.

¹²⁴ el-İsferâyînî, Mîzânu'l-Edeb, s.2.

¹²⁵ İbn-Hâcib, el-Kâfiye, s.6.

‘İsâmuddîn’in “’adl’in” tanımında zikrettiği “بِلَا قِيَاسٍ” kaydı, (أَفْئُوسٌ وَأَنْثِيْبٌ) gibi kural dışı olan cem’lerin tanımın dışında kalmasını sağlamaktadır. Zira ’adl’in şâz olması demek kural dışına çıkması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ’adl’in belirli bir kuralı olmadığı için şaz olması da düşünülemez.¹²⁶

2.2.8. Tenâzu‘

Tenâzu‘ sözlükte: birbiri ile mücadele etmek, çekişmek gibi anlamlara gelmiştir.¹²⁷ Nahiv ıstılahında, tenâzu‘un tanımı, âlimler arasında ihtilafli olmuştur. Bazı âlimler tenâzu‘un tanımını, hükmünün beyanından önce açık bir şekilde yapmıştır. Örneğin Suyûtî tenâzu‘un tanımını, hükmünün beyanından önce şu şekilde yapmıştır: “Fiil veya fiil ameli yapan ve birbirlerinin tekidi olmayan iki âmilin kendilerinden sonra gelen açık isimde amel etme tartışmasına verilen isimdir.”¹²⁸ Bazı âlimler de sadece tenâzu‘un hükmünü zikretmiş, tanımının ise bu hükümden anlaşılmasına bırakmışlardır. Örneğin İbn Mâlik hükmünü şu şekilde zikretmiştir: “İki âmil, sonra gelen açık isimde amel etmek isterse ikisinden biri amel eder. Basralılara göre ikinci fiilin amel etmesi daha iyidir. Kuvvetli bir topluluk olan Kûfeliler, birinci fiilin amel etmesini tercih etmiştir.”¹²⁹

‘İsâmuddîn, tenâzu‘un tanımını yapmadan onun hükmünü şu şekilde zikretmeyi yeterli görmüştür:

وَلَوْ تَنَازَعَ عَامِلَانِ فِي مَا بَعْدَهُمَا فِإِعْمَالُ الثَّانِي أَوْلَىٰ عِنْدَ الْبَصْرِيِّ

“Şayet iki ‘âmil kendilerinden sonra gelen isimde amel etmek için birbirleriyle çekişirse, Basrilere göre ‘âmelin ikincisine verilmesi daha iyidir.”¹³⁰

¹²⁶ el-İsferâyînî, **Hâşiyetü'l-‘İsâm ‘ale'l-Câmî**, c.1, s.316.

¹²⁷ İbn Manzûr, **Lisânu'l-‘Arab**, “نَزَعٌ”, c. 8, s. 349.

¹²⁸ es-Suyûtî, **el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye**, s. 96.

¹²⁹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, **el-Elfiyye**, s. Emîr, 1410.h, s. 35.

¹³⁰ el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.5.

Bu hükümden tenâzu‘un “iki âmilin kendilerinden sonra gelen açık isimde amel etme çekişmesi” oluşu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tenâzu‘un tanımı da anlaşılmaktadır. Metin kitaplarında bu yolun izlenmesinin daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Zira daha kısa ve kapsayıcı olduğundan ezberlenilmesi daha kolaydır.

‘Îsâmuddîn, ikinci ‘âmile amel verildikten sonra ilk ‘âmil hakkında ne yapılacağını şöyle açıklamaktadır: “Bu durumda birinci ‘amile eğer kendisine lazım olan mamul Fâil ise ona uygun bir zamir getirilir. Fakat bu mamul meful ise ve hazfi da caiz değilse zahir bir isim olarak getirilir. Eğer hazfi caiz ise ikisi yani hazf edilmesi ve zahir getirilmesi caizdir.”

2.2.9. İnne’nin Haberi

İbn Hâcib, inne’nin haberinin tanımını şöyle yapmıştır:

هُوَ الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِ هَذِهِ الْحُرُوفِ

“İnne’nin haberi: (إِنَّ, أَنْ, لَكِنَّ, لَيْتَ, لَعَلَّ, كَانَ) harflerinin gelmesinden sonra müsned olan lafızdır.”¹³¹

Molla Câmî, bu tanımın İnne’nin haberi olmayan kelimeleri kapsadığını öne sürmüştür. Zira (إِنَّ زَيْدًا قَامَ أَبُوهُ) terkipteki “قَامَ” inne’nin gelmesinden sonra müsnettir, hâlbuki inne’nin haberi değildir, haber “قَامَ أَبُوهُ” cümlesidir.¹³² Molla Cami, bu itirazı def etmek için tarifteki (بَعْدَ دُخُولِ) den maksadın inne’nin, amel etmek için geldikten sonra müsned olmasıdır diye tekellüf yapmak zorunda kalmıştır.¹³³

‘Îsâmuddîn ise, inne’nin haberini şöyle tanımlamıştır:

حَبْرُ بَابِ إِنَّ: مَا أُسْنِدَ إِلَى اسْمِهِ

¹³¹ İbn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.19.

¹³² el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.56.

¹³³ el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.57.

“İnne’nin haberi: İinne’nin ismine isnad edilen lafızdır.”¹³⁴

‘İsâmuddîn’in bu tarifi hem kısa ve öz hem de câmi‘ ve mâni‘dir. İbn Hâcib’nin, tanımına yapılan itiraza da bu tanımda yer kalmamaktadır. Çünkü (إِنَّ زَيْدًا)
هُ قَامَ أَبُوهُ) terkipteki “قَامَ”, (إِنَّ)’nin ismi olan (زَيْدًا)’e isnad edilmemiştir. Ona isnad edilen “قَامَ أَبُوهُ” cümlesidir.

2.2.10. Mef’ûlun Fih

‘İsâmuddîn, mef’ûlu fih’in tanımını şöyle kaleme almıştır:

الْمَفْعُولُ فِيهِ : مَا فِيهِ الْفِعْلُ

“Mef’ûlun fih: İçinde fiilin meydana geldiği (zaman veya mekan)¹³⁵ dir.”¹³⁶

Yani içinde fiilin meydana geldiği zaman veya mekâna delalet eden isim, “Mef’ûlun fih”tir.

‘İsâmuddîn, sonra şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Zaman zarfında ister kapalı (mubhem) ister açık (muayyen) olsun, mekân zarfında ise mubhem olursa (فِي) hazf edilebilir. Muayyen olan mekân zarfında, (فِي)’nin zikredilmesi gerekmektedir. Bu kısım mef’ûlun fih gayri sarih olmaktadır.¹³⁷

‘İsâmuddîn’in bu görüşü cumhurun görüşüne ters düşmektedir. Zira cumhur, “Mef’ûlun fih” kavramını sadece (فِي) nin hazfi sebebiyle mansub olan zarf için

¹³⁴ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.4.

¹³⁵ et-Tâşkendî, **‘Ucâletü’l-Beyân**, s.28.

¹³⁶ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.5-6.

¹³⁷ et-Tâşkendî, **‘Ucâletü’l-Beyân**, s.28–29.

kullanmaktadır. Şayet (بِ) zikredilmişse bu zarfa “Mef’ûlun bih gayri sarih” kavramını kullanmaktadır.¹³⁸

Kanaatimizce ‘Îsâmuddîn’in tercihi daha isabetli görünmektedir. Zira anlama bakıldığında (بِ)’nin zikredilmiş olup olmaması arasında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla isimlendirmeye de bir etkisi olmaması yerinde olacaktır.

2.2.11. Mef’ûlun Leh

‘Îsâmuddîn, mef’ûlun leh’in tanımını şöyle kaleme almıştır:

الْمَفْعُولُ لَهُ : بِأَعِثُ الْفِعْلِ

“Mef’ûlun leh: Fiile sebep olandır.”¹³⁹ Daha açık bir ifadeyle: “Cümlede fiilin niçin yapıldığını gösteren mef’ûldur.”

‘Îsâmuddîn, tanımı verdikten sonra konuya şöyle devam etmektedir: Mef’ûlun leh, masdar olduğunda anlamı da kalble gerçekleşiyorsa aynı zamanda ‘âmiliyle fâili ve zamanları bir ise başındaki (لِ) hazf edilebilir. Bu durumda mansub olmakta ve mef’ûlun leh sarih olmaktadır. Bu şartlardan biri eksik ise lâm (لِ) zikredilmelidir. Bu durumda mecrur olmakta ve mef’ûlun leh gayri sarih olmaktadır.¹⁴⁰

‘Îsâmuddîn’in bu görüşü mef’ûlun fihte olduğu gibi yine cumhurun görüşüne ters düşmektedir. Zira cumhur, “mef’ûlun leh” kavramını (لِ)’in hazfi sebebiyle

¹³⁸ İbn Akîl, Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, c.1, s.290; el-Câmî, el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye, s.84.

¹³⁹ el-İsferâyînî, Mîzânu’l-Edeb, s.6.

¹⁴⁰ et-Tâşkendî, ‘Ucâletü’l-Beyân, s. 29.

mansub olan isim için kullanılmaktadır. Şayet (ل) zikredilirse “mef’ûlun leh” değildir belki “Mef’ûlun bih” gayri sarîh olmaktadır.¹⁴¹

Kanaatimizce ‘Îsâmuddîn’in tercihi mef’ûlun fihte olduğu gibi burda da daha isabetli görünmektedir. Zira anlama bakıldığında (ل)’in zikredilmiş olup olmaması arasında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla isimlendirmeye de bir etkisi olmaması yerinde olacaktır.

2.2.12. Temyîz

‘Îsâmuddîn, temyîz’in tanımını şöyle kaleme almıştır:

التَّمْيِيزُ : نَكْرَةٌ تَرْفَعُ الْإِنْبَهَامَ الْوَضْعِيَّ عَنِ ذَاتِ مَذْكُورَةٍ أَوْ مُقَدَّرَةٍ

“Temyîz, zikredilmiş ya da takdir edilmiş bir şeyde yapısı itibariyle bulunan belirsizliği ortadan kaldıran nekira isimdir.”¹⁴²

‘Îsâmuddîn, temyîz’in tanımında zikrettiği “الْوَضْعِيَّ” kaydını İbn Hâcib’in temyîz için getirdiği tanıma yapılan itirazı ortadan kaldırmak için getirmiş olabilir. İbn Hâcib’in temyîz tanımı şöyledir:

التَّمْيِيزُ : مَا يَرْفَعُ الْإِنْبَهَامَ الْمُسْتَقَرَّ عَنِ ذَاتِ مَذْكُورَةٍ أَوْ مُقَدَّرَةٍ

“Temyîz, Zikredilmiş ya da takdir edilmiş bir şeyde bulunan belirsizliği ortadan kaldıran isimdir.”¹⁴³

Şarih Radî el-Esterâbâdî, temyîz’in tanımındaki (الْإِنْبَهَامَ الْمُسْتَقَرَّ) sözüne şöyle bir itirazda bulunmuştur: Burada bazılarının dediği gibi, tanımın kapsamına girmemesi gereken lafızların tanım dışı kalması için tanımdaki (الْإِنْبَهَامَ الْمُسْتَقَرَّ)

¹⁴¹ Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.1, s.77; el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.45; Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üsmûnî*, c.2, s.125; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.287.

¹⁴² el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.6.

¹⁴³ İbn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.34.

ifadesinden yapısı itibarıyla bulunan kapalılığı kast etmek ve böylece müşterek lafızları kapsam dışına çıkarmak, uygun değildir. Zira böyle bir anlamı kastetmek için herhangi bir karine yoktur. Dolayısıyla bu tanım yerinde bir tanım değildir.¹⁴⁴

‘İsâmuddîn’in, temyîz’in tanımında zikrettiği “الْوَضْعِيَّ” kaydı, müşterek lafızları kapsam dışı bırakmış ve itiraza mahal bırakmamıştır. Dolayısıyla bu yerinde bir tanım olmuştur.

‘İsâmuddîn, temyîz konusunda fazla detaya girmemiş ve diğer kitaplarda zikredilmiş bazı hükümlere değinmemiştir. Örneğin:

a) Temyîz cins olduğu zaman mümeyyezin durumuna bakılmaksızın daima müfred ve müzekker olarak gelir.

b) Temyîzin izafe ile mecrur olmasının caiz olduğu yerler ve caiz olmadığı yerler.¹⁴⁵

‘İsâmuddîn’in bu hükümleri göz ardı etmesi, muhtemelen ihtilafı oldukları içindir. Kanaatimizce böyle yapması sakıncalı olmuştur. Zira Arapçayı öğrenen kimseyi yanlış kullanımlara yöneltebilir.

2.2.13. Müstesnâ

‘İsâmuddîn, müstesnanın tanımını doğrudan vermemiştir. Önce iki kısma ayırmış ve bu iki kısmın tanımlarını ayrı ayrı yapmıştır. Şöyle ki:

المُسْتَنْتَى: مُتَّصِلٌ لَوْ دَخَلَ فِي مُتَعَدِّدٍ فَأُخْرِجَ بِإِلَّا وَنَحْوِهَا وَمُنْفَصِلٌ لَوْ لَمْ يَدْخُلْ وَذِكْرٌ بَعْدَ إِلَّا

Müstesnâ, şayet (müstesnâ minhin) bütününe dahil bir birey olursa ve ^{إِلَّا} vb. istisna edatlarıyla (hükümün dışına) çıkarılırsa muttasıldır. Şayet (müstesnâ minhin) bütününe dahil değilse ve ^{إِلَّا} dan sonra zikredilmişse munfasıl’dır.¹⁴⁶

¹⁴⁴Şeyh Radî, *Şerhu Radî ’ale-Kâfiye*, c.1, s.216

¹⁴⁵İbn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.34; Süyûtî *Hem’u’l-Hevâmi*, c.2, s.336–338; İbn Akîl, *Şerhu İbn ’Akîl ’alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.1, s.290; el-Câmî, *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*, s.97–98.

Muhtemelen ‘İsâmuddîn’in müstesnâ’yı, doğrudan tanımlamadan iki kısma ayırması ve bu iki kısmı ayrı ayrı tanımlaması, kitabını daha kısa tutmak istediği içindir. Zira bu iki kısmın tanımlarından, müşterek müstesnâ’nın tanımı da anlaşılmaktadır.

‘İsâmuddîn daha sonra Hicaz lügatını temel alıp munkatı’ mustesnanın istisnadan dolayı mansub olmasının gerekli olduğunu söylemektedir. O, diğer kitaplardaki¹⁴⁷ Temîm lügatında bu tür müstesnanın istisnadan dolayı mansub olmasının yanında bedel veya atfı-beyan olmasının da caiz olduğu konusuna değinmemektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus şudur: Müstesna babında metin nüshasında bir ifadenin eksik olduğunu fark ettik. Şerh nüshasında bu ifade yer almaktadır. Ayrıca metnin sonradan ulaştığımız tahkikli nüshasında da bu ifadenin yer aldığını tesbit ettik. Kaybolmaması için bu ifadeyi metin nüshasına dipnot vererek kaydettik. Eksik ifade şudur:

(وَيُنْصَبُ بَلَيْسٍ وَلَا يَكُونُ وَحَلًا وَعَدَا، وَتُجْرُ بِسَوَى وَعَيْرٍ وَسَوَاءٍ، وَيُعْرَبُ عَيْرٌ كَأَلْمُسْتَنْتَى تَفْصِيلاً)

2.3. İHTİLAFLI KONULARA YAKLAŞIMI

‘İsâmuddîn, yüksek bir özgüvene sahip olmasını¹⁴⁸ ve taklitçiliğe karşı duruşunu birçok eserinde açıkça ortaya koymuştur.¹⁴⁹ Eserlerinde sadece kendinden

¹⁴⁶ el-İsferâyîni, *Mizânu’l-Edeb*, s.6.

¹⁴⁷ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.40; İbn Hişâm, *Katrü’n-nedâ ve bellü’s-Sadâ*, s.48; İbn Hâcib, *el-Kâfiye*, s.36; Hattâb, *Mütemmimetü’l-Âcurrûmiyye*, s.333.

¹⁴⁸ İsferâyîni’nin Şerhu’l-‘İsâm ‘alâ metni’s-Semerkandiyye,’de yer alan ve nedenli özgüveni olduğunu anlatan bazı secili sözleri şöyledir:

1- فاستمع فلنا تحقيق رابع ارجو ان يكون ليس لما اعطاه مانع

el-İsferâyîni, *Şerhu’l-‘İsâm ‘alâ metni’s-Semerkandiyye*, s.132 İfadeleri şu şekildedir:

2- وما يختلج في الصدر ولا تجده في صدر بعد الصدر

el-İsferâyîni, *Şerhu’l-‘İsâm ‘alâ metni’s-Semerkandiyye*, s.148-149,

¹⁴⁹ 16. taklitçiliğe karşı duruşunu ifade eden çok sayıda sözü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- من لم يفارق ربة التقليد فليتبهه ما شاء فليس معه النزاع

el-İsferâyîni, *Hâşiyetü’l-‘İsâm ‘ale’l-Câmî*, c.1, s.3,

önceki âlimlerin görüşlerini bizlere aktaran bir muellif olmamıştır. İhtilafli konular arasında tercihler yapmıştır. Yeri geldiğinde de kendi görüşlerini açıkça ifade etmekten geri durmamıştır. Bunun yanı sıra bazı görüşlerinde herkese muhalefet ettiği de görülmüştür.

‘İsâmuddîn, eserini kısa tutmak istediğinden dolayı sadece birkaç yerde ihtilafli meselelere açık bir şekilde değinmiştir.

2.3.1. İhtilafli konularda kullandığı kavramlar

‘İsâmuddîn, üç yerde el-Esah tabiriyle konunun ihtilafli olduğuna işaret etmiştir.

a) Mübteda Olan Şart İsimlerinin Haberi

Şart ismi, mübteda olduğunda haberinin ne olacağı hakkında değişik görüşler vardır. Bir görüşe göre şart fiilinde şart ismine dönen bir zamir olduğundan sadece şart fiili haberdir. Diğer bir görüşe göre şart cümlesinin anlamı cevab fiiliyle tamamlandığından sadece cevab fiili haberdir. Başka bir görüşe göre ise şart ve cevab fiillerinin her ikisiyle kelam tamamladığından şart ve cevab fiillerinin her ikisi haberdir.¹⁵⁰

‘İsâmuddîn, ele aldığımız eserde, üç görüşten en doğrusunun birinci görüş olduğuna işaret etmiştir. İlgili ifadesi şöyledir:

وَمَتَى وَقَعَ اسْمُ الشَّرْطِ مُبْتَدَأً فَخَبَرُهُ فِعْلُ الشَّرْطِ فِي الْأَصَحِّ

2- الحمد لله علي ما الهمني كن عصاميا لا عظاميا وان كنت ابنا للكرام وخلفا عن الاعلام وحفظني ان اكون امسيا

el-İsferâyîni, **Şerhu'l-Kâfiye fi'n-Nahv (li'bni'l-Hâcib)**, s.2.

¹⁵⁰Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, **Muğni'l-lebîb ‘an kütübi'l-e‘ârîb**, el-Mektebe el-Mahmudiyye, İstanbul,c.2, s.91; Süyûtî **Hem‘u'l-Hevâmi‘**, c.2, s.64; Sabbân, **Hâşiye ‘alâ Şerhi'l-Üşmûnî**, c.4, s. 11; el-Hudarî, **Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl**, c.2, s.186.

“Şart ismi, ne zaman mübteda olursa en doğru görüşe göre haberi şart fiilidir.”¹⁵¹

Görüldüğü gibi ‘İsâmuddîn burada açık bir şekilde şart isminin haberinin şart fiili olduğunu el- Esah tabiriyle belirtmiştir.

b) Nidâ Harfleri

‘İsâmuddîn, nidâ edatlarında sadece Yâ (يَا) edatındaki ihtilafa değinmiştir. En doğru görüşün de bu görüş olduğunu da belirtmiştir. İlgili ifadesi şudur:

حُرُوفُ النَّدَاءِ : يَا أَعْمُ فِي الْأَصَحِّ وَأَيُّ وَالْهَمْزَةُ لِلْقَرِيبِ وَأَيَّا وَهَيَّا لِلْبَعِيدِ

“Nidâ Harfleri: Yâ (يَا), en doğru görüşe göre en kapsamlı olanıdır.” (uzak ve yakındaki kimseye seslenmek için kullanılır.) Ey (أَيُّ) ve hemze (أَ), yakın içindir. Eyâ (أَيَّا) ve Heyâ (هَيَّا), uzak içindir.¹⁵²

c) Mübteda'nın Haberinin Âmili

Kûfelilere göre mübtedanın âmili, lafzî âmil olan haber olduğu gibi, haberin âmili de lafzî âmil olan mübtedâdır.¹⁵³ Basralılara göre ise mübteda, manevi âmil olan ibtidâ ile merfûdur. Fakat haberin âmili konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısma göre haberin âmili, sadece manevi âmil olan ibtidâdır.¹⁵⁴ Diğer bir kısma göre bu âmil, ibtidâ ile beraber mübtedâdır.¹⁵⁵ Başka bir kısma göre ise haberin âmili, lafzî âmil olan mübtedâdır.¹⁵⁶

¹⁵¹ el-İsferâyîni, *Mizânu'l-Edeb*, s.11.

¹⁵² el-İsferâyîni, *Mizânu'l-Edeb*, s.15.

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz. Süyûtî *Hem' u'l-Hevâmi'*, c.1, s.94.

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.1, s.128; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.128.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.128.

¹⁵⁶ Sibeveyhi ve çoğu Basralıların görüşüdür. Geniş bilgi için bkz. İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.1, s.127; Süyûtî *Hem' u'l-Hevâmi'*, c.1, s.94.

‘İsâmuddîn, haberin âmîlinin, lafzî âmîl olan mübtedâ olduğu görüşünü tercih etmiştir. Bunu şu şekilde açıklamıştır:

الْحَبْرُ: مَا أُسْنِدَ إِلَى الْمُبْتَدَأِ وَهُوَ غَايِلُهُ فِي الْأَصَحِّ

“Haber, mübtedaya isnad edilen (isim) dir. En doğru görüşe göre haberin âmîli, mübtedadır.”¹⁵⁷

2.3.2. Basra ve Kûfe Nahiv Ekolleri Arasındaki İhtilafli Konulara Değinmesi

‘İsâmuddîn, eserinde, beş yerde Basra ile Kûfe ekolleri arasındaki ihtilaflara değinmiş ve bunları değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bunlardan dört yerde Basra ekolünün görüşlerini benimsemiş ve bunu isim vererek belirtmiştir. Bir yerde de Kûfe ekolünün görüşünü benimsemiş ve bunu isim vermeden yapmıştır.

2.3.2.1. Basralılar’ın görüşlerini benimsediği yerler şunlardır

a) Tenâzu’

Nahiv âlimleri tenâzu’da âmillerden sadece birisinin zahir ismi, mamul olarak alabileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Hangi âmîlin zahir isimde amel etmede öncelik hakkına sahip olduğu hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Basra ekolüne göre ikinci âmîl zahir isme daha yakın olduğu için, amelde öncelik hakkına sahiptir. Kûfe ekolüne göre ise birinci âmîl önce geldiği için zahir isimde amel etmede öncelik hakkına sahiptir.¹⁵⁸

‘İsâmuddîn, tenâzu’ un beyanında isim vererek sadece Basra ekolünün görüşünü zikretmiştir. Bu konuda diğer kitaplarda geçen Kûfe ekolünün görüşüne değinmemiştir. İlgili ifadesi şudur:

¹⁵⁷ el-İsferâyînî, *Mîzânu’l-Edeb*, s.4.

¹⁵⁸ İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, c.1, s.269-271; Şeyh Radî, *Şerhu Radî ‘ale-Kâfiye*, c.1, s.77-79; el-Câmî, *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*, s.43-44; Sabbân, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî*, c.2, s.101-102.

¹⁵⁸ el-İsferâyînî, *Mîzânu’l-Edeb*, s.3-4.

وَأَلُو تَنَازَعِ عَامِلَانِ فِي مَا بَعْدَهُمَا فِعَالُ الثَّانِي أَوْلَى عِنْدَ الْبَصْرِيِّ

“Şayet iki ‘âmil, kendilerinden sonra gelen isimde (amel bakımından) birbirleriyle çekişirlerse, Basra ekolüne göre ikinci ‘âmile amel vermek daha iyidir.”¹⁵⁹

Görüldüğü gibi ‘İsâmuddîn yukarıdaki ifadesinde sadece Basra ekolünün görüşüne değinmiş ve bunu vurgulamıştır. Bu ifadesinden Kûfe ekolünün görüşünün öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada zımmen bir ihtilaf olduğunun ifade edilmiş olduğu söylenebilir.

b) Atıf

Merfû’ Muttasıl Zamir Üzerine Gerçekleştirilen Atıf

Basra ekolüne göre şiir gibi zaruret durumlarının bulunmadığı nesirde, merfû‘ muttasıl bir zamir üzerine atıf yapılabilmesi için o zamirin munfasıl bir zamir ile tekid edilmesi, veya aralarına bir fasılanın girmesi gerekir. Fasıla olmadan yapılan atıf hoş karşılanmamıştır.¹⁶⁰ Zira merfû‘ muttasıl zamir, lafız ve mana cihetleriyle bitiştiği kelimenin bir parçası sayılır. Müstakil bir kelimeyi, diğer bir kelimenin parçası sayılan bu zamirin üzerine atfetmek hoş görülmemiştir. Ancak merfû‘ muttasıl zamir, munfasıl bir zamirle tekit edildiğinde bu zamirin aslında munfasıl olduğu anlaşılmış ve böylece üzerine atıf yapılması caiz görülmüştür. Ayrıca ma‘tûf ile ma‘tûfun aleyh arasına bir fasıla girmesi durumunda da sözü daha fazla uzatmamak için fasıla ile yetinilmesi yeterli sayılmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁹ el-İsferâyînî, *Mîzânu’l-Edeb*, s.5.

¹⁶⁰ İbn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.48-49, Hattâb, *Mütemmimetü’l-Âcurrûmiyye*, s.333. İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.68-69; İbn Hişâm, *Katrü’n-nedâ ve bellü’s-Sadâ*, s.48.

¹⁶² Şeyh Radî, *Şerhu Radî ’ale-Kâfiye*, c.1, s.319; el-Câmî, *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*, s.137-138; Sabbân, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî*, c.3, s.113-114; el-Hudarî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl*, c.2, s.104.

Kûfe ekolüne göre ise şiirdeki gibi zaruret durumlarının bulunmadığı nesirde de herhangi bir kayda gerek duyulmadan merfû' muttasıl zamir üzerine atıf yapılması hoş karşılanmıştır. Delil olarak fasih Arap kelimelerinden istiştatta bulunmuşlardır.¹⁶² Basra ekolü ise Kûfe ekolünün bu istiştadlarını savundukları kurala aykırı olmayacak şekilde yorumlamışlardır.¹⁶³

'İsâmuddîn, burada da sadece Basra ekolünün görüşüne yer vermiştir. Dolayısıyla konunun ihtilafı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda diğer kitaplarda geçen Kûfe ekolünün görüşlerine değinmemiştir. 'İsâmuddîn'in aşağıdaki ifadesi buna örnek olarak verilebilir:

وَلَا يَحْسُنُ الْعَطْفُ عَلَى الضَّمِيرِ الْمُتَّصِلِ فِي السَّعَةِ إِلَّا بِفَصْلِ عِنْدَ الْبَصْرِيَّةِ

“Basralılara göre şiirdeki gibi zaruret durumlarının bulunmadığı nesirde, fasıla olmadan merfû' muttasıl bir zamir üzerine atıf yapılması güzel değildir.”¹⁶⁴

'İsâmuddîn'in Basra ekolünün görüşünü tercih etmesi daha isabetli görülmektedir. Çünkü başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere nesir türü birçok fasih Arap kelimelerinde bariz veya müstetir merfû' muttasıl zamir üzerine atıf yapıldığında önce ya munfasıl bir zamirle tekid edilmiş ya da matûfla matûfun aleyh arasında bir fasıla getirilmiştir. Kûfe ekolü âlimlerin istiştatta buldukları yerler kullanımında nadir olmakla beraber tevile açıktır. Nitekim Basra ekolü tarafından yapılan yorumların yerinde olduğu görülmektedir.¹⁶⁵ Dolayısıyla zayıf bir görüşü beyan etmemesi isabetli görülmektedir.

Mecrûr Muttasıl Zamir Üzerine Gerçekleştirilen Atıf

¹⁶² İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.2, s.105; Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.1, s.320; el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.138;

¹⁶³ Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.3, s.114; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.2, s.104-105.

¹⁶⁴ el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.7-8.

¹⁶⁵ Basralıların görüşüne uygun olarak yorumlamalar için bkz. Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.1, s.320-321; Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.3, s.114-115; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.2, s.104-105.

Basra ekolü âlimleri mecrûr zamir üzerine atıf yapıldığı zaman, cer edici ögenin tekrar edilmesini, zorunlu bir şart olarak ileri sürmüşlerdir. Zira cer ‘âmeli yapan öge ile mecrûr kelime, aralarındaki sıkı bağdan dolayı tek bir kelime sayılmıştır. Dolayısıyla mecrûr isim üzerine atıfta bulunulduğu zaman kelimenin bir parçası üzerine atıfta bulunulmuş gibi olur. Bu da kabul görmemiştir.¹⁶⁶

Kûfe ekolü âlimleri ise şiiirdeki gibi zaruret durumlarının bulunmadığı düz nesirde de herhangi bir şart ileri sürmeden mecrûr zamir üzerine atıfta bulunulabileceğini belirtmişlerdir. Böyle bir atıf hoş karşılanmıştır. Delil olarak fasih Arap kelimelerinden istişhatta bulunmuşlardır.¹⁶⁷ Basra ekolü ise Kûfe ekolünün bu istişhadlarını savundukları kurala aykırı olmayacak şekilde yorumlamışlardır.

‘Îsâmuddîn, burada bir önceki konuda olduğu gibi, sadece Basra ekolünün görüşünü zikretmiştir. Dolayısıyla konunun ihtilafı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda diğer kitaplarda geçen Kûfe ekolünün görüşüne değinmemiştir. İlgili ifadesi şudur:

وَلَا يُعْطَفُ عَلَى الصَّمِيرِ الْمَجْرُورِ إِلَّا بِإِعَادَةِ الْجَارِ عِنْدَهُمْ

“Basra ekolüne göre cer edici öge, tekrar edilmeden mecrûr zamir üzerine atıf yapılamaz.”¹⁶⁸

Kanaatimizce Kûfe ekolünün görüşü daha isabetlidir. Zira Basra ekolünün görüşüne göre bir çok fasih Arap kelimelerinde gereksiz tevile ihtiyaç doğmaktadır. Halbuki kelimelerde asıl olan tevile gidilmemesidir.

c) İsm-i Fâil’in Amel Etmesi

İsm-i Fâil , belirli şartları taşıması durumunda, türetildiği ma‘lum fiil gibi amel edebilmektedir. Fiilin müteaddî olması durumunda Fâil ve mef‘ûlü birlikte

¹⁶⁶Diğer illetler için bkz. Şeyh Radî, Şerhu Radî ‘ale-Kâfiye, c.1, s.320; el-Câmî, el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye, s.138-139; Sabbân, Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî, c.3, s. 114; el-Hudarî, Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl, c.2, s.105.

¹⁶⁷İbn Akîl, Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, c.2, s.105; Şeyh Radî, Şerhu Radî ‘ale-Kâfiye, c.1, s.320; el-Câmî, el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye, s.138;

¹⁶⁸el-İsferâyînî, Mîzânu’l-Edeb, s.8.

ma‘mûl olarak alabilirken, fiilin lâzım olması durumunda yalnızca Fâili alabilmektedir.¹⁶⁹

İsm-i Fâil “el” takısı alması durumunda, şartsız ve mutlak bir şekilde amel etmektedir. Bunun sebebi, ism-i Fâilin fiil cümlesi yerinde gelmiş olmasıdır. Zira ism-i Fâilin önündeki el takısı ism-i mevsul konumundadır. İsm-i Fâil ise el takısının sılası konumundadır. Sıla’nın hakkı ise cümle olmasıdır.¹⁷⁰

İsm-i Fâil , “el” takısı almaması durumunda ise mutlak olarak şartsız bir şekilde zamir olan Fâil de amel edebilir. Fâil açık bir isim ise bir görüşe göre yine ism-i Fâil onda mutlak bir şekilde amel edebilir. Diğer bir görüşe göre de ism-i Fâilin onda amel etmesi mef’ulde amel etmesindeki şartlardan birine bağlıdır. Bu şart ism-i Fâilin mevsuf, mübteda veya zil hal vb. den sonra zikredilmiş olmasıdır.¹⁷¹

“El” takısı almayan ism-i Fâilin mef’ulun bihte amel etmesi de ihtilaflıdır. Basralılar bunun için iki şart öne sürmüşler. İlki, ism-i Fâilin mevsuf, mübteda veya zil hal vb. den sonra zikredilmiş olmasıdır. İkincisi ism-i Fâilin hâl veya istikbal anlamında olmasıdır. Kûfelilerden bazıları ise bu ikincisini şart koşmamışlardır.¹⁷²

‘İsâmuddîn eserinde, bu konuda da sadece Basra ekolünün görüşünü zikretmiştir, diğer başka görüşlere değinmemiştir. İlgili ibaresi şudur:

إِسْمُ الْفَاعِلِ : يَعْمَلُ كَفِعْلِهِ الْمَعْلُومِ مُطْلَقًا إِنْ كَانَ مَعَ الْأَلْفِ وَاللَّامِ وَإِلَّا فَلَا يَعْمَلُ فِي الْمَفْعُولِ بِهِ عِنْدَ

الْبَصْرِيِّ إِلَّا إِذَا كَانَ لِلْحَالِ أَوِ الْإِسْتِقْبَالِ وَاعْتَمَدَ عَلَى الْمُبْتَدَأِ أَوِ الْمَوْصُوفِ أَوْ ذِي الْحَالِ أَوِ النَّفْيِ أَوِ الْإِسْتِفْهَامِ.

“İsm-i Fâil el takısı alırsa şartsız bir şekilde (türetildiği) ma‘lum fiili gibi amel eder. Şayet el takısı almazsa Basralıların yanında mef’ulun bihte, ancak iki

¹⁶⁹ el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.202.

¹⁷⁰ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.2, s.41; Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.2, s.55; el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.203;

¹⁷¹ Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.2, s. 277; el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.2, s.42.

¹⁷² Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî, *el-Lubab fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-i'rab*, Gazi Muhtar Tuleymât (thk.), Dâru'l-fikr, Dımaşk 1995, c. 1, s. 437.

şartla amel eder. Biri hâl veya istikbal anlamında olması, diğeri mübteda, mevsûf, zi'l-hâl, nefiy veya istifham edatlarından birinden sonra zikredilmiş olmasıdır.”¹⁷³

‘İsâmuddîn, ism-i Fâilin el takısı almadan amel etmesi durumunda Basra ekolün görüşünü zikretmektedir. Buradan da konunun ihtilafı olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce ‘İsâmuddîn’in Basra ekolünün görüşünü tercih etmesi daha isabetli görülmektedir. Kûfe ekolü âlimlerinin istişhatta buldukları yerler kullanımda nadir olmakla beraber tevile açıktır. Nitekim Basra ekolü tarafından yapılan yorumların yerinde olduğu görülmektedir.¹⁷⁴

d) Zarf-ı Müstekarın Amel Etmesi

Mevsûle, mevsûfa, mübtedâya, zû'l-hâle, nefye veya istifhâma dayanmayan zarf-ı müstekarın kendisinden sonra gelen merfû‘ isimde fâil olarak amel edip etmemesi hakkında âlimler arasında ihtilâf vardır. Örneğin “جاء الذي في الدار أخوه” deki zarf-ı müstekar olan “في الدار” kendisinden önce gelen mevsûle sila olduğundan kendisinden sonra gelen merfû isim olan “زيد” de fâil olarak amel etmiştir.

Basralılara göre zikrettiğimiz unsurlara dayanmayan zarf-ı müstekar, kendisinden sonra gelen merfû‘ isimde fâil olarak amel etmez. Kendisinden sonra gelen merfû isim, muahhar bir mübtedâ olduğu için merfûdur. Öncesindeki zarf-ı müstekar ise öne geçmiş haberdır. Örneğin “في الدار زيد” deki zarf-ı müstekar olan “في الدار” Kendisinden önce gelen zikrettiğimiz unsurlara dayanmadığından kendisinden sonra gelen merfû isim olan “زيد” de amel etmemiştir. Nitekim “زيد” muahhar bir mübtedâdır “في الدار” öne geçmiş haberdır.

¹⁷³el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.8-9.

¹⁷⁴et-Tâşkendî, **Ucâletü'l-Beyân**, s.45.

Ahfeş ve Kûfelilere göre zikrettiğimiz unsurlardan birine dayanmayan zarf-1 müstekardan sonra gelen merfû isim, zarf-1 müstekarın fâili olabilir ve bunun için herhangi bir şart koşmazlar.¹⁷⁵

‘Îsâmuddîn bu konuda da Basralıların görüşünü tercih etmekte, Ahfeş ve Kûfelilerin görüşlerine ise hiç değinmemektedir. İlgili ibaresi şudur:

وَلَا يَعْمَلُ عِنْدَ الْبَصْرِيَّةِ إِلَّا مُعْتَمِدًا عَلَى الْأَشْيَاءِ السَّيِّئَةِ الَّتِي هِيَ الْمَوْصُولُ وَالْمَوْصُوفُ وَالْمُبْتَدَأُ وَذُو الْحَالِ

وَالنَّفْيِ وَالْإِسْتِفْهَامِ

“Basralılara göre mevsûl, mevsûf, mübtedâ, zû'l-hâl, nefiy veya istifhâm olan altı şeyden birine dayanmayan zarf-1 müstekar, kendisinde sonra gelen merfû‘ isimde fâil olarak amel etmez”¹⁷⁶

‘Îsâmuddîn, zarf-1 müstekarın amel etmesi konusunda Basra ekolünün görüşünü zikretmektedir, buradan da konunun ihtilafı olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce ‘Îsâmuddîn’in Basra ekolünün görüşünü tercih etmesi daha isabetli görülmektedir. Kûfe ekolü âlimlerinin istişhatta buldukları yerler kullanımında nadir olmakla beraber tevile açıktır.

2.3.2.2. Kûfelilerin görüşünü benimsediği konu

“كَيْفَ” Edatının Durumu

Basralıların cumhuruna göre “كيف” edatı, durumu sormak için kullanılan bir soru edatıdır. Durumu ifade eden şart edatı olarak kullanılmaz. Mebni bir isim olduğundan dolayı diğer mebni isimler gibi i’rabda mahalli olup, çeşitli i’rablar almaktadır. Kendisinden sonra isim gelirse mahallen merfû‘ “haber” olur.

¹⁷⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e‘ârîb*, c.2, s.79-80; Süyûtî *Hem‘u’l-Hevâmi’*, c.2, s.107

¹⁷⁶ el-İsferâyînî, *Mizânu’l-Edeb*, s. 16.

Kendisinden sonra fiil gelirse mahallen mansûb “hâl” olur. Sîbeveyhi ise bu edatın daima zarf olup mansub olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷⁷

Basralılara göre “كَيْفَ” “مَا” ile birlikte gelirse şart edatı olarak da gelir. Bu durumda cezm etmemesi, tercih edilen bir görüştür. Şart ve cevabının hem lafzen hem de manen aynı fiil olması gereklidir.¹⁷⁸ Örneğin (تَصْنَعُ) كيفما تَصْنَعُ أَصْنَعُ şart (أَصْنَعُ) cevabdır. Görüldüğü gibi “كَيْفَ” “مَا” ile birlikte, şart ve cevap ikisi hem lafzen hem de manen aynıdır.

Kûfelilere göre ise “كَيْفَ” ve “كَيْفَمَا” her ikisi de şart fiilinin ve cevabının hem lafzen hem de manen aynı olması kaydıyla şart edatı olarak gelir ve cezim yaparlar.¹⁷⁹ Örneğin كيف تجلسن تجلسن görüldüğü gibi “كَيْفَ” “مَا” ile birlikte gelmediği halde şart edatıdır ve cezim yapmıştır. Fakat şart fiil (مَشِيئَةً)’en türetilen bir kelime ise bu kayda gerek olmamaktadır.¹⁸⁰ Örneğin كيف يشاء يُنفقُ burada şart fiil (مَشِيئَةً)’en türetilen bir kelime olduğundan şart ve cevap ikisi hem lafzen hem de manen aynı değildir ve كيف cezim yapmamıştır.

‘Îsâmuddîn, ele aldığımız eserinde, “كَيْفَ” ve “كَيْفَمَا” edatları hakkında sadece Kûfelilerin görüşünü ele almaktadır, Basralıların görüşüne yer vermemektedir. İlgili ibaresi şudur:

وَكَيْفَ وَكَيْفَمَا هُمَا فِي الْحَالِ

¹⁷⁷İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb, c. 1, s. 174.

¹⁷⁸ el-Câmî, el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye, s.177-178.

¹⁷⁹İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb, c. 1, s. 173; el-Câmî, el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye, s.177.

¹⁸⁰Sabbân, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî, c.4, s. 14; el-Hudarî, Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl, c.2, s.187.

“كَيْفَ” ve “كَيْفَمَا” durumu ifade etmek ve durumu sormak için kullanılan soru ve şart edatlarıdır.”

Kanaatimizce ‘İsâmuddîn’in burada Kûfelilerin görüşünü benimsemesi daha isabetli görünmektedir. Zira Kûfelilerin görüşünü şu âyetler de te’yid etmektedir.

﴿ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ “Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren de Allah’tır. O’ndan başka ilâh yoktur. O, kudreti dâimâ üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır.”¹⁸¹

Bu âyette (كَيْفَ) şart edatıdır şart fiil (يَشَاءُ) dür. Cevabı ise öncesinden anlaşılan (يُصَوِّرُكُمْ) dür. Görüldüğü gibi “كَيْفَ” “مَا” ile birlikte gelmediği halde şart edatı olarak gelmiştir. Şart fiil (مَشِيئَةً)’en türetilen bir kelime olduğundan şart ve cevab ikisi hem lafzen hem de manen aynı değildir ve كَيْفَ cezim yapmamıştır.

﴿ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ ﴾ “Hiç de öyle değil, aksine Allah mutlak cömerttir, nasıl dilerse o şekilde ihsan ve ikram eder.”¹⁸²

Bu âyette (كَيْفَ) şart için gelmiştir. Cevabı ise öncesinden anlaşılan (يُنْفِقُ) dür.

﴿ اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ فَتَنِيْرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ ﴾ “Allah, rüzgârları gönderir, (rüzgâr) bulutları harekete geçirir ve (Allah) bulutları gökyüzünde dilediği gibi yayar.”¹⁸³

Bu âyette (كَيْفَ) şart için gelmiştir. Cevabı ise öncesinden anlaşılan (يَبْسُطُهُ) dür.¹⁸⁴ Görüldüğü gibi burada da “كَيْفَ” “مَا” ile birlikte gelmediği halde şart edatı

¹⁸¹ Âl-i İmran, 3/6

¹⁸² Mâide, 5/64

¹⁸³ Rum, 30/48

olarak gelmiştir. Şart fiil (مَشِيئَةً)'en türetilen bir kelime olduğundan şart ve cevab ikisi hem lafzen hem de manen aynı değildir ve كَيْفَ cezim yapmamıştır.

2.3.3. Nahiv Kaynaklarına Muhalefet Ettiği Yerler

‘İsâmuddîn, kitabını yazarken kaynak olarak yararlandığı el-Kitâb, el-Mufassal ve el-Kâfiye gibi temel esere zaman zaman zaman zaman muhalefet etmiştir. Muhalefet ettiği eserler ve konular tespit edilebildiği kadarıyla şu şekilde sıralanabilir:

a) el-Kitâb’a Muhalefet Ettiği Yerlerden Bazıları

1 Atf-ı Nesak

Tek bir amilin iki ve daha fazla ma‘mulu üzerine atf edilmesinin caiz olması ve ikiden fazla amilin ma‘mulu üzerine atf edilmesinin caiz olmaması hususunda, nahiv âlimleri hemfikirdir. Fakat iki farklı ‘amilin iki ma‘mulü üzerine bir atf harfi ile başka iki ma‘mulü atfetmek konusunda ihtilaf vardır. Ferrâ’ya (ö. 207/822) göre bu atf mutlak bir şekilde caizdir. Cumhûra göre ise şayet ilk ma‘mul mecrûr ise caizdir, değilse caiz değildir. Sîbeveyhi’ye göre ise bu atf mutlak bir şekilde caiz değildir.¹⁸⁵ Sîbeveyhi’nin ilgili ifadesi şudur:

وَتَقُولُ مَا كُلُّ سَوْدَاءٍ تَمْرَةٌ وَلَا بَيْضَاءٍ شَحْمَةٌ وَإِنْ شِئْتَ نَصَبْتَ شَحْمَةً وَبَيْضَاءً فِي مَوْضِعٍ جَرِّ كَأَنَّكَ أَطَهَرْتَ

كُلِّ فَعُلْتَ وَلَا كُلُّ بَيْضَاءٍ

¹⁸⁴Sabbân, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî*, c.4, s. 14; el-Hudari, *Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl*, c.2, s.187.

¹⁸⁵el-Câmî, *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*, s.140-141; el-Uşmûnî, *Menhecü’s-sâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, c.3, s.122-123.

“(مَا كُلُّ سَوْدَاءَ تَمْرَةٍ وَلَا بَيْضَاءَ شَحْمَةٍ)” istersen merfû‘ okursun istersen mansûb da okursun. (بَيْضَاءَ) mecrûrdur. Başında (كُلُّ) mukadderdir. Takdiri (وَلَا كُلُّ) (بَيْضَاءَ) şeklindedir.”¹⁸⁶

Görüldüğü gibi böyle bir atfı kabul etmediği için (بَيْضَاءَ)nin amilinin (كُلُّ) olduğunu, her ne kadar zikredilmemişse de mukadder olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre böyle bir atıf gerçekleşmemiştir.

‘İsâmuddîn bu konuda Sîbeveyhi’ye muhalefet etmiş, cumhurun görüşünü tercih etmiştir. Bunu şu şekilde açıklamıştır:

وَقَدْ يُعْطَفُ عَلَى مَعْمُومِيَّيْنِ لَوْ قُدِّمَ الْمَجْرُورُ

Bazen iki ‘amilin iki ma‘mulu üzerine bir atıf harfi ile (iki şeyi) atfetmek birinci mamulun mecrur olması şartıyla caizdir.¹⁸⁷

Kanaatimizce Sîbeveyhi’nin görüşü daha isabetlidir. Zira atıf harfi matufun aleyhin amili yerine geçmektedir. Atıf harfi tek bir kelime olduğundan tek bir amil yerine geçebilir.

2 Sıfatın Durumu

Çoğu âlim, sıfatın müştak ya da müştak ile te’vîl edilen bir isim olması gerektiğini şart koşturmuştur. Bunun için Sîbeveyhi (مَرَزْتُ بِرَجُلٍ أَسَدٍ)deki (أَسَدٍ)’in sıfat olmasını zayıf olarak kabul etmiştir. “*el-Kitâb*”ın ilgili ifadesi şudur:

وَتَقُولُ مَرَزْتُ بِرَجُلٍ أَسَدٍ شِدَّةً وَجُرْأَةً إِنَّمَا تُرِيدُ مِثْلَ الْأَسَدِ وَهَذَا ضَعِيفٌ فَيَبِيحُ لِأَنَّهُ اسْمٌ لَمْ يُجْعَلْ صِفَةً وَإِنَّ مَا

قَالَهُ النَّحْوِيُّونَ شُبِّهَ بِقَوْلِهِمْ مَرَزْتُ بِرَبِيدٍ أَسَدًا شِدَّةً

¹⁸⁶Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. 1, s. 65-66.

¹⁸⁷el-İsferâyînî, *Mizânu'l-Edeb*, s.8.

“ (مَرَزَتْ بِرَجُلٍ أَسَدٍ) dediğinde bununla o adamın aslan gibi olduğunu ifade etmek istersin, halbuki bu ifade, zayıf ve çirkindir, Zira (أَسَدٍ) camid bir isimdir, sıfat yapılamaz, Nahvîler bu kelimeyi hale benzetmişlerdir.”¹⁸⁸

(أَسَدٍ) müştak olmadığı için Sîbeveyhi bunun sıfat olmasını zayıf ve çirkin görmüştür. Demek ki sıfatın müştak olmasını şart koşmuştur. Hâl’de ise böyle bir şart olmadığı için (أَسَدٍ)’in hâl olmasını kabul etmiştir.

Bazı âlimler ise bir ismin, metbû’undaki bir anlamı ifade etmesinin, sıfat olabilmesi için yeterli olduğunu savunmuşlardır.¹⁸⁹

‘Îsâmuddîn, ikinci görüşü tercih etmiş ve bunu şu şekilde ifade etmiştir:

وَهُوَ مُشْتَقٌّ أَوْ فِي حُكْمِهِ كَالْمَنْسُوبِ, وَذِي, وَكَالْجِنْسِ صِفَةً لِلْإِشَارَةِ, وَالْإِشَارَةُ صِفَةٌ لِلْعَلَمِ, أَوْ لِلْمُضَافِ

إِلَيْهِ, وَأَيٌّ صِفَةٌ لِلنَّكِرَةِ لِمَدْحِهَا

“Na’t, ya müştak olmalı ya da müştak hükmünde olmalıdır. Müştak hükmünde olanlar; ismi-mensûb, (sahib anlamındaki ذِي, ismi işarete sıfat olan ismi-cins, ‘aleme veya ona izafe edilen muzafa sıfat olan ismi işaret ve övgü için nekraya sıfat olan أَيٌّ kelimesi gibi.”¹⁹⁰

Görüldüğü gibi ‘Îsâmuddîn, burada müştak hükmünde olanlar arasında ismi işarete sıfat olan ismi cinsi de zikretmiştir. Bu demektir ki müştak hükmünde olmasından kasdı, metbû’undaki bir anlamı ifade etmesidir. Bu görüşün daha yerinde

¹⁸⁸Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 1, s. 434.

¹⁸⁹Şeyh Radî, **Şerhu Radî ‘ale-Kâfiye**, c.2, s.289; es-Sabbân, **Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî**, c.3. s.62.

¹⁹⁰el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.7.

olduğu açıktır. Zira bir kelimenin müştakla aynı anlamı ifade etmesi bu kelimenin müştak hükmünde olması için yeterli bir sebeptir.

b) el-Mufassal’a Muhalefet Ettiği Yerlerden Bazıları

1 Hakikî İsim Tamlaması (الإِضَافَةُ الْحَقِيقِيَّةُ)

İzâfe-i manevîye veya izâfe-i mahza olarak da adlandırılır. Bu izafedeki gaye, muzâf’ın muzâfun ileyhe nisbetiyle anlamını açıklığa kavuşturmadır. Örneğin(عَلَامٌ زَيْدٌ) deki (عَلَامٌ)’in herhangi bir hizmetçi olması muhtemeldir. (زَيْدٌ)’e izafe edildiğinde belirli bir hizmetçiyi ifade etmektedir. Manevî izâfe, Muzâfin ism-i Fâil , ism-i meful ve benzeri bir vasıf olmadığı veya olsa bile muzâfun ileyhin muzafa ma‘mûl olmadığı isim tamlamasıdır.¹⁹¹

‘İsâmuddîn, manevî izâfedeki muzâfun ileyh’in ‘âmili konusunda “*el-Mufassal*” adlı esere muhalefet etmiştir. Zira “*el-Mufassal*”’da bu ‘âmilin, manevi bir şey olan izâfet olduğu belirtilmiştir. Konuyla ilgili ifade şöyledir:

لَا يَكُونُ الْاسْمُ مَجْرُورًا إِلَّا بِالْإِضَافَةِ وَهِيَ الْمُقْتَضِيَةُ لِلْجَرِّ

“İsim ancak izâfe ile mecrur olmaktadır. o (izâfet), cer amelini yapmaktadır.”¹⁹²

‘İsâmuddîn ise muzâfun ileyh’in ‘âmilinin, lafzî ve kiyâsî bir ‘âmil olan muzâf olduğunu belirtmiştir. İlgili ifadesi şu şekildedir:

وَهُوَ عَامِلُهُ

¹⁹¹ez-Zemahşerî *el-Mufassal fî sinâ‘ati’l-i-râb*, s.113-114; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.2, s.4-7; Şeyh Radî, *Şerhu Radî ‘ale-Kâfiye*, c.2, s.206; es-Süyûtî, *el-Behcetü’l-merdiyye fî şerhi’l-Elfiyye*, s.124-125;

¹⁹²ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî sina‘ati’l-i-râb*, s. 113.

O (muzâf), onun (muzâfun ileyhın) âmilidir.

Kanaatimizce ‘âmilin muzâf olması daha isabetlidir. Zira muzaf lafzîdir, izâfet ise manevidir, amilde ise asıl olan lafzi olmasıdır.

2 أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ İsim Fiiler

İsim fiiller, anlamını taşıdıkları fiiller gibi amel ederler. Şayet anlamını taşıdıkları fiil, geçişsiz bir fiil ise bu isim fiiller, fâilini ref' eder. geçişli fiil ise bu isim fiiller Fâilini ref', mef'ûlunu nasb ederler. İsim fiillerde zamir daima gizlidir. Çoğu isim fiil, emir anlamındadır ve gelecek zamanda olacak hadiseyi ifade eder. Bazıları mâzî anlamını taşıyıp geçmiş zamanda olan bir hadiseyi ifade eder. Bazıları da muzârî anlamını taşıyıp şimdiki zamanda olan hadiseyi ifade eder.¹⁹³

Zemahşerî, isim fiillerin emir, mâzi ve muzârî anlamlarında geldiğini belirtmiştir. İlgili ifadesi şudur:

هِيَ عَلَىٰ ضَرْبَيْنِ ضَرْبٌ لِتَسْمِيَةِ الْأَوْامِرِ وَضَرْبٌ لِتَسْمِيَةِ الْأَخْبَارِ وَأَسْمَاءُ الْأَخْبَارِ نَحْوُ هَيْهَاتَ ذَاكَ أَيَّ بَعْدَ
وَأُفٍّ بِمَعْنَىٰ أَتَضَجَّرُ

“İsim fiiller iki kısımdır. Bir kısmı emir anlamındadır, diğer bir kısmı da haber anlamındadır. Haber anlamında olanlar (هَيْهَاتَ ذَاكَ أَيَّ بَعْدَ) ve (وَأُفٍّ بِمَعْنَىٰ أَتَضَجَّرُ) gibidir.”¹⁹⁴

Zemahşerî burada emir anlamında gelen isim fiillerin olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Mâzi ve muzârî anlamında gelenlerin var olduğunu da örnekler aracılığıyla belirtmiştir.

¹⁹³İbn Akîl, Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, c.2, s.141; Süyûtî Hem‘u'l-Hevâmi', c.2, s.105-106.

¹⁹⁴ez-Zemahşerî, el-Mufasssal fî sina‘ati'l-i‘râb, s. 192-193.

İbn Hacıb, isim fiillerin muzârî anlamında gelmediğini savunmuştur. Zira isim fiillerin mebni olduğunu şayet muzârî anlamında gelirlerse mu‘rab olacağını belirtmiştir.¹⁹⁵ İsmâuddîn, ele aldığımız eserinde Zemahşerî’ye muhalefet edip, İbn Hacıb’in görüşünü tercih etmiştir. Bunu şu şekilde ifade etmiştir:

اسْمُ الْفِعْلِ يَعْمَلُ كَمَعْنَاهُ مِنَ الْأَمْرِ أَوْ الْمَاضِي

“İsim fiil, anlamını taşıdıkları emir ve mâzî fiilleri gibi amel etmektedir.”¹⁹⁶

Kanaatimizce Zemahşerî’nin görüşü daha akla yatkındır. Zira muzârî anlamında geldiğini savunanlar, bunun Arap kelimelerinde kullanıldığını belirtirler. Gelmediğini öne sürenler ise isim fiillerin mebni olması gerektiğini gerekçe olarak göstermişlerdir. Elbette sema‘ asıl olduğu için daha kuvvetlidir.

c) el-Kâfiye’ye Muhalefet Ettiği Bazı Yerler

1 المفعول المطلق Mef’ûlu Mutlak

İsmâuddîn eserinde, mef’ûlun mutlak’ın ‘âmilinin hazf edilmesi konusunda, kaynaklarından “*el-Kâfiye*” adlı esere muhalefet etmiştir, “*el-Kâfiye*”’de bu konu şöyle geçmektedir:

وَقَدْ يُحَدَفُ الْفِعْلُ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ جَوَازًا كَقَوْلِكَ لِمَنْ قَدِمَ خَيْرٌ مَقْدَمٍ وَوَجُوبًا سَمَاعًا مِثْلَ سَقِيًّا وَرَعِيًّا وَخَبِيئَةً وَجَدَعًا
وَحَمْدًا وَشُكْرًا وَقِيَّاسًا فِي مَوَاضِعَ ... وَمِنْهَا مَا وَقَعَ مِثْلُ لَبَيْكَ وَسَعْدَيْكَ

“(خَيْرٌ مَقْدَمٍ)” örneğinde olduğu gibi, karine olursa fiilin hazf edilmesi caizdir.

(سَقِيًّا وَرَعِيًّا وَخَبِيئَةً وَجَدَعًا وَحَمْدًا وَشُكْرًا) gibi örneklerde fiilin hazfi semaî olarak vaciptir. Bazı

¹⁹⁵ Şeyh Radî, *Şerhu Radî ’ale-Kâfiye*, c.3. s.94; el-Câmî, *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*, s.165.

¹⁹⁶ el-İsferâyînî, *Mîzânu’l-Edeb*, s.9; el-Hudarî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl*, c.2, s.141.

yerlerde fiilin hazfi kıyasi olarak vaciptir... Bu yerlerden biri de (كَبَيْكَ وَسَعْدَيْكَ) örneklerinde olduğu gibi, mef'ûlun mutlak'ın musenna olduğu yerdir.”¹⁹⁷

“*el-Kâfiye*”de (حَمْدًا) gibi örneklerde fiilin hazfinin semai olarak vacib olduğu, (كَبَيْكَ) gibi örneklerde ise fiilin hazfinin kıyasi olarak vacib olduğu belirtilmiştir.

Diğer bir görüşe göre eğer mef'ûlun mutlak'ın fâili veya mef'ûlu beyan edilmemişse (حَمْدًا وَشُكْرًا لَا كُفْرًا) ve (صَبِيرًا لَا جَزَعًا) gibi ‘âmilinin hazfi, semaî olarak olarak vacibtir. (سَفِيًّا لَكَ) ve (بُعْدًا لَكَ) gib örneklerde olduğu gibi beyan edilmişse bu hazif kıyasi olarak vacibtir.¹⁹⁸

Radî el-Esterâbâdî, Bu konuda başka bir görüşü savunmuştur. Ona göre mef'ûlün mutlak'ın fâili (بُؤْسًا لَكَ) ve (سُنَّةَ اللَّهِ) veya mef'ûlu (حَمْدًا لَكَ) ve (سُبْحَانَ اللَّهِ) örneklerinde olduğu gibi “lam” ya da “izafe” ile beyan edilmişse, tekrar edilsin veya edilmesin bu mef'ûlün mutlak'ın ‘âmilinin hazfi, kıyasi olarak vacibtir. Mef'ûlün mutlak'ın fâili veya mef'ûlu beyan edilmemişse (حَمِدْتُ حَمْدًا) ve (سَفَاكَ اللَّهُ سَفِيًّا) gibi örneklerde hazfi vacib değildir. Karine varsa hazfi caizdir.¹⁹⁹ Yukarıdaki örnekte mef'ûlün mutlak olan (حَمْدًا) ve (سَفِيًّا) nin fâili veya mef'ûlu beyan edilmemiş ve ‘âmilleri karine olmadığından hazf edilmemiştir o da (حَمْدٍ) ve (سَفَاكَ) dür.

‘Îsâmuddîn, bu konuda Radî'nin görüşünü tercih etmiştir. Bunu da şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁹⁷İbn-Hâcib, *El-Kâfiye*, s.20-22.

¹⁹⁸ el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.60. el-Hudarî, *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, c.1, s.282.

¹⁹⁹ el-İsferâyînî, *Mizânu'l-Edeb*, s.4-5; et-Tâşkendî, *Ucâletü'l-Beyân*, s.22.

وَقَدْ يُحَدَّثُ وَيَجِبُ فِي نَحْوِ حَمْدًا لَهُ وَسُبْحَانَهُ وَلَبَّيْكَ

“Mef’ûlün mutlak’ın ‘âmilinin hazfî, (حَمْدًا لَهُ وَسُبْحَانَهُ وَلَبَّيْكَ) gibi yerlerde vacibtir.”²⁰⁰

‘Îsâmuddîn’in verdiği her üç örnekte, mef’ûlün mutlak’ın mamulü “lam” ya da “izafe” ile beyan edilmiştir. Demekki hazfîn vacib olmasının şartı mamulün “lam” ya da “izafe” ile beyan edilmiş olmasıdır. Bununla birlikte tekrar edilen ve edilmeyen mef’ûlün mutlak’a da örnek vermiştir. Bu da demektir ki tekrar edilmesi şart değildir. Dolayısıyla son görüşü benimsemiştir.

Kanaatimizce son görüş daha isabetli görünmektedir. Zira hazfîn kıyası olması için mamulü “lam” ya da “izafe” ile beyan edilmeyen masdarların Arap keliminde çok kullanılmaları gerekir. Hâlbuki bunların kullanımları çok azdır.

2 Mâ (ما) Lâ (لا) ve İn (إن)

‘Îsâmuddîn’in (ما) ve (لا) konusuna dair açıklaması şöyledir:

حَبْرٌ مَا وَلَا الْمَشْبَهَتَيْنِ بَلَيْسَ مُسْنَدٌ إِلَى اسْمَيْهِمَا وَلَا يَعْمَلَانِ فِي تَمِيمٍ وَكَذَا فِي غَيْرِهِمْ لَوْ قُدِّمَ الْحَبْرُ عَلَى الْإِسْمِ

أَوْ انْتَقَضَ النَّفْيُ بِإِلَّا أَوْ فُصِّلَا عَنْ اسْمَيْهِمَا

“Leyse (لَيْسَ)’ye benzeyen Mâ (ما) ve Lâ (لا)’nın haberi, Mâ (ما) ve Lâ (لا)’nın ismine isnad edilmiş kelimedir. Mâ (ما) ve Lâ (لا), Temim lügatında amel etmezler. Şayet haberleri, isimlerinin önüne geçmişse veya nefiylerî, (إِلَّا) ile bozulmuşsa veya

²⁰⁰ Şeyh Radî, Şerhu Radî ‘ale-Kâfiye, c.2, s.206; el-Hudarî, Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl, c.1, s.282.

onlarla isimleri arasına bir fasıla girmişse diğer Arapların lügatında da amel etmezler.”²⁰¹

‘İsâmuddîn’in burada belirttiği (kendileri ile isimleri arasına bir fasıla girmişse) ifadesine bakıldığında iki hususta “*el-Kâfiye*”ye muhalefet ettiği görülmektedir. Birincisi, fasıla konusundadır. Zira ‘İsâmuddîn’e göre fasılanın ne olduğu önemli değildir. (ئ) kelimesi de olabilir veya başka bir kelime de olabilir. Ancak “*el-Kâfiye*”de bu fasıla (ئ) kelimesi olursa ameli iptal işlevi gördüğü ifade edilmektedir. İkincisi, ‘İsâmuddîn’e göre bu şart hem (ما) hem de (لا) için geçerlidir. “*el-Kâfiye*”de ise bu şartın sadece (ما) için geçerli olduğu belirtilmektedir. Zira (ئ), (لا)’dan sonra zaid olarak gelmemektedir.²⁰² Dolayısıyla (لا) için böyle bir şart koşmaya gerek yoktur. Konuya dair “*el-Kâfiye*”nin ibaresi şudur:

وَإِذَا زِيدَتْ إِنَّ مَعَ مَا أَوْ انْتَقَضَ النَّفْيُ بِإِلَّا أَوْ تَقَدَّمَ الْحَبْرُ بَطَلَ الْعَمَلُ

“(ئ) lafzı (ما) ile birlikte gelse ya da nefiy (إِلَّا) ile bozulursa veya haber ismin önüne geçmişse amel iptal olur.”

Görüldüğü gibi “*el-Kâfiye*”nin ibaresi daha detaylıdır. Zira hem fasılayı özel olarak zikretmiş, hem de bu fasılanın (ما) ile gelebileceğini belirtmiştir. Böylece herhangi bir şüphe veya yanlışla yer bırakmamıştır. Eserimizde ise bunların icmalen zikredilmesiyle birlikte yanlışla da sevk edebileceği görülmektedir.

²⁰¹ el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.7.

²⁰²Süyûtî *el-Behcetü'l-merdiyye fi şerhi'l-Elfiyye* s.56; es-Sabbân, *Hâşiye ‘alâ Şerhi'l-Üşmûnî*, c.1. s.247; el-Hudarî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl*, c.1, s.170.

3 Sıfat Tamlaması

Bu konu hakkında, “*el-Kâfiye*”de şöyle geçmektedir: Şayet sıfat mevsufun durumunu ifade ediyorsa (sıfat hakiki ise) on hususta ona uyum sağlamalıdır. Bunlar, i‘rab’ı selase (ref‘, nasb ve cer), tarîf, tenkîr, ifrâd, tesniye, cemi‘, tezkîr ve tenîstir. Mevsufa bağlı bir şeyin durumunu ifade ediyorsa (sebebi sıfat ise) ise ilk beş hususta ona uyumlu omalıdır, diğer beş hususta ise sıfat, kendi fâiline uyumluluk göstermelidir. “*el-Kâfiye*”’nin ilgili ibaresi şudur:

فَالأَوَّلُ يَتَّبَعُهُ فِي الإِعْرَابِ وَالتَّعْرِيفِ وَالْإِفْرَادِ وَالتَّثْنِيَةِ وَالْجَمْعِ وَالتَّذْكِيرِ وَالتَّأْنِيثِ وَالثَّانِي يَتَّبَعُهُ فِي الخُمْسَةِ الأُولَى
وَفِي البَوَاقِي كَالفِعْلِ.

“Birinci kısım, i‘rab (ref‘, nasb ve cer), tarîf, tenkîr, ifrâd, tesniye, cemi‘, tezkîr, ve teniste mevsufuna uyumluluk gösterir. İkinci kısım ise ilk beş hususta ona uyumluluk gösterir, diğer beş hususta ise fiil gibidir.”²⁰³

‘İsâmuddîn, bu on husus arasından i‘rab’ı selase’yi zikretmemiştir. İlgili ifadesi şöyledir:

فَأَمَّا حَالٌ مُتَّبَعَةٌ فِي التَّعْرِيفِ وَالتَّذْكِيرِ وَالْإِفْرَادِ وَالتَّثْنِيَةِ وَالْجَمْعِ وَالتَّذْكِيرِ وَالتَّأْنِيثِ أَوْ حَالٌ مُتَعَلِّقَةٌ
فَيَتَّبَعُهُ فِي الأَوَّلِينَ وَفِي البَاقِي كَالفِعْلِ المُسْتَنْدِ إِلَى الظَّاهِرِ

“Sıfat ya mevsufun durumunu belirtir, o zaman tarîf, tenkîr, ifrâd, tesniye, cemi‘, tezkîr ve tenis gibi husularda ona uyumluluk gösterir; ya da bağlı bir şeyin durumunu belirtir o zaman da ilk iki hususta ona uyumluluk gösterir. Diğer husularda ise zahir isme isnad edilmiş fiil gibidir.”²⁰⁴

²⁰³İbn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.47.

²⁰⁴el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.7.

Görüldüğü gibi ‘İsâmuddîn, hakiki sıfatta yedi hususta sıfatın mevsufuna uyum sağlaması gerektiğini belirtmiştir. “*el-Kâfiye*”de ise bunun on husus olduğu ifade edilmiştir.

Kanaatimizce ‘İsâmuddîn, isabet etmiştir. Zira i‘rabı selasedeki uyumluluk, sadece sıfata has bir şey olmayıp, bütün tâbi‘lerde olması gereken bir şeydir. Dolayısıyla bu kuralın burada ayrıca zikredilmesine gerek kalmamaktadır.

4. Fiil ve Müştakın Müzekkerlik ve Müennesliği

Müştakın, müzekkerlik ve müenneslik bakımından Fâiline uyumlu olması gereken durumlar konusunda eserimiz ve “*el-Kâfiye*” arasında ihtilaf vardır. Bu durum “*el-Kâfiye*”de şöyle açıklanmaktadır:

وَهُوَ حَقِيقِيٌّ وَلَفْظِيٌّ، فَالْحَقِيقِيٌّ مَا بِإِزَائِهِ ذَكَرٌ مِنَ الْحَيَوَانِ كَامْرَأَةٍ وَنَاقَةٍ، وَاللَّفْظِيٌّ بِخِلَافِهِ، كَطُلْمَةٍ وَعَيْنٍ وَإِذَا أُسْنِدٌ إِلَيْهِ الْفِعْلُ فَبِالْتَّاءِ، وَأَنْتَ فِي ظَاهِرٍ غَيْرِ الْحَقِيقِيِّ بِالْحَيَارِ، وَحُكْمُ ظَاهِرِ الْجُمُعِ غَيْرِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ مُطْلَقًا حُكْمُ ظَاهِرِ غَيْرِ الْحَقِيقِيِّ، وَصَمِيرُ الْعَاقِلِينَ غَيْرِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ فَعَلْتُ وَفَعَلُوا وَالتَّسَاءِ وَالْأَيَّامِ فَعَلْتُ وَفَعَلْنَ

“O (te’nîs), hakîki ve lafzidir. Hakîki te’nîs, karşısında canlılardan erkek olan dişidir. (امرأة) kadın ve (ناقة) dişi deve örneklerinde olduğu gibi. Lafzî te’nîs, bunun zıddıdır (طلمة) karanlık ve (عين) göz örneklerinde olduğu gibi. Böyle bir fâile fiil isnad edilirse fiilde “ta”nın gelmesi lazımdır. Ancak lafzî müennes olan zahir bir isme isnad edilirse “ta”nın gelmesi caizdir. Müzekker ve mukesser olan cemi, zahir bir isim olursa hükmü lafzî müennes olan zahir ismin hükmü gibidir. Mukesser müzekker ve akıllı ceme dönen zamir ta, (فعلت) veya vav (فعلوا) dür. (التساء) gibi akıllı müennes ve (الأيام) gibi akıllı olmayan cem’e dönen zamir ta (فعلت) veya nun (فعلن) dur.”²⁰⁵

²⁰⁵Ibn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s. 69-70.

Yukarıdaki ibareden şu hükümlere varılabilir:

a) Müştakın Fâili zahir ve hakîki müennes ise ya da mutlak müennese dönen zamir ise “ta” gelmesi vaciptir.

b) Fâil zahir mecâzî mennes ise “ta” gelmesi caizdir.

c) Fâil , müzekker ve sâlim olmayan zahir cem‘ ise ta “ت” gelmesi caizdir.

Müzekker ve sâlim bir cemi‘ ise ta “ت” gelmemesi vaciptir.

d) Fâil , müzekker ve salim bir cem’e dönen zamir ise bu zamir, vav “و” olur.

Müzekker ve mükesser bir cem’e dönen zamir ise bu zamir, vav “و” ve ta “ت” olur.

Fâil , müennes veya akıllı olmayan müzekkere dönen bir zamir ise bu nun “ن” ve ta “ت” olur.

’İsâmuddin ise kadınları ifade eden kelimelere isnad edilen müştaklarda ta “ت”nın gelmesinin vacip, diğerlerinde ise caiz olduğunu bildirmiştir. Mesela (دَهَبَتْ) örneğinde “ta”nın gelmesi “*el-Kâfiye*”ye göre vacip, ele aldığımız esere göre ise caizdir. Dolayısıyla (دَهَبَتْ نَاقَةٌ) da söylenebilir.

’İsâmuddin’in ilgili ifadesi şudur:

وَإِذَا أُسْنِدَ الْمُشْتَقِّ إِلَى ظَاهِرِ الْمَذْكَرِ وَنَحْوِهِ فَهُوَ مُفْرَدٌ مُذَكَّرٌ كَجَاءَ طَلْحَةُ وَلَوْ إِلَى مُؤَنَّثِ آدَمِيٍّ مُتَّصِلٍ

فَالثَّانِيَةُ وَاجِبٌ أَوْ غَيْرِ آدَمِيٍّ أَوْ آدَمِيٍّ مَنْفَصِلٍ فَوْجِهَانِ

“Müştak, şayet müzekker ve zahir bir isme isnad edilirse o müştak, müfred ve müzekker olur. (جَاءَ طَلْحَةُ) örneğinde olduğu gibi. Fasıla olmadan kadınları ifade eden

bir isme isnad edilirse müennes olması lazımdır. Kadınları ifade etmeyen ya da ifade edip de aralarında fasıla olan müennese isnad edilirse iki vecih caizdir.”²⁰⁶

Buradan şu hükme varılabilir: Fiil ya da fiile benzer müştaklar, eğer (أَحْمَدُ) gibi lafzı ve anlamı müzekker olan zahir müfred bir isme ya da (حَمْرَةَ) gibi sadece lafzı müennes olan bir isme isnat edilirlse o müştaklarda te'nîs ta'sı gelmez. Eğer (هِنْدُ) gibi kadını ifade eden bir lafza isnat edilirlse o müştakta te'nîs tasının gelmesi vâciptir. (نَاقَةَ) gibi Kadını ifade etmeyen müennes veya (هِنْدُ) gibi ifade edip aralarında fasılanın olduğu müennes isimlere isnat edilirlse iki vecih caizdir.”²⁰⁷ Örneğin (قَرَأَ) (قَرَأَتِ الْيَوْمَ هِنْدٌ) ve (قَرَأَتِ الْيَوْمَ هِنْدٌ).

Görüldüđu gibi ‘İsâmuddîn bu konuda da, “*el-Kâfiye*”’ye muhalefet etmiştir. Zira “*el-Kâfiye*”’de “hakiki münnes” olarak geçen ve insan olsun veya olmasın “karşısında canlılardan erkek olan dişi” olarak açıklanan ifade yerine “müennesün âdemiyyun” ifadesini zikrederek sadece kadınlarla sınırlandırmıştır.

Araştırmama rağmen bu hükmü kadınlara tahsis eden bir bilgiye kaynaklarda rastlayamadım.

‘İsâmuddin, yukarıda zikrettiğimiz konuya şöyle devam etmektedir:

وَلَوْ إِلَىٰ ضَمِيرِ الْمَذْكُورِ وَنَحْوِهِ فَكَالظَّاهِرِ أَوْ ضَمِيرِ غَيْرِهِمَا كَالْمُفْرَدِ مُطْلَقًا وَضَمِيرِهِ كَضَمِيرِهِ فِي التَّائِيثِ
وَالتَّذْكِيرِ وَظَاهِرُ جَمْعِ الْمَذْكُورِ السَّلَامِ كَالْمُفْرَدِ وَالْمُؤَنَّثِ وَالْمُكَسَّرِ وَمَا فِي حُكْمِهِ كَعَبْرِ الْأَدَمِيِّ نَحْوُ آمَنْتَ بِهِ بُنُوا

إِسْرَائِيلَ

²⁰⁶el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.3.

²⁰⁷et-Tâşkendî, *Ucâletü'l-Beyân*, s.14.

“Eğer müştak, lafzı ve anlamı müzekker olan zahir bir isme ya da lafzında ta olan müzekker bir isme²⁰⁸ dönen bir zamire isnat edilirse, ta'nın gelmesi caiz değildir. Bunların dışındaki isimlere dönen bir zamire isnat edilirse ta'nın gelmesi vâciptir. Müsenna ve ismi-zahir olan salim ve müzekker cemi' gibi isimlerin hükmü müfredlerinin hükmü gibidir. Salim ve müennes cemi', mükesser cemi' ve onun hükmündeki (vav ve nün la cemi' olmuş fakat siğası değişmiş) cemi'lerde iki vecih caizdir. Bundan dolayı (آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ) örneğinde Fâil olan (بَنُو) kelimesi şeklen salim cemi müzekkere benzediği halde ona isnad edilen (آمَنْتُ) fiili tenis taşı ile zikredilmiştir.”²⁰⁹

‘İsâmuddîn, burada “*el-Kâfiye*”de geçen “cemi muzekkeri salim” ifadesine yapılan itirazı gidermek için “cemi mükesser” ifadesinden sonra “وَمَا فِي حُكْمِهِ” ibaresini ilave etmiştir. Zira “*el-Kâfiye*”ye göre (بَنُو) kelmesi salim ve müzekker cemi' olduğundan ona isnad olan fiilde ta'nın gelmemesi lazımdır. Fakat (آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ) âyetinde fiilde “ta” getirilmiştir. ‘İsâmuddîn ise “cemi mükesser” ifadesinden sonra “وَمَا فِي حُكْمِهِ” (onun hükmündeki) ibaresini ekleyerek, vav ve nun la cemi' olmuş fakat siğası değişmiş cemi'lerde iki vechin caiz olduğunu açıkça belirtmiştir.

‘İsâmuddîn yukarıda zikrettiğimiz ifadenin devamında şöyle demektedir:

وَضَمِيرُ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ فَعَلُوا وَالْمَكْسَرِ الْعَالِمِ فَعَلَتْ أَوْ فَعَلُوا وَعَبَّرَ الْعَالِمِ وَالْمُؤَنَّثِ فَعَلَتْ أَوْ فَعَلْنَ وَاحْتُلِفَ فِي نَحْوِ

حَمَامَةَ

“Salime ve müzekkeri cem'e dönecek zamir sadece “vav” dır. Örneğin (الرَّيْدُونَ) (الرِّجَالُ فَعَلَتْ أَوْ) Eğer bu cemi', salim değilse ise zamiri “ta” ve “vav” dır. Örneğin (الرِّجَالُ فَعَلَتْ أَوْ)

²⁰⁸ et-Tâşkendî, ‘*Ucâletü'l-Beyân*, s.15.

²⁰⁹ el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.3.

الأَيَّامُ (فَعُلُوا). Eğer bu cemi alem veya müzekker değilse “ta” ve “nun” dur.” Örneğin (

الْبَسَاءُ ذَهَبَتْ أَوْ ذَهَبْنَ) (ذَهَبَتْ أَوْ ذَهَبْنَ)

‘İsâmuddîn, cins isimlerde eğer (حَمَامَةٌ) gibi cins isim ve müfredi arasındaki fark sadece “ta”nın varlığı ve yokluğu ile oluyorsa onda ihtilaf olduğunu belirtiyor.²¹⁰ “*el-Kâfiye*” ise “ta”nın getirilmesinin caiz olduğunu ve bu konuda ihtilaf olduğunu ifade ediyor.

Görüldüğü gibi ‘İsâmuddîn bu konuda itirazları defetmenin yanısıra son derece detaylı ve doyurucu bilgiler de vermiştir. Bununla birlikte “*el-Kâfiye*”de geçmeyen müsennanın hükmünü de açıklamıştır. Bu da bu eserin ne denli önemli ve faydalı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

5 Manevî izafenin kısımları

‘İsâmuddîn, manevî izâfenin kısımları konusunda “*el-Kâfiye*”ye açıkça muhalefet etmiştir. “*el-Kâfiye*”de bu kısımların; (مِنْ) anlamında olan izâfe-i Beyaniye, (لَا) anlamında olan izâfe-i lamiye ve (بِ) anlamında olan izâfe-i zarfiye olmak üzere üç tane olduğu belirtilmiştir. İlgili ibaresi şöyledir:

وَهِيَ بِمَعْنَى اللَّامِ، فِيمَا عَدَا جِنْسِ الْمُضَافِ وَظَرْفَهُ. أَوْ بِمَعْنَى مِنْ، فِي جِنْسِ الْمُضَافِ. أَوْ بِمَعْنَى فِي، فِي ظَرْفِهِ.

²¹⁰İbn Hacib, burada iki vechin caiz olduğunu söylemektedir. Fakat Ebu Hanife, bu lafızdan müennes irade edilirse ta'nın gelmesi lazımdır, demektedir. Ancak Hudârî'de şöyle geçmektedir: (قالت غملة) âyetindeki (غملة)kelimesinde olduğu gibi ta varsa ve anlamca müzekker ya da müennes olduğu da bilinmiyorsa ta gelir. (برغوث) örneğinde olduğu gibi şayet lafızda ta yoksa ta'sız gelir. Bkz. el-Hudârî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi İbn ‘Akîl*, c.1, s.170.

“Muzâfun ileyh, muzâfın cinsi ve zarfı değilse izâfe, lam (لام) anlamındadır.

Cinsi ise min (من) anlamındadır. Zarfı ise fi (في) anlamındadır.”²¹¹

‘Îsâmuddîn ise izâfe-i zarfiyeyi, izâfe-i lamiye kapsamına dahil etmiştir. Böylece izâfe-i maneviyeyi iki kısım olarak ele almıştır.²¹² İlgili ifadesi şu şekildedir:

وَهِيَ مَعْنَوِيَّةٌ بِمَعْنَى اللَّامِ إِلَّا إِذَا كَانَ الثَّانِي جِنْسَ الْأَوَّلِ فَبِمَعْنَى مِنَ الْبَيَانِيَّةِ

“Îzâfe manevidir. Bu kısımda muzafun ileyh, muzâfın cinsi ise beyan için gelen min (من) anlamını taşır. Cinsi değilse lâm (لام) anlamını taşır.”²¹³

Kanaatimizce ‘Îsâmuddîn’in bu tercihi isabetli görünmektedir. Zira zarfiyet anlamı, lâm (لام) anlamı olan ihtisasın kapsamına dahildir. Ayrıca kısımların az olması açısından da bu görüş tercih edilmeye değerdir.

2.3.4. Esere Has Bazı Hükümler

‘Îsâmuddîn kaynaklarında bulunmayan bazı hükümleri eserinde ele almıştır. Bu da eserin öne çıkan özelliklerinden birisidir. Bu hükümlerin bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

a) عَيْرُ الْمُصْرَفِ Gayr-ı Munsarif Konusu

‘Îsâmuddîn gayr-ı munsarif konusunda dört önemli hükmü beyan etmiştir.

Birincisi, gayr-ı munsarif bir kelime ism-i mensub olduğunda munsarif olur.²¹⁴ Zira nisbet kendinden önceki hükümleri ortadan kaldırmaktadır.²¹⁵

²¹¹İbn-Hâcib, *El-Kâfiye*, s.42.

²¹²Süyûtî *Hem ‘u’l-Hevâmi*, c.2, s.46.

²¹³el-İsferâyînî, *Mîzânu’l-Edeb*, s.7.

²¹⁴el-İsferâyînî, *Mîzânu’l-Edeb*, s.3.

²¹⁵et-Tâşkendî, *‘Ucâletü’l-Beyân*, s.11.

İkincisi, gayr-1 munsarif bir kelime cemi', 'adl ve vezin gibi bir illetten dolayı gayr-1 munsarif olmuşsa bu kelime ism-i taşğir yapıldığında munsarif olur. Zira taşğir edildiğinde bu illetler ortadan kalktığından gayr-1 munsariflik için bir sebep kalmaz.²¹⁶ Ama gayr-1 munsarifliği bu illetlerden dolayı değilse taşğir edilse dahi gayr-1 munsarif olarak kalır.²¹⁷

Üçüncüsü, gayr-1 munsariflik illetlerinden biri olan vasfın, etkili olabilmesi için aslî olması şarttır. Bununla birlikte asli olsa da yine de alemiyyetle beraber itibar edilmez. Dolayısıyla "حاتم" (Hatim) gibi aslında vasıf olup sonradan alem olmuş isimler munsarif olur.

Dördüncüsü, gayr-1 munsariflik illetlerinden biri olan zaid elif-nûn konusunda şayet bu elif-nûnun hem asli hem de zaid olma ihtimalleri varsa bu kelimelerde iki vechin caiz olduğunu söylemektedir.

b) عَلم 'Alem

'Alem konusunda dikkat çeken bir husus 'İsâmuddîn'in bu konuda adeti olmadığı halde detaya inmesidir. O detay şudur: Eğer (ضَرَبَ فِعْلًا مَاضٍ) örneğindeki (ضَرَبَ) gibi mebni bir kelime kendi lafzına 'alem olursa bu kelime olduğu gibi hikaye edilir (ضَرَبَ fetha ile okunur). Mu'rab olarak da okunması caizdir. Dolayısıyla örneğimizde (ضَرَبَ) ötreli ve tenvinli de (ضَرَبٌ) okunabilir. Şayet bir insana 'alem olursa; örneğin: (رَأَيْتُ ضَرَبًا) deki (ضَرَبًا) kelimesi bir adama 'alem olmuşsa, bu kelime sadece mu'rab olarak okunur.²¹⁸ 'İsâmuddîn'in değindiği bu konuyu araştırdığımız

²¹⁶el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.3.

²¹⁷Şeyh Radî, **Şerhu Radî 'ale-Kâfiye**, c.1. s.69.

²¹⁸et-Tâşkendî, **'Ucâletü'l-Beyân**, s. 43.

nahiv ile ilgili metinlerde bulamadığımızı ancak çok az şerh ve haşiyelerde bulabildiğimizi belirtmek isteriz.²¹⁹

c) أسماء الأفعال **İsim Fiiller**

‘İsâmuddîn, bu bölümde (فَعَالٍ) vezninin dört şekilde kullanıldığını ifade etmektedir.

(1) Tam, mutasarrıf, sülâsî olan bir fiilden emir anlamını ifade etmek için (فَعَالٍ) veznini getirmenin kıyasî olduğunu belirtmiştir. Mesala (انزَلَ) gibi bir emri hazırda kıyasî olarak (نَزَلَ) gelmektedir.²²⁰

(2) “El” takısıyla marife olmuş mastardan adl yapılarak bu veznin geldiğini ifade etmiştir. Mesala (الْفَجْرَةَ) gibi bir mastardan adl yapılarak (فَجَّرَ) getirilebilir.²²¹

(3) Kadınlara özel isim olarak geldiğini söylemiştir. Mesala (حَدَّامٍ) bir kadın ismi olarak kullanılır.²²²

(4) Kadınlara sıfat olarak geldiğini zikretmiştir. Mesala (فَسَّاقٍ) kötü bir kadın anlamında kullanılır.²²³

‘İsâmuddîn, burada diğer kitaplara muhalefet ederek (فَعَالٍ) vezninin dört vechinin hepsini isim fiiller konusunda zikretmiştir.

Kanaatimizce bunu, aynı kelime ile ilgili bütün kullanımlarının beraber zikredilmesinin hem konunun daha iyi anlaşılmasına hem de akılda kalıcı olmasına sebep olduğu için yapmıştır. Diğer kitapların, bu kelimenin kullanımlarını ayrı ayrı

²¹⁹ es-Sabbân, Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî, c.1. s.38;

²²⁰ el-İsferâyînî, Mîzânu’l-Edeb, s.11.

²²¹ el-İsferâyînî, Mîzânu’l-Edeb, s.11.

²²² el-İsferâyînî, Mîzânu’l-Edeb, s.11.

²²³ el-İsferâyînî, Mîzânu’l-Edeb, s.11.

yerlerde zikretmeleri, kafa karışıklığına sebep olduğu için öğrenmeyi zorlaştırmaktadır.²²⁴

d) الأعداد Sayılar

‘İsâmuddîn, sayı ve temyiz arasındaki uyumu şu şekilde açıklamaktadır: Eğer (شخص) lafzında olduğu gibi temyiz, lafzı itibarıyla müzekker, anlamı itibarıyla müennes ise ya da (نفس) lafzında olduğu gibi anlamı itibarıyla müzekker, lafzı itibarıyla müennes²²⁵ ise temyiz’in lafzı itibar edilip sayının müzekker gelmesi daha iyidir. Örneğin (رَأَيْتُ ثَلَاثَةَ أَشْخَاصٍ مِنَ النِّسَاءِ) üç kadın gördüm, (رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ أَنْفُسٍ مِنَ الرِّجَالِ) üç erkek gördüm, denilmesi daha güzeldir.²²⁶

2.4. İSTİŞHÂDİ

Edebî ilimler olan: “nahiv, sarf, lugat, ve belâgat” ilimlerinde, terim anlamı “Bir hüküm ya da kâidenin doğruluğunu, bir kelime veya terkinin kullanılmasını; konuşması fasih olan bir Arap’tan sahih senetle gelen naklî bir delil ile ispat etmek”²²⁷ olan istişhâd, sözlükte “birinden şahitlik etmesini istemek, şahit göstermek”²²⁸ mânalarında kullanılır. Bazı kaynaklarda istidlâl ve ihticâc terimleri de istişhâd yerine kullanılmıştır. Şâhid’in çoğulu olan şevâhid istişhâd için getirilen örneklere denir. Şâhid ile misal arasında fark vardır. Şâhid bir dil bilgisi kuralının,

²²⁴Hattâb, *Mütemmimeti’l-Âcurrûmiyye fi ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, s.41-53; İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.73-82; İbn Hişâm, *Katrü’n-nedâ ve bellü’s-sadâ*, s.10-35; İbn-Hâcib, *el-Kâfiyye*, s.7-43.

²²⁵(نفس) lafzı semai bir müennesistir.

²²⁶el-İsferâyînî, *Mizânu’l-Edeb*, s.8-9; et-Tâşkendî, *‘Ucâletü’l-Beyân*, s. 50.

²²⁷Muhammed Ali b. Muhammed Hâmid el-Farûkî et-Tehânevî, *Keşşafu istilâhati’l- funûn ve’l-‘ulûm*, Alî Dahrûc (thk.), Mektebetu Lübnan Naşirun, Beyrut 1996, c. 2, s. 1447; Muhammed ‘Îd, *el-İstişhâd ve’l-İhticâc bi’l-luga*, Dâru’ş-Şarkî’l-Evsat, Kahire 1988, s. 86.

²²⁸İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “شهد”, c. 3, s. 238.

bir ifadenin doğruluğunu kanıtlar; misal ise kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir.²²⁹

İstişhâd için getirilen metinler, şiir ve şiir dışı sözler olmak üzere ikiye ayrılır. Arap edebiyatında şairler istişhâd açısından

1. Câhiliye dönemi şairleri
2. Muhadram şairler
3. İslâm'ın ilk döneminde yetişen şairler (mütakaddimûn)
4. Yeni şairler (müvelledûn, muhdesûn)

olmak üzere dört gruba ayrılır.

Edebî ilimlerden lugat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dahil olan şairlerin şiirleriyle istişhâd edilir. En son 150/767 yılına kadar devam eden bu devirlere “ihticâc (istişhâd) asrı” adı verilir. Şiirleriyle istişhâdın câiz görüldüğü en son şair İbrâhim b. Herme'dir (ö. 150/767).²³⁰

Ebû Amr b. 'Alâ' (ö. 154/771) gibi bazı dilciler, kendi dönemlerinde yaşayan birçok şairi yeni kabul ederek şiirleriyle istişhâd etmemişlerdir. Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istişhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi ile Ahfeş el-Evsat yeni şairlerin ilki olan Beşşâr b. Burd'ün, Zemahşerî de Ebû Temmâm'ın şiiriyle istişhâdı kabul etmişlerdir. Belâgat ilimleri olan meânî, beyân ve bedî'de ilk üç tabakaya ait

²²⁹ Tehânevî, **Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm**, c. 2, s. 1448; 'Îd, **el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-luga**, s. 87.

²³⁰ Abdulkadir b. 'Omer b. Bayezid el-Bağdadî, **Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisani'l-'Arab**, Muhammed Nebîl Tarîfi (thk.), Daru'l Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1998, c. 1, s. 29.

şairlerin şiirlerinin yanında müvelledûnun, hatta Arap olmayan şairlerin şiirleriyle de istişhâdı câiz görülmüştür.²³¹

İstişhâd konusunda üzerinde şüphe ve tartışma bulunmayan eşsiz kaynak Kur'ân-ı kerîm'dir. Çünkü Müslümanlar arasında hatta dünyada hiçbir kitap Kur'ân kadar bir ilgi ve alakaya mazhar olmamış, senet ve metin olarak fasih konuşan sahâbi ve âlimlerin ağzından tevatüren nakledilmemiştir.²³²

Hadislerle istişhâdın câiz olup olmadığı hususu tartışmalıdır. İbn Harûf en-Nahvî, İbn Mâlik et-Tâî ve Radî el-Esterâbâdî eserlerinde hadislerle istişhâd etmişlerdir. Hatta Radî, sahâbe ve Ehl-i beyt sözleriyle de istişhâd edilebileceği görüşündedir. Başta İbnu'z-Zâîğ ve Ebû Hayyân el-Endelüsî olmak üzere birçok dilci, hadislerin Hz. Peygamber'den sadece anlamları ile rivayet edildiğini söyleyerek bu metinlerle istişhâdı câiz görmemişlerdir. Basra ve Kûfe dil mekteplerine mensup eski dilciler de hadisle istişhâd etmemişlerdir.²³³

Kanaatimizce eski dilcilerin hadislerle istişhâd etmemesi, onlarla tamamen istişhâdın câiz olmamasını gerektirmemektedir. Zira hadisler iki kategoride ele alınabilir. Birincisi, lafzı itibarıyla peygamber (a.s)'e aidiyeti kesin olan hadisler. İkincisi lafzı itibarıyla ona aidiyeti kesin olmayan hadisler. Birinci kısım istişhad etmenin caiz olmasında bir mahzur olmamalıdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in fesahatında şüphe yoktur. İkinci kısım istişhad etmenin mana ile rivayet edilmiş olabilme ihtimali olduğundan tereddütlü olabilir.

İsâmuddîn diğer eserlerinde âyetle istişhâd ettiği gibi hadis ve şiirle de istişhâd etmiştir. "*Mizânu'l-Edeb*"in nahiv bölümünde ise şiir ile istişhâda yer vermediği gibi hadis-i şerif ile istişhâda da yer vermemiştir. İsâmuddîn eserinin bu bölümünde yalnızca Kurân-ı Kerîm âyetleri ile istişhad etme üslubunu kullanmıştır.

²³¹ el-Bağdadî, **Hizânetu'l-Edeb**, c. 1, s. 30-31.

²³² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî **el-İktirâh fî usûli'n-nahv**, Abdulkakim Atiyye; Alauddin Atiyye (thk.), Dâru'l-Beyrutî, Beyrut 2006, s. 39-40.

²³³ el-Bağdadî, **Hizânetu'l-Edeb**, c. 1, s. 32; el-Hudarî, **Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl**, c.1, s.150. 309.

Fakat diğler bazı eserlerdeki gibi âyeti belli etmek için temsil edatından sonra getirdikleri “آية” “قوله تعالى” gibi ifadeleri kullanmamıştır. Genel itibarıyla kolay anlaşılır örneklemelerde bulunmuştur.

‘İsâmuddîn’in bu eserinde nahiv kurallarını ispat etmek için 13 yerde âyet ile istişhad etmiştir. Bu yerlerden bazıları şunlardır:

1. ‘İsâmuddîn “Müştakın isnadı” konusunda şartları yerinde olmayıp (و) ve (ن) ile çoğul yapılan isme isnad edilen müştakta, tenis ta’sının zikredilmesinin caiz olduğunu ifade etmiştir. Bunu isbat etmek için de (أَمَنْتَ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ) “İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına inandım.”²³⁴ âyeti ile istişhad etmiştir.²³⁵ Âyette geçen (بَنُو) kelimesi her ne kadar (و) ve (ن) ile cemi’ edilmiş, salim müzekker cem’e benzemişse de aslında mükesser bir cemi’tir. Zira (بَن) kelimesinin cem’idir. Bundan dolayı ona isnad edilen (أَمَنْتَ) fiilinde tenis taşı getirilmiştir.

2. ‘İsâmuddîn, mübtedanın hükümlerini açıklarken aslında mübtedanın marife olması gerektiğini belirtmiştir. Fakat bu mübtedanın anlamında biraz belirlilik varsa nekra da olabileceğini ifade etmiştir. Bunu isbat etmek için de (وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ) “Hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır.”²³⁶ âyeti ile istişhad etmiştir. Bu âyette عَبْدٌ kelimesi nekra olduğu halde

²³⁴Yunus, 10/90

²³⁵el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.3.

²³⁶Bakara, 2/221

mübteda olarak gelmiştir. Çünkü (مُؤْمِنٌ) kelimesinin ona sıfat olmasıyla alamında biraz belirlilik meydana gelmiştir.²³⁷

3. ‘İsâmuddîn, yine mübtedanın nekra gelebileceğini açıklarken (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) “Sabrettiğinizden dolayı size selâm olsun!”²³⁸ ayeti ile de istişhad etmiştir.²³⁹ Burada nekra olan سَلَامٌ mana itibarıyla benim selamım anlamını taşıdığı için belirlilik kazanmıştır.

4. ‘İsâmuddîn, haberin hazfinin vâcib olduğu yerlerden birinin de haber umum ifade edip (لَوْلَا) dan sonra gelmesi olduğunu belirtmiştir. Bunu isbat etmek için de (وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ) “Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşıyarak öldürürdük.”²⁴⁰ âyeti ile istişhad etmiştir.²⁴¹ Zira bu âyette (رَهْطُكَ) mübtedadır. Haberi, (لَوْلَا)’nın anlamından anlaşılan (مَوْجُودٌ) ‘dur. (لَوْلَا)’nın cevabı bu haberin yerine geçmiş olduğu için hazfi vaciptir.

5. ‘İsâmuddîn, mef’ulu mutlak’ın amilinin hazfinin vacip olduğu yerleri açıklarken bunlardan birinin, mef’ulu mutlakın kendisinden önceki cümleden anlaşılan eylemin ardından yapılabilecek ihtimalleri detaylandırmak olduğunu belirtmektedir. Bunu isbat etmek için de (فَشُدُّوا الوثَّاقَ فَمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّا فِدَاءٌ)²⁴² “Bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın) Daha sonra ya onları karşılıksız bırakır minnet eder ya da fidye karşılığında onları serbest bırakırsınız.” Âyeti ile istişhad etmektedir. Âyetteki (مَنَّا) ve (فِدَاءٌ) kelimeleri mefulun mutlaklarıdır. Kendilerinden

²³⁷el-İsferâyîni, **Mîzânu'l-Edeb**, s.4.

²³⁸Ra’d, 13/24

²³⁹el-İsferâyîni, **Mîzânu'l-Edeb**, s.4.

²⁴⁰Hud, 11/91

²⁴¹el-İsferâyîni, **Mîzânu'l-Edeb**, s.4.

²⁴²Muhammed, 47/4

önce zikredilen (فَشُدُّوا أَلْوَتَاقَ) cümlesinden anlaşılan sağ kalanlarını esir alın eylemin ardından yapılabilecek ihtimallerin ya karşılıksız ya da fidye karşılığında onları serbest bırakmak olduğunu belirtmektedir. Bağlı sıkı bağlamanın ardından yapılabilecek ihtimalleri açıklamaktadırlar. Bu ihtimaller de ya iyilik yapıp karşılıksız bırakmaktır veya fidye karşılığı salıvermektir.²⁴³

6. ‘İsâmuddîn, istisna kısmında şayet müstesnanın, müstesna minhin kapsamına girip girmediği bilinmiyorsa istisnanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Böyle bir durumda (إِلَّا)nın harf olmaktan çıkarılacağını ve isim olan (غَيْرِ) kelimesine kıyas edileceğini ifade etmektedir. Bu durumda (إِلَّا) cümlede (غَيْرِ) kelimesi gibi sıfat olacaktır. Bunu isbat etmek için de (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا)²⁴⁴ “Eğer o ikisinde (yerde ve gökte) Allah’tan başka ilâhlar bulunsaydı, elbette o ikisi(ve onlarda görünen şu intizam) fesâda uğrardı (bozulup giderdi).” âyeti ile istihsad etmektedir.²⁴⁵ آلِهَةٌ kelimesi nekra bir cemi’dir. Bundan dolayı kapsamı tam olarak bilinmemektedir. Âyetteki (اللَّهُ) kelimesini kapsayıp kapsamadığı kesin değildir. Dolayısıyla muttasıl ve munkatı istisnalarının şartları yerinde değildir. (إِلَّا) istisna edatı olmaktan çıkmış ve آلِهَةٌ kelimesine sıfat olmuştur.

7. ‘İsâmuddîn, Atıf bahsinde fiilin müştak bir isim üzerine atfedilmesinin caiz olduğunu ileri sürmektedir. İlgili ifadesi şudur: وَقَدْ يُعْطَفُ عَلَى الْمَعْنَى نَحْوَ صَافَاتٍ وَيَقْبِضَنَّ”²⁴⁶ Bu hükmü isbat “Bazen mana riayet edilerek atıf edilir. Örneğin (صَافَاتٍ وَيَقْبِضَنَّ)”²⁴⁶

²⁴³ el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.5.

²⁴⁴ Enbiyâ, 21/22

²⁴⁵ el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.7.

²⁴⁶ el-İsferâyînî, **Mîzânu'l-Edeb**, s.7-8.

etmek için (صَافَّاتٍ وَيُفِيضْنَ)²⁴⁷ “Kanatlarının ön tarafındaki tüylerden her birini açıp dizerek ve kapayarak (uçan kuşlar)” ayeti ile istişhad etmiştir. ‘İsâmuddîn, burada mana düşünülerek atıf yapıldığını belirtmiştir. Zira (صَافَّاتٍ) ism-i Fâil dir. Muzari fiil olan (يُفِيضْنَ) anlamını taşımaktadır bundan dolayı fiili muzari olan (يُفِيضْنَ) ona atıf edilmiştir.

İstişhad etiği âyetlere bakıldığında ‘İsâmuddîn’in, sözü fazla uzatmamaya ve kitabını gereksiz yere şişirmemeye çalıştığı görülür. âyetle istişhad etmek istediği zaman âyetin tamamını değil de kaideye dayanak teşkil eden kısmını zikretmektedir. Zaten eserin mukaddimesinde amacının kısa ve öz bir kitap hazırlamak olduğunu belirtmişti.

2.5. VERDİĞİ ÖRNEKLER

‘İsâmuddîn, kitabında konunun daha iyi anlaşılması için örneklemelerde bulunmuştur. Hemen hemen kitabındaki konuların tamamı için örnekler getirmiştir. O, bu örneklerin kısa, öz, ve anlaşılır ifadeler olmasına azami derecede önem göstermiştir.

‘İsâmuddîn, kullandığı örneklerin başında “ كُ و نَحْوُ ” edatlarını daha fazla kullanmıştır. Bu lafızlardan “ ك ” edatı ile verdiği misallerden birkaçı şudur:

²⁴⁸ كَحَمْسَةِ عَشَرَ, كَجَاءِ الْقَارِسِ, كَأَسْوَدٍ, كَمَنْ عِنْدَكَ

“ نَحْوُ ” edatı ile getirdiği örneklerden birkaçı da şu dur:

²⁴⁹ نَحْوُ قَامَ وَقَعَدَ زَيْدٌ, نَحْوُ كُلِّ رَجُلٍ وَصَيِّعُهُ, نَحْوُ يَا زَيْدَ بْنَ عَمْرٍو

²⁴⁷Mülk, 67/19

²⁴⁸ el-İsferâyînî, *Mizânu'l-Edeb*, s. 1.

‘İsâmuddîn bazen de siyaktan²⁵⁰ anlaşıldığı düşüncesiyle نُحُو ve ك edatlarını hazfedip doğrudan örneği zikretmiştir. Bunun bazı örnekleri şunlardır:

وَيُظْهِرُ فَرْقَهُ مِنَ الْبَدَلِ فِي يَا هَذَا زَيْدٌ²⁵¹

Bu örnekte نُحُو veya ك lafzı hazıf edilmiştir fakat anlamca zikredilmiş gibidir.

Dolayısıyla فِي نُحُو يَا هَذَا زَيْدٌ ibaresi فِي يَا هَذَا زَيْدٌ hükmündedir.

‘İsâmuddîn bu taktikle talebenin zihnini güçlendirmeyi, dikkatinin dağılmasını önlemeyi dolayısıyla kitabın dışına çıkmamasını amaçlamıştır. Böylelikle öğrencinin konuları daha kolay kavramasını sağlamaya çalışmıştır.

‘İsâmuddîn, eserinde kolay anlaşılır lafızlarla çok sayıda misal zikretmiştir. Bu eserinde mevzulara verdiği örneklerde de ihtisar metodunu uygulamaya önem vermiştir. Muhakkik²⁵² ve mudakkik²⁵³ bir muellif olmasına ve incelediğimiz başka kitaplarında şiir ve meseller ile istidlal etmesine rağmen bu kitabında bunlarla istidlala gerek duymamıştır. Zira amacı önemli gördüğü konuları, talebeyi usandırmadan, bezdirmeden eksiksiz vermektir. O uyguladığı bu yöntem ile oldukça başarılı görülmüştür. Bundan dolayı olacak ki tanzimat’tan sonra Sultan Abdulmecid

²⁴⁹ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.4.

²⁵⁰ Ebü’l-Beka El-Kefevî el-Külliyât. Külliyyâtü Ebi’l-Bekâ’ ismiyle de tanınan ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’ya ithaf edilen eserde: Sibak, geçmiş, mukaddem olana denir. Lahik, gelecek, muahhar olana denir. Siyak ise her ikisine yani geçmiş ve gelecek olana dendiğini belirtmiştir. TDK’ye göre ise siyak kelimesi şu anlama gelmektedir: Sözün gelişi, anlatım biçimi.

²⁵¹ el-İsferâyînî, **Mîzânu’l-Edeb**, s.8.

²⁵² Muhakkik: İki anlamda kullanılır. 1-Konuları delillerle isbat edip çekiştirenleri red edendir. 2- Konuların hakikatini araştırıp doğru bir yaklaşımla tahkik edendir. Bkz. Sabbân, **Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî**, c.1, s.11.

²⁵³ Mudakkik: Üç anlamda gelir. 1- Konuyu iki ya da daha fazla delille isbat etmek. 2- Konunun delilini delille isbat etmek. 2- Bir şeyi titizlikle zikretmek. Bkz. Sabbân, **Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî**, c.1, s.12.

Han zamanında Mehmed Tâhir Selâm tarafından Arapça'dan tercüme edilerek İstanbul'da (1257/1841) yılında basılmıştır.²⁵⁴

2.6. KAYNAKLARI

‘Îsâmuddîn, kitabında doğal olarak bazı kaynaklardan yararlanmışır. Bunu, isim vermeden yapmıştır. Kaynaklar araştırıldığında etkilenmiş olduğu eserlerin hangileri olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası ‘Îsâmuddîn’in eserinde, kendisine özgü görüşlerinin bulunmasıyla birlikte önceki kitaplardan yaptığı alıntılar da vardır. Tez konumuz olan eseri incelediğimizde görüyoruz ki nahiv konularında daha çok İbn Hâcib’in “*el-Kâfiye*”sinden alıntılar yapmıştır. Bununla birlikte Sîbeveyhi’nin “*el-Kitâb*”ı ve Zemahşerî’nin “*el-Mufasssal fî Sina‘ati’l-Î‘râb*”ından da alıntı yaptığı görülmüştür.

2.6.1. el-Kitâb

Nahiv ilminde, günümüze ulaşmış en önemli yazılı kaynaktır. Sîbeveyhi tarafından 175-180 yılları arasında yazılmış olduğu aktarılmaktadır. Müellifinin ismi, ‘Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî’dir. Künyesi, Ebû Bişr veya Ebû’l-Hasan’dır. Lakabı, Sîbeveyhi’dır. Bu lakab ile meşhur olmuştur.²⁵⁵ Sîbeveyhi’nin Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve İsâ b. Ömer es-Sekafî’den (ö. 149/766) ders aldığı kaynaklarda yer almaktadır.²⁵⁶

“*el-Kitâb*”ın, Arapça gramer ilminde en geniş ve en mühim kaynak olduğu alimler arasında kabul görülmüştür. Bu kitapta başta el- Halîl b. Ahmed ve daha

²⁵⁴Kazım Yetiş, **Belâgat, Rhetorique Ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası**, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 35 (1987) , 367-406. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43883/540015>; Kazım Yetiş, “Belâgat, Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul 1992, c.5, s. 385.

²⁵⁵Suyûtî, **Bugyetü’l-vu‘ât fî tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nühât**, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (thk.), el-Mektebetu’l-‘asriyye, Lubnan, c. 2, s. 229; Ziriklî, **el-A‘lâm**, c.5, s.81; el-Lugavî, **Merâtibu’n-Nahviyyîn**, s.5.

²⁵⁶Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **el-Bulga fî Terâcimi Eimmeti’n-Nahv**, Cemiyetu İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, Kuveyt 1404, c.1, s.49; Suyûtî, **Bugyetü’l-vu‘ât**, c. 2, s. 229.

birçok âlimlerden alıntılar yapılmıştır. Öyleki bazen bu alıntılar çok uzun olabilmiş ve sayfalarca devam etmiştir.²⁵⁷

‘İsâmuddîn’in “*el-Kitâb*” dan yaptığı alıntılara şu örnek verilebilir:

İsmin gayr-ı munsarif olmasında ‘alemiyetin etkisi varsa o isim, nekra olduğunda munsarif olur. Ancak (أَحْمَر) gibi aslı sıfat olup, fiil vezni ve sıfat illetlerinden dolayı gayr-ı munsarif olan isimler, ‘alem (özel isim) olduğunda, ‘alemiyet ve fiil vezni sebebiyle gayr-ı munsarif olur. Bu isim nekra olduğunda ‘alemiyet ortadan kalktığı için bazı âlimler, onun munsarif olduğunu kabul etmişler,²⁵⁸ Sîbeveyhi ise ‘alemiyet ortadan kalktıktan sonra vasfiyet hükmünün geri döndüğünü ve bu itibarla yine gayr-ı munsarif olarak kaldığını kabul etmiştir.²⁵⁹ İlgili ibaresi şudur:

وَجَمِيعُ مَا ذَكَرْنَا فِي هَذَا الْبَابِ يَنْصَرِفُ فِي النَّكْرَةِ فَإِنْ قُلْتَ فَمَا بِالْكَ تُصَرِّفُ يَرِيدُ فِي النَّكْرَةِ وَإِنَّمَا مَنَعَكَ مِنْ
صَرَفِ أَحْمَرَ فِي النَّكْرَةِ وَهُوَ اسْمٌ أَنَّهُ ضَارِعَ الْفِعْلِ فَأَحْمَرٌ إِذَا كَانَ صِفَةً بِمَنْزِلَةِ الْفِعْلِ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ اسْمًا فَإِذَا كَانَ اسْمًا ثُمَّ
جَعَلْتَهُ نَكْرَةً فَإِنَّمَا صَيَّرْتَهُ إِلَى حَالِهِ إِذْ كَانَ صِفَةً

“Gayr-ı munsarif babında bütün zikrettiklerimiz nekra olduğunda munsarif olur. Şayet desen, neden (يَرِيدُ) nekra olduğunda onu musarif yapıyorsun halbuki o da (أَحْمَر) gibi fiil veznindedir ve (أَحْمَر) nekra olduğunda gayr-i munsariftir? Deriz ki (أَحْمَر) aslında sıfat olduğundan sıfat ve vezin için gayr-ı munsariftir, isim olduğunda ‘alem

²⁵⁷Hañîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12, s. 196-198; Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir İbn Hallikân, *Vefayatu'l-a'yan ve inbâu ebnâi'z-zamân*, İhsan Abbâs (thk.), Dâru u Sâdır, Beyrut 1900, c. 3, s.463.

²⁵⁸Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale'l-Kâfiye*, c.1. s.167-169; el-Uşmûnî, “Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik,” c.3, s.271.

²⁵⁹Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale'l-Kâfiye*, c.1 s.64; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c.2, s.167; el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.34-35; el-Uşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, c.3, s.270-271.

ve vezin için gayr-ı munsarif olmaktadır, nekra olduğunda da tekrar sıfatlık durumuna geri döner, sıfat ve vezin için gayr-ı munsarif olur.”²⁶⁰

‘İsâmuddin ikinci görüşü tercih etmiştir. Bunu da şu şekilde ifade etmiştir:

وَلَوْ نُكِّرَ مَا فِيهِ عِلْمِيَّةٌ مُؤْتَرَةٌ صُرْفًا إِلَّا نَحْوَ أَحْمَرَ

“(أحمر) gibi isimler dışında etkin ‘alemiyyeti barındıran gayr-ı munsarif isim, nekra olduğunda munsarif olur.”²⁶¹

Bu konuda ‘İsâmuddin, “*el-Kitâb*”da geçen ifadeyle anlamca birebir örtüşen kısa ve öz bir ibare zikretmiştir.

2.6.2. el-Mufassal

Gramer âlimleri tarafından mühim kaynak kitaplarından biri kabul edilen bu eser, Zemahşerî (ö.538/1144) tarafından 514 yılı civarında tamamlanmıştır. Müellifinin tam ismi, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir.

Zemahşerî bu eseri, dört bölümden meydana getirmiştir. İlk bölümde isim ve sıfatlarını; ikinci bölümde fiil ve çeşitlerini; üçüncü bölümde harflerin bölümlerini; dördüncü kısımda da isim, fiil ve harfin müşterek olduğu konuları açıklamıştır.²⁶²

‘İsâmuddin’in el-Mufassal’dan yaptığı alıntılara şu örnek verilebilir:

وَالِاسْمُ الْمُعْرَبُ مَا اخْتَلَفَ آخِرُهُ بِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ لَفْظًا بِحَرَكَةٍ أَوْ بِحَرْفٍ، أَوْ مَحَلًّا

“Mu’rab isim, âmilleri sebebiyle son harfinin harekesinin veya harfin kendisinin lafzen ya da mahallen değiştiği isimdir.”²⁶³

²⁶⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. 3, s. 198.

²⁶¹ el-İsferâyînî, *Mîzânu'l-Edeb*, s.3.

²⁶² ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî sina‘ati'l-i‘râb*, s. 18-19.

²⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî sina‘ati'l-i‘râb*, s. 33.

وَالِإِسْمُ مُعْرَبٌ لَوْ اِخْتَلَفَ آخِرُهُ بِالْعَامِلِ وَلَوْ تَقْدِيرًا

“İsim, takdiren dahi olsa ‘amil’den dolayı sonu değişen mu‘rab bir kelimedir.”²⁶⁴

‘İsâmuddîn, el-Mufasssal’da geçen ifadeyle anlamca örtüşen kısa ve öz bir ibare zikrettiğinden kitaptan yararlandığı ifade edilebilir.

2.6.3. el-Kâfiye

Müellifinin tam ismi Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus’tur.

“*el-Kâfiye*”, büyük ölçüde Zemahşeri’nin “*el-Mufasssal*”daki taksimata tabi olmuştur. Ancak, İbn Hâcib’in “*el-Mufasssal*”daki taksimattan ayrıldığı en önemli nokta, kitabında sarfa yer vermemesi ve sarf bilgilerini diğeri bir eseri olan “*eş-Şâfiye*”de toplamış olmasıdır. Bu sebeple de “*el-Mufasssal*”da yer alan daha ziyade sarfla ilgili olan ve müellif tarafından müşterek bahis diye isimlendirilen dördüncü bölüm, “*el-Kâfiye*”de bulunmamaktadır.

İbn Hâcib, “Ebu ‘Amr b. el-‘Ala’ (öl. 154/771), Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Yunus b. Habib, Sîbeveyhi, el-Kisai, el-Ferra’, el-Ahfeş (öl. 215/830), el-Müberred, ez-Zeccac” gibi meşhur dil âlimlerinin görüşlerine eserinde yer vermiş, bazı konularla ilgili olarak Arap lehçelerine işaretlerde bulunmuştur. Hicaz, Temim ve Hüzeyl lehçelerinden zaman zaman şahidler getirmiştir. Eserinde Basra ile Kûfe ekolü arasındaki ihtilafli meselelere zaman zaman yer vermiştir.²⁶⁵

‘İsâmuddîn “*el-Kâfiye*”den azami derecede faydalanmıştır, Bunlar arasından şu örnekler verilebilir:

²⁶⁴el-İsferâyînî, **Mizânu’l-Edeb**, s.2.

²⁶⁵Bkz. İbn-Hâcib **el-Kâfiye**.

1- İbn Hacib, Cumhûrâ muhalefet ederek nitel anlam ifade eden her kelimenin hâl olabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla camid olan kelimelerin müştaka tevil edilmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Zira hâl'i getirmekten maksad Zil hâl'in durumunu beyan etmektir. Bunu ifade eden her kelimeyle bu maksad hasıl olur, teville gitmeye gerek yoktur.²⁶⁶ İbn Hacib'in ilgili ibaresi şudur:

وَكُلُّ مَا دَلَّ عَلَى هَيْئَةٍ، صَحَّ أَنْ يَقَعَ حَالٌ

“Durumu belirten her kelime hâl olabilir.”²⁶⁷

‘İsâmuddîn, hâl'in bu şartı konusunda İbn Hacib'in görüşünü tercih etmiş ve “*el-Kâfiye*” ifadesiyle birebir örtüşen bir ifade kullanmıştır. İlgili ibaresi şu şekildedir:

وَهِيَ صِفَةٌ وَلَوْ حُكْمًا وَقَدْ يَقَعُ مِنْ غَيْرِهَا

“Hâl hükmen dahi olsa sıfat (müştak) olmalıdır. Bazen sıfat olmayarak da gelir.”²⁶⁸

Burada ‘İsâmuddîn, hâl'in çoğu zaman sıfat geldiğini, bazen de gayri sıfat geldiğini, camidin müştaka teviline gerek olmadığını belirtmektedir.²⁶⁹

2- İbn Hacib'in mef'ûlun fi hî konusundaki ifadesi şudur:

الْمَفْعُولُ فِيهِ هُوَ مَا فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ مَدْكُورٌ مِنْ زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ وَشَرَطُ نَصْبِهِ تَقْدِيرٌ فِي وَظُرُوفُ الزَّمَانِ كُلِّهَا

تَقْبَلُ ذَلِكَ وَظُرُوفُ الْمَكَانِ إِنْ كَانَ مُبْهَمًا قَبْلَ وَإِلَّا فَلَا.... وَمَا بَعْدَ دَخَلَتْ

²⁶⁶Şeyh Radî, *Şerhu Radî 'ale-Kâfiye*, c.2, s.32; el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, s.93.

²⁶⁷İbn-Hacib, *el-Kâfiye*, s.33.

²⁶⁸el-İsferâyînî, *Mizânu'l-Edeb*, s.6.

²⁶⁹Not: et-Tâşkendî *Mizânu'l-Edeb Fî Lisâni'l-Arab*, şerhi olan ‘Ucâletü'l-Beyân Fi Şerhi'l-Mizân’ adlı eserinde ‘İsâmuddîn’in metinde neden “sıfat” ifadesini kullandığını, meşhur olan “müştak” ifadesini kullanmadığını şu şekilde açıklamıştır: “Hâl”da önemli olan “hey’et’i” (durumu) ifade etmesidir. “Hey’et’e” mevzu’ olan (durumu ifade etmek için kullanılan) sıfattır müştak değil. Bkz. et-Tâşkendî, ‘Ucâletü'l-Beyân, s.30.

“Mef’ûlun fih, zikredilmiş bir fiilin oluştuğu zaman veya mekandır. Mef’ûlun fihin mansûb olmasının şartı fi’nin mukadder olmasıdır. Bütün zaman zarfları bunu kabul eder, mekân zarfı şayet muhhem ise kabul eder, değilse kabul etmez ve دَخَلْتُ den sonra olanlar da kabul ederler.”²⁷⁰

‘Îsâmuddîn, Mef’ûlun fih konusunda İbn Hâcib’in “*el-Kâfiye*” deki ifadesiyle birebir örtüşen bir ifade kullanmıştır. İlgili ibaresi şu şekildedir:

المفعولُ فيه ما فيه الفعلُ فالزَّمانُ والمكانُ المُبهمُ تَقْبَلُ تَقْدِيرَ فِي كَصَلَّيْتُ زَمَانًا وَصُمْتُ يَوْمًا وَسِرْتُ مِيلاً
لَا الْمَخْدُودُ كَفِي الدَّارِ إِلَّا بَعْدَ دَخَلْتُ وَمَا بِمَعْنَاهُ

“Mef’ûlun fih, fiilin oluştuğu zaman veya mekandır. Zaman zarfları veya muhhem mekân fi’nin takdirini kabul ederler, وَصُمْتُ يَوْمًا, وَسِرْتُ مِيلاً gibi belli mekân zarfı kabul etmez فِي الدَّارِ gibi ancak دَخَلْتُ ve anlamını ifade eden kelimeler den sonra olanlar da kabul ederler.”²⁷¹

Görüldüğü gibi ‘Îsâmuddîn, *el-Kâfiye*’de geçen ifadeyle içerik bakımından birebir örtüşen bir ifade zikretmiştir.

Şüphesiz zikrettiğimiz kaynaklar dışında ‘Îsâmuddîn’in eserin telifinde yararlandığı başka eserler de olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gib ‘Îsâmuddîn, konuları açıklarken az da olsa ihtilaf taraflarının isimlerini vermiştir. Burdan ihtilaf sahiplerinin görüşerinden istifade ettiği anlaşılmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki “*el-Kâfiye*” ve “*el-Mufassal*”ın hemen hemen tüm kaynakları, aynı zaman da “*Mizânu’l-Edeb’in*” de kaynaklarıdır.

²⁷⁰İbn-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.30-31.

²⁷¹ el-İsferâyînî, *Mizânu’l-Edeb*, s.6.

SONUÇ

Çalışma konumuz olan *Mizânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab*'in müellifi 'Îsâmuddîn el-Îsferâyînî, IX/XV. yy. Îsferâyîn'de ilim yuvası olan bir ailede dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarda ilim tahsiline başlamış ve ilim çevrelerine kendini kabul ettirmiştir. Yaşadığı dönemdeki siyasi baskılar kendisini huzursuz etmişse de ilimle meşgul olmaktan geri durmamıştır. Öğrencilere ders vermeye devam etmiş ve bir çok alanda eserler telif etmiştir. Özellikle edebî ilimlerdeki eserleri daha çok şöhret bulmuştur. Eserlerinden en çok haşiye ve şerh türlerinden olanlar şöhret bulmuştur.

'Îsâmuddîn'in incelediğimiz *Mizânu'l-Edeb fî Lisâni'l-'Arab* adlı kitabı, edebî ilimleri ele alan metin türünde yazdığı önemli bir eserdir. 'Îsâmuddîn'in bu eserde edebî ilimlerin hemen hemen bütün konularını, kısa ve özlü ifadelerle yazmasından, öğrencilerin bu ilimlerin konularını daha kolay anlayıp ezberlemelerini sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Eser'in tüm konularının tek bir çalışmada ele alınıp incelenmesi, mümkün görülmemiştir. Dolayısıyla eser'in sadece mukaddime ve nahiv bölümleri ele alınmıştır.

'Îsâmuddîn kitabının nahiv bölümünde, bu ilimdeki anlaşılması zor tanımları anlaşılır hale getirmiştir. Yanlış tanımları düzeltmiş, hükümleri eksik ifade eden tanımlara, eklemeler yaparak tamamlamıştır. Diğer eserlerde ihmal edilen bazı nahiv konularını ele almıştır. Birbirleriyle bağlantılı olduğu halde bu eserlerde dağınık olarak zikredilmiş bazı konuları birleştirmiş böylece kouların derli toplu olmasını sağlamış ve kafa karışıklığını önlemeye çalışmıştır.

'Îsâmuddîn'in bu eserdeki nahiv bölümünde zikrettiği konu ve hükümleri basit örneklerle açıklaması, öğrencilerin bu konu ve hükümler hakkında daha çok aydınlanmalarını sağladığı söylenebilir. İhtilaflara bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az yerde değinmesi, karşılaştırmalardan ve şiirlerle istişhad etmekten uzak durmasıyla da konu dağınıklığını önlediği anlaşılmaktadır.

Eserin yukarıda belirttiğimiz özelliklerini göz önüne aldığımızda, alanında telif edilmiş birçok eserden daha iyi olduğu görülür. Buna rağmen eğitim açısından hak ettiği yeri ne medrese çevrelerinde ne de ilahiyat çevrelerinde görmemiştir. Eserin bu çevrelerde okutulması en azından tali kaynak olarak kendisinden yararlanılmasında önemli fayda sağlayacağı kanaatine varılmıştır.

Öte yandan konuları işlerken aşırı kısaltmalara gitmesi, başlangıç seviyesindeki bir öğrencinin eseri okuyabilmesini güçleştirmektedir. Dolayısıyla eseri, orta seviyede öğrencilerin okuması daha faydalı olacağına kanaat getirilmiştir.

‘İsâmuddîn, nahiv konularını işlerken genel olarak Basra ekolünün ıstılahlarını kullanmayı tercih etmiştir. Sadece bir iki yerde Kûfe ekolünün ıstılahlarını kullanmıştır. Âlimlerden sadece el-Muberred’i isim vererek zikretmiştir. Kaynak olarak kullandığı kitap isimlerini ise hiç zikretmemiştir.

Öğrencisi Tâşkendî tarafından bu eserin şerh edilmesi, zamanında bu eserin ilim ehli arasında önemsendiği ve ders kitabı olarak okutulduğu olasılığını güçlendirmektedir. Öte yandan bu eserin Tanzimat’tan sonra Osmanlıcaya tercüme edilen eserlerin başında gelmesi eserin önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak edebî ilimlere dair yapılacak akademik çalışmalarda “*Mizânü’l-Edeb fî Lisâni’l-‘Arab*”ın mutlaka başvurulması gereken bir eser olduğu sonuçlanmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmanın “*Mizânü’l-Edeb fî Lisâni’l-‘Arab*”ın fasih Arapça eğitimindeki önemini belirtmesine vesile olacağı, geri kalan bölümleri ile ilgili yapılacak akademik çalışmalara öncülük edeceği ve önemli ölçüde kolaylık sağlayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

el-BÂCÛRÎ, İbrâhîm b. Muhammed, **Tahkîku'l-makâm 'alâ kifâyeti'l-'avâm fîmâ yecibü 'aleyhim min 'ilmi'l-keîâm**, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, Mısır, 1324.

el-BAĞDÂDÎ, Abdulkadir b. 'Omer b. Bayezid, **Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisani'l-'Arab**, (thk. Muhammed Nebîl Tarîfî), Daru'l Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1998.

el-BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, **Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn**, Müessesetü Târihi'l-'Arabi, İstanbul 1951.

BEDÂYÛNÎ, Abdulkadir, **Muntehabu't-tevârih**, (Ed.) Encumen-i âsâr ve mefâhir ferhengî, Merkez-i tahkîkât râyâne, İsfahan ts.

el-BENNÂNÎ Mustafa b. Muhammed b. Abdulhalik, **Tecrîdü'l-Bennânî 'alâ Muhtasari't-Teftâzânî**, el-Mektebetu'l-Mahmûdiyye, İstanbul ts..

BROCKELMANN, Carl **Tarihu'l-edebi'l-'Arabî**, (Arapçaya çev. Abdulhalim en-Neccar), Daru'l-Mearif, Kahire ts..

el-CÂHİZ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, (thk. Abdusselam Harun), Mektebetu'l- Hâncî, Kahire 1998.

el-CÂMÎ, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 898/1492), **el-Fevâidü'z-ziyâiyye**, Rıza Efendi, İstanbul, 1290.h.

el-CURCÂNÎ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, **Delâ'ilü'l-i'câz**, (thk. Muhammed et-Tencî), Dâru'l- kutubi'l-'Arabiyye, Beyrut 1995.

el-ÇÂRPERDÎ, Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf, **el-Muğnî fîn-nahv**, Mektebe Seyda, Diyarbakır ts..

ÇELEBÎ Muharrem, **Muhtasar nahiv kitaplarına bir bakış**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sy.5, İzmir 1989.

ÇELEBÎ, Kâtip, **Keşfu'z-zunûn esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn**, Mektebetu'l-Müsenna, Bağdat 1941.

- DAYF, Şevkî, “**el-Belâğa tatavvur ve târîh**”, Dâru'l-Maârif, Kahire 1983.
- , **Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî el-Asr'u'l-câhilî**, Dâru'l Me'ârif, Kahire 1961.
- DEMİRAYAK, Kenan, **Arap edebiyatı tarihi**, Fenomen Yay., Erzurum 2012.
- ed-DUSÛKÎ, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b Ahmed b Arafe, **Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ muhtasari'l-me'ânî**, Halil İbrahim (thk.), Daru'-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2013.
- , **Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ metni muğni'l-lebîb**, Daru'-Kutubu'l-İlmiyye, Lubnan, b.3, 1971.
- , **Hâşiyetü 'alâ şerhi'r-risâleti'l-vadiyye ('adudiyye)**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Midyat ts.
- DURMUŞ İsmail, “İsferâyînî”, **DİA**, İstanbul 2000.
- , “İSFERÂYÎNÎ, İsamüddin”, **DİA**, İstanbul 2000.
- ERGİN, Mehmet Cevat, **el-'Ukberî ve el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb'**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2002.
- el-ENDELÛSÎ Ebû Muhammed, 'Ali b. Hâlid b. Hazm, **Cemheretu ensâbi'l-'Arab**, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l Me'ârif, Kahire ts..
- el-ESTERÂBÂDÎ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî), **Şerhu radî a'le'l-kâfiye**, Murtazavi, Tebriz 1344.
- el-FENÂRÎ, Şemseddin Muhammed b. Hamza, **el-Fevâidü'l-fenâriyye 'ala îsâgucî**, Hâşimî Kitapları, İstanbul 2013.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed, **el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv**, Cemiyetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kuveyt 1404.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Şah İsmail”, **DİA**, İstanbul 2010.
- HATÎB, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, **Târîhu bagdâd**, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts..
- el-HABEŞÎ, Abdullah Muhammed, **Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî**, el-Mecmeu's-Sakefi, Ebûzabî 1425/2004.

- HÂNSÂRÎ, Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevî, **Ravdâtu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sadat**, Tahran 2011.
- HATTÂB, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî **Mütemmimetü'l-âcurrûmiyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye**, Mutercim Yayınlar, Ankara 2016.
- el-HİFNÎ, Ebü'l-Mekârim Şemsüddîn Necmüddîn Muhammed b. Sâlim b. Ahmed, **Hâşiye 'alâ şerhi's-semerkandî 'ale'r-risâleti'l-'adudiyye**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Midyat ts..
- eL-HİMYERÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî, **er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr**, (thk. İhsan Abbas), Metabi'u Dari's-Sirac, Beyrut 1980.
- el-HUDARÎ, Muhammed b. Mustafa, **Hâşiye 'alâ şerhi ibn 'akîl**, Daru'l-Fikir, Beyrut Lubnan 1995.
- , **Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ**, İslami Kitaplar Naşiri, Midyat, 1936.
- İBN AKÎL, Bahâeddin, **Şerhu ibn 'akîl 'alâ elfiyyeti ibn mâlik**, Daru'l-Fikir, Beyrut Lubnan 1995.
- İBN HÂCİB, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, **el-Kâfiye**, thk. Hacı Tahir Efendi, Mahmud Bek, İstanbul 1322.h.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir İbn Hallikân, **Vefayatu'l-a'yan ve inbâu ebnâi'z-zamân**, (thk. İhsan Abbâs), Dâru u Sâdır, Beyrut 1900.
- İBN HIDIR Ahmed b. Muhammed b. Ömer, **Kul (Kavil) ahmed haşiyetun 'ale'l-fevâidi'l-fenâriyye a'la îsâgûcî**, Hâşimî Kitapları:48, İstanbul 2013.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360), **Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ**, Daru Nuru's-Sabah, Midyat 2015.
- İBN MÂLİK, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274), **el-Elfiyye**, s. Emîr, 1410.h.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru Sadır, Beyrut ts..

- İBN USFÛR Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî, **el-Mukarrib fi'n-nahv**, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd (thk.), Daru'-Kutubu'l-İlmiyye, Lubnan 1998.
- İBNU'l-İMÂD, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1993.
- İD, Muhammed, **el-İstişhâd ve'l-ihdicâc bi'l-luga**, Dâru's-Şarkî'l-Evsat, Kahire 1988.
- İPEK, Muhammet Selim, **Klasik dönem arap edebiyatında nesir**, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- el-İSFAHÂNÎ, Ebü'l Ferec 'Ali b. Hüseyin b. Muhammed, **Kitabu'l-eğâni**, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- el-İSFAHÂNÎ, Mirzâ Abdullah Efendi, **Riyâdu'l-ulemâ ve hıyâzu'l-fudelâ**, (Ed.) Ahmed el- HUSEYNÎ, Matbaa Hiyam, Kum 1980.
- el-İSFERÂYİNÎ, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh, **Hâşiyetü'l- isâm 'ale'l-câmî el-fevâ idü'z-ziyâ'iyye**, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2014.
- , **Şerhu'l-kâfiye fi'n-nahv (li'bni'l-hâcib)**, Darus-Saltanati-Seniyye, b.y, ts..
- , **Mîzânu'l-edeb fî lisâni'l-'Arab**, Tasvir Efkar, İstanbul 1286.
- , **Şerhu'l-'isâm 'alâ metni's-semerkandiyye**, Mektebe İslamiyye, İslami Kitalar Naşiri Mehmet Nuri Nas, Midyat ts..
- , **Şerhu'l-ferîd**, Nûrî Yâsîn Huseyn (Thk.), el-Mektebetu'l-Faysaliyye, Mekke 1984.
- el-KA'BÎ, Mevzet bint Hamed b.Salim, **İstidrâkâtu'l-'isâm fî'l-atvel 'ale'l-belâğiyin**, el- Amu'l-Câmîyye, Suudi Arabistan h.133.
- KAPLAN, İlyas, **Şurûhu'l-'avâmil**, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Lübnan 2010.
- KAZVÎNÎ, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, **Telhîsu'l-miftâh**, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2013.
- el-LUGAVÎ, Abulvâhid b. Ali el-Halebî Ebu't-Tayyib, **Merâtibu'n-nahviyyîn**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetu Nehdati Mısır, Kâhire 1955.

el-MELLEVÎ, Ahmed b. Abdulfettah, **Şerhi'l-mellevî 'ale's-sullem li'l-ahdarî**, Matba'ati'l-Meymeniye, Mısır ts..

MATLÛB, Ahmed, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavvürühâ**, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 2010.

OKUMUŞ, Ömer, CÂMÎ, Abdurrahman, **DİA**, İstanbul 1993.

es-SABBÂN, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısrî, **Hâşiye 'alâ şerhi'l-üşmûnî (menhecü's-sâlik ilâ elfiyyeti ibn mâlik, hâşiyetü's-sabbân)**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Midyat.

SEKKÂKÎ, Ebü Ya'kub Siracuddîn Yusuf b. Ebü Bekr b. Muhammed, **Miftâhu'l-'ulûm**, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, Mısır ts..

SÎBEVEYHÎ, Ebü Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, **el-Kitâb**, Abdusselam Muhammed Harun (thk), Mektebetü'l- Hâncî, Kahire 1988.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, **Hem'u'l-hevâmi' şerhu cem'i'l-cevâmi'**, Matba'a Emir, Kum 2000.

-----, **el-Behcetü'l-merdıyye fî şerhi'l-elfiyye**, İntişaratu Me'ârifî İslâmî 1368. h.

-----, **el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ** el-Mektebetü'l Ezheriyye, Mısır 1325h.

-----, **el-İktirâh fî usûli'n-nahv**, (thk. Abdulkakim Atiyye), Dâru'l-Beyrutî, Beyrut 2006.

ŞELEBÎ, Ahmed, **Mevsuatü't-tarihi'l-islâmî ve'l-hadareti'l-islamiyye**, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1983.

et-TAŞKENDÎ, Fâzıl Muhammed Mîrek et-Taşkendi 'Ucâletü'l-beyân fî şerhi'l-mîzân, Tasvîru Efkâr, Astana, 1286h.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Muhammed Hâmid el-Farûkî, **Keşşafu ıstılâhati'l-funûn ve'l-'ulûm**, (Thk.) Alî DAHRÛC, Mektebetü Lübnan Nâşirun, Beyrut 1996.

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasanî, **Muhtasarü'l-me'ânî**, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2018.

et-TÛNEKÎ, Mahmud Hasan, "**Mu'ce mu'l-musannifîn**", (Ed.) Siddîk Kemâl el-Mekkî, Matbaatu Zengu Garaf Tabbare, Beyrut 1344.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Şeybânî Han”, **DİA**, TDV, İstanbul 2010.

el-‘UKBERÎ, Ebu’l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh, el-Ezecî el-Bağdâdî, **el-Lubab fi ‘ileli’l-binâ’i ve’l-i‘rab**, Gazi Muhtar Tuleymât (thk.), Dâru’l-fikr, Dımaşk 1995.

el-ÜŞMÛNÎ Ebu’l-Hasen Nûreddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yusuf, **Menhecü’s-sâlik ilâ elfiyyeti’bni mâlik**, el-Mektebetu’l-İslamiyye, Midyat ts..

YAVUZ, Salih Sabri “İsferâyînî”, **DİA**, İstanbul 2000.

YETİŞ, Kazım, “Belâgat, Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul 1992.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Mürteza, **Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs**, Dârul-hidâye ts.

ez-ZEMAŞERÎ, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Mufassal fi sına‘ati’l-i‘râb**, Dâru ve mektebetu’l-hilâl, Beyrut 1993.

ez-ZÎLÎ, Ebu’s-Senâ Ahmed b. Muhammed, **Hallu me‘âkidi’l-kavâ‘id**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1311.h.

ez-ZİRİKLÎ, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, **el-A‘lâm kamûsu terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ min’el- ‘arab ve’l-mustarebîn ve’l-musteşrikîn**, 15. bs., Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 2002.